

T.C.  
MARMARA ÜNİVERSİTESİ  
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ  
ORTADOĞU SİYASÎ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ  
ANA BİLİM DALI

**SURİYE İLK VE ORTAÖĞRETİM DERS  
KİTAPLARINDA TÜRKLER VE TÜRK İMAJI**

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan  
Yenal Göksun

İstanbul 2011

T.C.  
MARMARA ÜNİVERSİTESİ  
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ  
ORTADOĞU SİYASÎ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ  
ANA BİLİM DALI

# **SURİYE İLK VE ORTAÖĞRETİM DERS KİTAPLARINDA TÜRKLER VE TÜRK İMAJI**

(Yüksek Lisans Tezi)

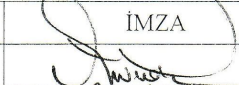


Hazırlayan  
Yenal Göksun

Danışman  
Doç. Dr. Osman Gazi Özgüdenli

İstanbul 2011

## TEZ ONAYI

Marmara Üniversitesi Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalında Yüksek Lisans öğrenimi gören 506308007 no. lu Yenal GÖKSUN' un hazırladığı "Suriye İlk ve Ortaöğretim Ders Kitaplarında Türkler ve Türk İmaji" konulu YÜKSEK LİSANS TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI lisanüstü Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin 15. maddesi uyarınca 06.06.2014 tarihinde saat 13:30... de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin ~~KABUL~~ ne OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doç. Dr. Osman G. ÖZGÜDENLİ	KABUL	
Prof. Dr. Hayrunnisa ALAN	KABUL	
Yard.Doç. Dr. Ali SATAN	KABUL	

## İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER .....	I
ÖNSÖZ .....	IV
ÖZET .....	VI
ABSTRACT .....	VII
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ .....	1
1. Ders Kitaplarının Amacı .....	1
2. Ders Kitaplarında Milliyetçilik ve Tarih Yazımı .....	4
3. Suriye Eğitim Sisteminin Tarihsel Gelişimi .....	6
4. Suriye Eğitim Sisteminin Yapısı .....	8

## BİRİNCİ BÖLÜM

### SURİYE’DE MİLLİYETÇİLİK VE DERS KİTAPLARINA ETKİSİ

1.1. Suriye’de Milliyetçi Düşüncenin Doğuşu ve Gelişimi.....	12
1.1.1. Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu .....	12
1.1.2. Suriyeli Milliyetçiler .....	14
1.1.3. Suriye Ba’as Partisi ve İdeolojisi .....	17
1.2. Suriye’de Tarih Yazımı .....	19
1.3. Ders Kitabı Araştırmaları .....	23
1.4. Ders Kitapları Üzerine Yapılan Çalışmalar .....	24
1.4.1. Suriye Ders Kitaplarında Türkler .....	24
1.4.2. Arap Romanında Türk İmajı .....	26

## İKİNCİ BÖLÜM

### İLKÖĞRETİM DERS KİTAPLARINDA TÜRKLER VE TÜRK İMAJI

2.1. Sekizinci Sınıf Tarih Ders Kitabı .....	29
2.1.1. Abbâsîler Döneminde Türkler .....	30
2.1.2. Zengîler .....	41
2.1.3. Eyyûbîler .....	42
2.1.4. Gazneliler .....	45



2.1.5. Haçlı Seferleri ve Türkler .....	46
2.1.6. Memlûklar .....	49
2.2. Dokuzuncu Sınıf Tarih Ders Kitabı .....	53
2.2.1. Osmanlı Hâkimiyeti Öncesi Arap Ülkeleri .....	54
2.3. Coğrafya Ders Kitapları .....	61
2.3.1. Haritalarda “Arap Vatanı”nın Sınırları .....	62
2.4. Beşinci Sınıf Vatandaşlık Bilgisi Ders Kitabı .....	68
2.4.1. Cemal Paşa ve Suriye’de Şehitlik Algılaması .....	69

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### LİSE DERS KİTAPLARINDA TÜRKLER VE TÜRK İMAJI

3.1. Lise Birinci Sınıf Tarih Ders Kitabı .....	71
3.2. Lise İkinci Sınıf Tarih Ders Kitabı .....	72
3.2.1. İstanbul’un Fethi’ne Bakış .....	72
3.2.2. Coğrafi Keşifler ve “Arap Vatanı” .....	74
3.2.3. Fransız Devriminin Araplara Etkisi .....	75
3.2.4. Balkanlarda Milliyetçilik Hareketleri .....	77
3.3. Lise Üçüncü Sınıf Tarih Ders Kitabı .....	79
3.3.1. Arap Ülkelerinde Osmanlı Hâkimiyeti .....	80
3.3.2. Osmanlı İdâresi Altında Arap Ülkelerinin Durumu .....	84
3.3.3. Osmanlı Hâkimiyetine Arapların Tepkisi .....	91
3.3.4. Osmanlı Devleti’nin Zayıflaması ve Doğu Meselesi .....	99
3.3.5. Arap Coğrafyasındaki Krizler .....	103
3.3.6. Arap Devrimine Giden Yol .....	106
3.4. Lise Üçüncü Sınıf Coğrafya Ders Kitabı .....	112
3.4.1. Haritalarda Hatay’ın Konumu .....	113
3.5. Lise Üçüncü Sınıf Edebiyat Ders Kitabı .....	114
3.5.1. Abdurrahman el-Kevâkibî .....	115
3.5.2. Halîl Matrân .....	116
3.5.3. İbrahim Yazıcı .....	118
<b>SONUÇ</b> .....	120
<b>BİBLİYOGAFYA</b> .....	123
<b>EKLER</b> .....	127

## ÖNSÖZ

Bu araştırma, Suriye ilköğretim ve lise ders kitaplarındaki Türkler ve Türk imajını ele alan saha ve analiz çalışmasıdır. Ders kitapları, toplumsal önyargıların ve tarihsel bilincin aktarıldığı ve yeniden yaratıldığı önemli araçlardan biridir. Bu sebeple araştırmada Suriye ders kitaplarındaki Türk imajı ele alınarak, kitaplarda yer eden Türk algılaması, bunun ne şekilde aktarıldığı ve sebepleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Türkiye ile Suriye arasında gelişen siyasî ilişkilerin toplumsal ve kültürel boyuta taşınması büyük önem taşımaktadır. Bu çalışma ile uzun yıllar karşılıklı önyargılar ile beslenmiş Arap ve Türk toplumları arasındaki yanlış ve eksik imgelerin ortaya konulması ve düzeltilmesi amaçlanmıştır. Araştırma neticesinde ortaya çıkan veriler ile eksik ve yanlış imajların düzeltilmesi doğrultusunda girişimlerin önünün açılması hedeflenmiştir.

Toplam üç bölümden oluşan araştırmanın birinci bölümünde Suriye’de Arap milliyetçiliğinin doğuşu ve gelişimi incelenmiştir. İkinci bölümde Suriye ilköğretim ders kitaplarında geçen Türkler ve Türk imajı, üçüncü bölümde ise Suriye lise ders kitaplarında geçen Türkler ve Türk imajı ele alınmıştır.

Araştırma amacıyla Suriye’de bulunduğumuz bir yıllık süre boyunca Suriye Milli Eğitim Bakanlığı yetkililerinden, Suriye eğitim sistemi ve müfredatı hakkında bilgi alınmıştır. Aynı zamanda Suriye Milli Eğitim Bakanlığı kütüphanesi ve el-Esad Ulusal Kütüphanesi’ndeki kaynaklardan faydalanılmıştır. Suriye ilköğretim ve lise müfredatında yer alan ders kitapları temin edilerek araştırma konumuz ile ilgili olan bölümlerin Türkçe’ye çevirisi yapılmıştır. Bu süre zarfında Suriye’de toplumun farklı kesimleri ile yaptığımız mülakatlar ve edindiğimiz gözlemler, ders kitaplarındaki verilerin topluma yansımaları hakkında fikir sahibi olmamıza ve araştırmamızı daha geniş bir bakış açısıyla yürütmemize imkan vermiştir.

Çalışmada, 2009-2010 eğitim-öğretim döneminde ilköğretim ve lise seviyesinde okutulan Suriye ders kitapları baz alınmıştır. Arapça kelimelerin yazımında *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* transkripsiyon sistemi, küçük farklılıklar ile esas alınmıştır. Arapça’dan Türkçe’ye çeviride “harf-i tarif”lerde oluşacak farklılıkları önlemek için şemsî-kamerî harf etkisine dikkat edilmiştir.

Son olarak saha araştırması yapılması ve saha dilinin öğrenilmesi konusunda bizi her zaman teşvik eden, bu çalışmanın ortaya çıkmasında büyük desteği ve katkısı bulunan

saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr. Osman G. Özgüdenli'ye, Arapça konusunda bize gerekli temeli veren ve ufkumuzu açan muhterem hocamız Prof. Dr. Ahmet Suphi Furat'a, Suriye eğitim sistemi hakkında verdikleri bilgiler ve sağladıkları kolaylıktan dolayı müfredattan sorumlu Suriye Milli Eğitim Bakan Yardımcısı Dr. Ali Husrî ve asistanı Raed Faez İsmail'e, ders kitaplarının tercümesi konusunda yardımlarını esirgemeyen Sziham el-Fahrî ve Delâl el-Kâsım'a, Suriye ve Türkiye'de çalışmalarım boyunca bana destek olan Atilla Yenigün, Yasin Atlıoğlu, Şuayib İzgi, Yusuf Doğan Gürer ve Soner Tekdemir'e, tüm öğrencilik hayatım boyunca ve özellikle Suriye'de bulunduğum bir yıl süresince maddî ve manevî katkılarını esirgemeyen ve beni her konuda destekleyen başta rahmetli babam Cemal Göksun olmak üzere tüm aileme teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Yenal GÖKSUN

İstanbul 2011

## ÖZET

İki ülke arasında gelişen ilişkilerin sağlam temellere oturtulabilmesi için ders kitaplarındaki karşılıklı imajların gözden geçirilmesi büyük önem taşımaktadır. Araştırmada Suriye ilköğretim ve lise ders kitaplarında geçen Türk imajı ele alınarak, yanlış bilgilendirmelerin ortaya konulması ve bunların düzeltilmesi konusunda girişimlerin önünün açılması hedeflenmiştir. Ayrıca ders kitaplarında yer alan imajların yaratılmasında etkili olan ideolojik yaklaşımlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Sosyal içerikli ders kitapları üzerinde yaptığımız araştırmamızda gözden geçirdiğimiz 40 kitabın 13'ünde Türkler ile ilgili bilgilere rastlanmıştır. Tarih kitaplarında Eyyûbîler, Zengîler, Gazneliler ve Memlûklar konusunda olumlu bir imaj yaratıldığı, İslâm tarihindeki önemine rağmen Selçuklulardan yeterince bahsedilmediği ve Osmanlılar konusunda olumsuz bir imaj yaratıldığı görülmüştür. Coğrafya kitaplarında, özellikle ülkelerin sınırları konusunda yanlış bilgilere rastlanmıştır. Vatandaşlık bilgisi ve edebiyat kitaplarında ise Osmanlı hâkimiyeti ve Cemal Paşa dönemi hakkında olumsuz imaj yaratıldığı tespit edilmiştir.

Araştırmamız neticesinde Suriye hükümetinin benimsediği seküler Arap milliyetçiliği yaklaşımının, ders kitaplarında etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Fransız manda yönetiminin ardından özgürlüğüne geç kavuşabilen Suriye Arap Cumhuriyeti'nin, ulus-devlet yapılanması kapsamında vatan sınırlarının belirlenmesi ve vatandaşlık tanımının yapılması konuları üzerinde önemle durduğu görülmektedir. Bu ideolojik altyapı ile ders kitaplarının içeriği arasındaki ilişki ortaya konulmaya çalışılmıştır.

### **Anahtar kelimeler**

Eyyûbîler, Memlûklar, Selçuklular, Osmanlı Devleti, Salâh ed-dîn Eyyûbî, Türkler, Araplar, Kürtler, Arap Milliyetçiliği, Arap Edebiyatı, Türkiye, Suriye, Suriye Ders Kitapları.

## **ABSTRACT**

Rivising mutual images in textbooks is a key issue for building the relations on a firm ground between two states. This research analyses the Turkish image in Syrian elementary and secondary textbooks and aims to take initiatives for rewriting textbooks, by revealing the inaccurate information in them. Also the ideological approach which is effective in creating images in textbooks was tried to be determined.

In this study, which focuses on social studies textbooks, the Turkish image was found in 13 out of 40 reviewed books. It is determined that Ayyûbids, Zangids, Ghaznavids and Mamlûks were reflected positively, but a negative image of the Ottomans can be noticed. Saldjûkids were not mentioned accurately despite their importance in Islamic history. In geography books, many incidents of misinformation were detected especially about the official borders of the states. Negative images of the Ottoman administration and Cemal Pasha were also determined in literature and civics textbooks.

As a result of the study, it is concluded that the secular Arab nationalism adopted by the Syrian government had an effect on their textbooks. The Syrian Arab Republic, which gained its independence late after the French Mandate, considerably dwells on modifying the borders and defining the citizenship in the context of nation-state structuring. The close relationship between this ideological approach and the content of textbooks shaped the Turkish image negatively.

## **Keywords**

Ayyûbids, Mamlûks, Saldjûkids, Ottoman Empire, Salah al-Dîn Ayyûbî, Turks, Arabs, Kurds, Arab Nationalism, Arabic Literature, Turkey, Syria, Syrian Textbooks.

## KISALTMALAR

<b>ASAM</b>	Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.
<b>AÜEBFD</b>	Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi.
<b>bkz.</b>	bakınız.
<b>C.</b>	cilt.
<b>çev.</b>	çeviren(ler).
<b>DİA</b>	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
<b>H.</b>	hicrî.
<b>haz.</b>	hazırlayan(lar).
<b>IRCICA</b>	İslâm Tarih Sanat ve Kùltürünü Araştırma Merkezi.
<b>İA</b>	Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi.
<b>İSAR</b>	İslâm Tarih Sanat ve Kùltürünü Araştırma Vakfı.
<b>M.</b>	milâdî.
<b>Md.</b>	madde.
<b>MEB</b>	Milli Eğitim Bakanlığı.
<b>s.</b>	sayfa.
<b>TTK</b>	Türk Tarih Kurumu.
<b>TVYY</b>	Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
<b>UNESCO</b>	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kùltür Örgütü.
<b>UNRWA</b>	Birleşmiş Milletler Filistinli Mùltecilere Yardım Kuruluđu.

# GİRİŞ

## 1. Ders Kitaplarının Amacı

Eğitim, bilginin bir kuşaktan diğerine, doğrudan öğretme yoluyla aktarılması olarak tanımlanmaktadır.<sup>1</sup> Bu süreç tüm toplumlarda tarih boyunca var olmuştur. Nitekim İbn Haldûn, “ilim ve öğretim, insan toplumları için doğal bir durumdur” diyerek eğitimin toplumsallığına dikkat çekmiştir.<sup>2</sup> Ancak çağcıl dönemde kitle eğitimi biçim değiştirerek, yasalar çerçevesinde zorunlu olarak okula devam etme halini almıştır. Yani kişilerin uzmanlaşmış eğitim çevrelerinde yaşamlarının birkaç yılını geçirdikleri bir öğretim biçimi ortaya çıkmıştır. Bu durum devlet tarafından kontrol edilen okul, öğretmen ve müfredat sisteminin, eğitim hayatının temel dinamikleri haline gelmesine sebep olmuştur.

Günümüz eğitim sisteminde bilgi, sınıftaki öğretmen denetiminde, çeşitli araçların yardımıyla öğrenciye aktarılmaktadır. Gerekli bilgiler öğrencilere kitap, dergi, harita, atlas gibi basılı malzemelerin yanı sıra film, ses kaydı, slayt gibi görsel ve işitsel araçlar yoluyla iletilmektedir. Bu süreçte eğitim müfredatının da temelini oluşturan ders kitapları şüphesiz en büyük role sahiptir.

Ders kitapları, genellikle, müfredat çerçevesinde belirlenmiş bir ders konusunu anlatmak için okullarda kullanılmak üzere siyasal otorite, yayımcı, öğretmen ve öğrencinin doğrudan doğruya yer aldıkları ya da etkilendikleri, onlar tarafından ve onlar için yazdırılmış metinlerdir.<sup>3</sup> Öğretmen, ders kitapları sayesinde vermek istediklerini daha sistematik ve etkin biçimde öğrencilere aktarır, öğrenciler de bu bilgilere istedikleri zaman ve istedikleri yerde kitaplar vasıtasıyla tekrar başvurabilir. Bu sebeple ders kitapları bilgi edinimi konusunda en temel kaynakların başında gelmektedir.

Ders kitaplarının, bilginin yeni nesillere aktarımı sürecinde bu kadar önemli role sahip olması, birçok tartışmayı da beraberinde getirmektedir. Nesnel bilginin aktarılmasında pek sorun yaşanmamaktadır çünkü elektrikli bir motorun çalışma sistemi ya da beyin hücrelerinin yapısı anlatılırken bilgi, yoruma açık değildir. Ancak konu, bilginin

---

<sup>1</sup> Anthony Giddens, *Sosyoloji*, Ayraç Yayınevi, Ankara 2000, s. 617.

<sup>2</sup> Mahmud Tezcan, *Eğitim Sosyolojisinde Çağdaş Kuramlar ve Türkiye*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1993, s. 1.

<sup>3</sup> Salih Özbaran, *Tarih, Tarihçi ve Toplum*, TVYY, İstanbul 1997, s. 134.

ders kitapları içerisinde asimile edilebilme ihtimaline geldiğinde ortaya bazı sorunlar çıkmaktadır.<sup>4</sup>

Ders kitapları bilgi aktarımı için olduğu kadar, resmî görüş ve ideolojilerin inşası için de kilit öneme sahip araçlardır. Devlet tarafından önemli atfedilen değerler, bilgiler ve tarih anlayışı ders kitapları yoluyla öğrencilere aktarılır. Ders kitaplarının kavramsal ve anlatımsal içeriği, öğrencinin geçmişi ve çevresini anlamaya yönelik bilgilerine etki yapan bir kaynaktır ve ömür boyu kullanacağı bir tarih algısı sunmaktadır.<sup>5</sup> Bu tarih algısı sayesinde kişi, belirli bir vatandaşlık bilinci seviyesine ulaşır. Özellikle tarih ve coğrafya kitaplarında, toplumun kırmızı çizgileri göz önüne alınarak, zaman ve mekan düzleminde referans noktalarından oluşan bir sistem ortaya konulur. “Nereden geliyoruz”, “nerede yaşıyoruz”, “ülkemizin sınırları nedir” gibi temel soruların cevapları peşinde köklerimiz, yaşadığımız coğrafya ve kendimiz hakkında fikirler ediniriz.

Tüm bu sorulara ders kitapları yoluyla verilen yanıtlar, modern ulus-devlet mekanizmasının sorunsuz işlemesine yardımcı olacak niteliktedir. Devletin ders kitapları yoluyla yeni nesillere kural, norm ve davranış biçiminden oluşan bir deneyimler bütünü aktarması, belirli sınırlar dâhilinde olağan karşılanmaktadır. Bu noktada Avrupa’da eğitim sosyolojisinin kurucusu olarak anılan Emile Durkheim’in yaklaşımı ders kitaplarının rolü açısından da kayda değerdir.

Eğitim sürecini yapısal-işlevselci yaklaşımla analiz eden Durkheim, toplumsal işlevi odak almıştır. Buna göre eğitim, toplumun değer yargıları ve anlayışlarının yeni nesillere aktarıldığı bir toplumsallaşma sürecidir.<sup>6</sup> Bu süreç büyük oranda, temel işlevi toplumsal değerleri iletmek olan okul aracılığıyla işler. Çocukların aldıkları veriler doğrultusunda toplumsal bir varlık olarak şekillendirilmeleri, toplumun sahip olduğu algılamaları kazanmaları, okuldaki eğitim yoluyla gerçekleşmektedir. Bu sınırlayıcı ve baskıcı bir yaklaşım olarak gözükebilir ancak Durkheim’e göre eğitimde aşırı bireycilik, kişisel bozulmaya ve toplumsal karmaşıklığa yol açabilmektedir.<sup>7</sup> Dolayısıyla doğru yolun, toplumsal kurumlar tarafından –ve bunların en önemlisi olan okul tarafından- gösterilmesi gerekmektedir.

---

<sup>4</sup> Keith Crawford, “The Role and Purpose of Textbooks”, *International Journal of Historical Learning, Teaching and Research*, III/ 2, (2003), s. 5.

<sup>5</sup> Sara Evans, Roy Rosenzweig, *The Journal of American History*, LXXVIII/4, (1992), s. 1377-1379.

<sup>6</sup> Kemal İnal, “Durkheim’in Eğitim Anlayışı”, *AÜEBFD*, XXIV/ 2, (1991), s. 511.

<sup>7</sup> Mahmud Tezcan, *Eğitim Sosyolojisinde Çağdaş Kuramlar ve Türkiye*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1993, s. 14.



Günümüzde çoğu ülkede uygulanan ders müfredatlarına baktığımızda, Durkheim'in yapısalcı analizi çerçevesinde öğrencilere aktarılan vatandaşlık bilinci ve devlete bağlılık duygularının tarih, coğrafya, edebiyat ve vatandaşlık bilgisi ders kitapları yoluyla gerçekleştirildiği görülmektedir. Çoğunlukla sosyal ders kitapları yoluyla aktarılan bu bilgiler, öğrencilerin yaşamları boyunca edinecekleri bakış açılarını şekillendirmektedir. Bu doğrultuda, eğitim sürecinin ardından belirli mevkilere gelen bireyler, bu kez toplumsal kurumlar bünyesinde değer yargılarının yeni nesillere aktarılmasını sağlayarak, bu değerlerin yeniden üretilmesi sürecine dâhil olmaktadır.

Durkheim, toplumsal kuralların, farklı toplumlarda farklı zaman dilimleri içerisinde değişiklik gösterdiğini, dolayısıyla tarihteki her çağın kendine öz toplumsal değerleri ve buna bağlı olarak gelişen bir eğitim sistemi olduğunu belirtmektedir.

Atinalılar, bilgili, incelikli ve saf spekülasyonun zevkine ve güzelliğine varan ahlaklı ruhlar inşa etmeye çalıştı. Roma'da ise tüm çocukların, yazıya ve sanata kayıtsız kalmayan ama aynı zamanda kendini askerî zafere adanmış aksiyon adamları olarak yetiştirilmeleri amaçlanıyordu. Orta Çağ'da eğitim Hristiyanlık öğretisi üzerineydi, Rönesans'ta ise edebî bir karakter kazandı. Günümüz eğitiminde sanatın yerini bilim alıyor. Eğitimin zaman ve topluma göre değişmesi, onun toplumsal bir olgu olduğunu göstermektedir.<sup>8</sup>

Durkheim'in savunduğu gibi, günümüzde eğitim, bilimsel bir nitelik taşımaktadır. Günümüz ihtiyaçları doğrultusunda bilimsel düşünce temel referans noktası olarak alınmaktadır. Ancak pozitif bilimlerin yanı sıra Durkheim'in belirttiği toplumsallaşma sürecinin bir parçası olarak öğrencilere nasıl iyi bir vatandaş olunması gerektiği, vatan sevgisi, millî değerler gibi bilgiler de aktarılmaktadır.

Durkheim'in görüşleri eğitim sosyolojisi alanındaki farklı yaklaşımlardan sadece biridir ve okul eğitiminin birey üzerindeki etkisini abartmak ve aile ile okul arasındaki çatışmayı öngörememekle eleştirilmiştir.<sup>9</sup> Ancak sadece okul eğitimi açısından bakıldığında bile Durkheim'in, toplumsallaşma sürecinde değer yargıları ve anlayışların aktarılmasını açıklayan görüşleri, modern ulus-devletin endişeleri ve ihtiyaçları ile örtüşmektedir. Özellikle milliyetçilik ve tarih yazımı alanındaki araştırmacılar, okul müfredatlarının belirlenmesinde, devletteki egemen ideolojinin yönlendirici etkiye sahip

---

<sup>8</sup> Emile Durkheim, *Education and Sociology*, The Free Press, New York 1956, s. 64.

<sup>9</sup> Mahmud Tezcan, *Eğitim Sosyolojisinde Çağdaş Kuramlar ve Türkiye*, s. 153.

olduğunu belirtmektedirler. Bu sebeple milliyetçilik, millî tarih yazımı, “öteki”nin yaratılması gibi kavramların tanımlanması gerekmektedir.

## 2. Ders Kitaplarında Milliyetçilik ve Tarih Yazımı

Milliyetçilik ya da millet kavramlarının tanımı üzerinde bir mutâbakat bulunmamaktadır. Eric Hobsbawm milliyetçiliği, “esasen politik birim ile millî birimin uyumluluğunu öngören bir ilke” olarak tanımlamaktadır.<sup>10</sup> Yani öncelikle egemenlik hakkına sahip politik birim olarak devletin varlığını esas alır. Bu sebeple Hobsbawm’a göre millet, belirli bir teritoryal devletle ilişkilendirildiği kadarıyla bir toplumsal birimdir. Dolayısıyla milletler devletleri ve milliyetçilikleri değil, bunun aksine devletler, belirli politikalar çerçevesinde milliyetçilikleri yaratmaktadırlar.

Ernest Gellner ise, aynı ülkede yaşayan ya da aynı dili konuşan bir grup insanın, ancak aynı gruba mensup olmalarından dolayı birbirlerine karşı bazı ortak hak ve görevleri olduğunu kabul ettiklerinde bir millet olabileceklerini belirtmektedir.<sup>11</sup> Durkheim gibi işlevselci ve yapısalcı bir yaklaşım sergileyen Gellner, milliyetçiliği siyasal ve kültürel birimin çakışmasını öngören bir ilke olarak tanımlar ve sanayi toplumuna özgü olduğunu savunur. Sanayi toplumu, varlığını sürdürebilmek için kültürel homojenliğe ihtiyaç duymaktadır, bu da herkesin birbirinin yerini kolaylıkla alabildiği anonim bir kitle toplumunun yaratılmasıyla olanaklıdır.

Hobsbawm’a göre Gellner, milliyetçilik kavramını tartışırken, tepeden modernleşme görüşüne aşırı önem vermektedir. Oysa millet olarak adlandırılan toplulukların umutları, ihtiyaçları, özlemleri ve çıkarları temelinde bir analiz yapılması gerekmektedir. Hobsbawm’un “ön-milliyetçi” olgular olarak tanımladığı ortak din, ortak tarih, ortak dil ve etnik köken gibi birleştirici unsurlar, bir topluluğun “millet” olmasını sağlayan araçlardır ancak hiçbiri tek başına yeterli değildir.<sup>12</sup> Aynı dili konuşan her topluluğun aynı millete mensup olduğunu söyleyemeyeceğimiz gibi, diğer tüm ön-milliyetçi unsurların tek başına bir millet oluşturmak için yeterli olmadığı görülmektedir.

Hobsbawm’un milliyetçiliğe dair ortaya koyduğu unsurlar arasında, uzmanların üzerinde hem fikir olduğu bir nokta, tarih yazımının millî kimlik oluşturma üzerindeki önemli etkisidir. Eric Hobsbawm, “milliyetçilik açıkça öyle olmadığı bilinen bir şeye sıkı

---

<sup>10</sup> Eric Hobsbawm, *Milletler ve Milliyetçilik*, Çev. Osman Akınbay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995, s. 23.

<sup>11</sup> Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, Çev. Günay Göksu Özdoğan, İnsan Yayınları, İstanbul 1992, s. 28.

<sup>12</sup> Eric Hobsbawm, *Milletler ve Milliyetçilik*, s. 100.

sıkıya bağlanmayı gerektirir” der.<sup>13</sup> Ernest Renan ise daha uç bir yaklaşım ile tarihin yanlış yazılmasını, millet olmanın bir parçası olarak tanımlar.<sup>14</sup> Renan’a göre millî tarih, milleti yüceltme üzerine kurgulanır ve bir başarılar, kahramanlıklar tarihinden oluşmaktadır. Geçmiş bu yüceltmeyi sağlayacak şekilde tekrar okunur; bazı olaylar öne çıkarılır, bazıları unutturulur, bazıları da bağlamından koparılarak tekrar yorumlanır.<sup>15</sup>

Tarih yazımında milletin yüceltilmesi kadar, kendisini tanımlaması da önemlidir. Topluluğun kendini tanımlaması, “öteki”ni tanımlamasıyla ilişkili olarak ele alınmaktadır. İlhan Tekeli, “biz” ve onun karşısında “öteki”nin yaratılmasını toplumun, başka bir topluluğun üyeleri hakkında önyargılar edinmesi olarak tanımlamaktadır.<sup>16</sup> Aslında üstünlük iddiasıyla öteki kavramını yaratan topluluk, aynı zamanda kendisini de bir kalıp tipe, ötekiyle belli bir ilişki biçimine hapsetmiş olmaktadır. Bu da aynı zamanda kendisini tanımlaması anlamına gelmektedir.

Millî tarih yazımında mevcut siyasal iktidarın yönlendirici etkisi görülmektedir. İngiliz Tarihçi John Tosh, siyasî iktidarda bulunan ya da iktidar mücadelesi verenlerin, amaçlarını en iyi şekilde gerçekleştirebilmek için geçmişe başvurduklarını belirtmektedir.<sup>17</sup> Aynı zamanda siyasî elit, kendi konumuna meşruiyet kazandıracak bir tarih versiyonunu kitlesel tüketime sunmanın çıkarına olduğunu düşünebilir; bunu ya geçmişteki başarılarını öne çıkararak ya da iktidarını dayandırdığı kurumsal yapının ne kadar eskiye dayandığını göstererek yapabilmektedir.

Siyasal iktidar, resmî tarih yazımı aracılığıyla benimsediği ideoloji hakkında mesajlar da vermektedir. İlhan Tekeli, ulusal kimliklerin yaratılmasında tarihin bir araç olarak kullanıldığını, ayrıca bu tarihi mistifiye eden tarihçilerin de ortaya çıktığını belirtmektedir.<sup>18</sup> Dolayısıyla tarih kitapları aynı zamanda ulusal ideolojinin nasıl kurulduğunu ortaya koymak bakımından incelenmesi gereken metinler haline gelmişlerdir.

---

<sup>13</sup> Eric Hobsbawm, *Milletler ve Milliyetçilik*, s. 27.

<sup>14</sup> Ed. John Hutchinson, Anthony D. Smith, *Nationalism*, Oxford University Press, Oxford 1994, s. 17.

<sup>15</sup> Ernest Renan, İslâmiyet’in ilim ve ilerleme karşıtı olduğunu iddia eden radikal görüşleri ile Müslüman toplumların tepkisini çekmiştir. Namık Kemal ve Cemâl ed-dîn Afgânî’nin Renan’a verdikleri yanıtlar, milliyetçilik tartışmaları literatüründe yer edinmiştir. Bkz. Hamid İnayet, *Arap Siyasî Düşüncesinin Seyri*, Çev. Hicabi Kırılgaç, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1997, s. 122; Namık Kemal, *Renan Müdafaaamesi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

<sup>16</sup> İlhan Tekeli, *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi, Ankara 1998, s. 87.

<sup>17</sup> Salih Özbaran, *Tarih, Tarihçi ve Toplum*, TVYY, İstanbul 1997, s. 7.

<sup>18</sup> İlhan Tekeli, *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, s. 95.

Hiçbir resmî tarih, kendisinin ideolojik yönünü açıkça kabul etmemektedir. Bu sebeple tarihsel gerçeği yansıtmaları bile, kendileri bir gerçek haline gelmişlerdir.

İktidarın tarih yazımına en etkin müdahalesi, şüphesiz okul kitapları yoluyla gerçekleşmektedir. Ders müfredatlarının oluşturulması, kitapların yazılması ve bunların kurullar tarafından onaylanarak yayına gönderilmesi, devlet tarafından kontrol edilen bir süreçtir. Tarih ders kitaplarını seri imalat ürünü, sıkıcı metinler olarak tanımlayan İngiliz tarihçi Simon Schama, kitapların yazım ve basım süreçlerini de eleştirmektedir.<sup>19</sup> Schama'ya göre ders kitaplarının akıbeti, siyasal tercihlere göre yönlendirilen seçim komisyonlarının memnuniyetine bırakılmış durumdadır.

Resmî tarih yazımı bazı tarihçiler tarafından her ne kadar eleştirilse de, buna alternatif bir seçeneğin üzerinde mutabakata varmak zor görünmektedir. İlhan Tekeli, ilk ve ortaöğretimde okutulan ve çocuğun toplumsallaşmasında önemli rol oynayan tarih kitaplarının, resmî tarih anlayışının dışında yazılabilecek alternatiflerinin henüz net olarak ortaya konmadığını kabul etmektedir. Tekeli'ye göre resmî tarih yazımı dışında önümüzde üç seçenek bulunmaktadır.<sup>20</sup> Birincisi tüm ideolojik eğilimlerden arınmış, salt nesnel olgulara dayanan bir tarih yazımıdır. Ancak böyle bir neo-pozitivist tarih yazımının uygulanabilirliği üzerinde tarihçiler hemfikir değildir. İkincisi, küreselleşen dünya içerisinde ulus-devletleri aşmış, ayrılıkları ve savaşı kışkırtmayan, barışçı bir dünya görüşüne sahip bir tarih yazımıdır.<sup>21</sup> Değişen uluslararası sistem ile bu tür bir tarih yazımı daha mümkün hale gelmektedir. Bu iki tür tarih yazımının uygulanamadığı alanlarda ise üçüncü bir seçenek olarak çoğulcu bir yaklaşım izlenebilir. Farklı tarihlerin yarıştığı bir öğretim alanının daha demokratik bir topluma götüreceği varsayılmaktadır.

Şüphesiz müfredatın şekillendirilmesinde ve ders kitaplarının yazımında devletin ideolojik yaklaşımı, mevcut hükümetin sosyo-ekonomik politikaları, nüfus, ekonomi gibi çeşitli sebepler bulunmaktadır. Ancak dikkate alınması gereken bir önemli nokta da uluslararası alandaki gelişmelerin eğitim sistemine etkileridir. Özellikle araştırma konumuz olan Suriye örneği göz önünde bulundurulduğunda, devletler arası bölgesel ve küresel ilişkilerin önemli rol oynadığı görülmektedir.

---

<sup>19</sup> Simon Schama, "Tarih ve Gönümüzün İmgelemi", *Toplum ve Bilim*, LIV, (1991), s. 97.

<sup>20</sup> İlhan Tekeli, *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, s. 103.

<sup>21</sup> Türkiye ile Suriye arasında yaklaşan ilişkiler çerçevesinde, hükümetlerin ders kitaplarını gözden geçirmeye yönelik çalışmaları bu kapsamda değerlendirilebilir.

### 3. Suriye Eğitim Sisteminin Tarihsel Gelişimi

400 yıl Osmanlı yönetimi altında kalan Suriye, Birinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan gelişmeler ile bağımsız bir devlet olma yolunda ilerlemiştir. Ülke 1918-1920 yılları arasında Kral Faysal liderliğindeki Arap hükümet tarafından kısa bir süre yönetilmiştir. Bu kısa dönem içerisinde Osmanlı eğitim sisteminden kalan okullar tekrar açılmış ve bunlara yenileri eklenmiştir.<sup>22</sup> Bu okulların yanı sıra Arap Bilim Topluluğu ve Arapça Akademisi gibi yeni eğitim kurumları açılmış, Tıp Enstitüsü ve Hukuk Okulu yeniden faaliyete sokulmuştur.

1920 yılına gelindiğinde, 26 yıl sürecek ve Suriye’de köklü değişikliklere sebep olacak Fransız manda yönetimi başlamıştır. Manda yönetimi altında çıkarılan yasa ve yönetmelikler ile Fransa, eğitim alanında tam kontrol sağlamış, kendi çıkarları doğrultusunda düzenlemeler yapmıştır. Bu dönemde uygulanan yanlış politikalar sonucu okur-yazarlık oranı düşmüştür.<sup>23</sup> Genel bütçenin sadece % 5’i eğitime ayrılmış, çoğunlukla şehirlerde açılan okullar kısıtlı eğitim altyapısı ile verimli olamamıştır. Bu dönemde manda yönetiminin teşvikiyle birlikte Fransız özel okullarının sayısı giderek artmış ancak yerli ve yabancı özel okullara katılım, yüksek ücretleri sebebiyle sadece yüksek memurlar ve elit sınıfın çocukları ile sınırlı kalmıştır.<sup>24</sup>

Fransızlar tarafından 1928 yılında hazırlanan ilk Suriye anayasasında ilköğretim zorunlu hale getirilmiş, eğitimin genel olarak ücretsiz olduğu ve eğitim müfredatının ulusal idealleri gözetileceği belirtilmiştir. 1933 yılında çıkarılan bir yasa ile eğitim merdiveni oluşturulmuş ve tüm seviyeler için müfredat hazırlanmıştır. Ancak tüm yasal düzenlemelere rağmen Suriye’de eğitim, manda yönetimi altında fazla gelişmemiştir. 1944 yılına gelindiğinde Suriye Üniversitesi’nde kayıtlı öğrenci sayısının sadece 736 olması, ülkede eğitimin durumunu göstermesi açısından örnek teşkil etmektedir.<sup>25</sup>

1946 yılında Suriye’nin özgürlüğünü kazanmasıyla birlikte, eğitim alanında da hızlı bir gelişme görülmüştür. İlk olarak ülke çapındaki eğitim kurumları tek yönetim altında toplanmış, ilköğretimin ardından uygulanan giriş sınavı kaldırılmış ve her öğrencinin ortaokula devam etmesi sağlanmıştır. Eğitim Bakanlığı’nın bütçesinin genel bütçeden

---

<sup>22</sup> Garland G. Parker, *Syrian Arab Republic*, The Association of Collegiate Registrars, Washington 1978, s. 5.

<sup>23</sup> *World Education Encyclopedia*, Facts On File Publications, New York 1988, III, s. 1198.

<sup>24</sup> Garland G. Parker, *Syrian Arab Republic*, s. 5.

<sup>25</sup> *World Education Encyclopedia*, III, s. 1199.

aldığı pay % 5'ten % 16,7'ye yükselmiştir. 1944-1945 eğitim döneminde ülke genelindeki 1.072 ilkokulda toplam 148.428 öğrenci eğitim görürken bu sayı 1975 gelindiğinde ülke genelindeki 6.530 ilkokulda 1.160.088 öğrenciye ulaşmıştır. 1975 yılına kadar ülkede 3 üniversite, 1 üniversite seviyesinde yüksek enstitü ve 25 yüksekokul açılmıştır. Bunun dışında yetişkin eğitimi, okuma-yazma kursu ve özel eğitim programlarını içeren 60 kadar farklı enstitü faaliyete sokulmuştur. Eğitim sisteminin bugünkü halini alması ise 1963 yılında Ba'as Partisi'nin iktidara gelmesi ve 1973 yılında yeni anayasanın kabul edilmesiyle olmuştur.

#### 4. Suriye Eğitim Sisteminin Yapısı

Suriye'de günümüz eğitim sisteminin temel prensipleri, ülkede yürürlükte olan 1973 Anayasası'nda belirtilmiştir. Anayasanın "Eğitim ve Kültür ile İlgili Prensipler" başlıklı bölümünde eğitim politikasının hedef ve yöntemine değinilmiştir. Buna göre Suriye eğitim sistemi, "bilimsel akla dayanan, tarihine, ülkesine bağlı, geçmişiyle gurur duyan, ulusunun birlik, özgürlük ve sosyalizm hedeflerine ulaşmak için mücadele eden, insanlığa ve insanlığın gelişimine hizmet eden, sosyalist milliyetçi bir Arap nesli yetiştirmeyi" amaçlamaktadır.<sup>26</sup> Anayasanın diğer maddelerinde de sıkça geçen ve iktidardaki Ba'as Partisi'nin ideolojisini yansıtan Arap halklarının birliği ilkesi ve sosyalist milliyetçi yaklaşım, eğitim alanında da temel ilkeler olarak yerini almaktadır. "Milliyetçi sosyalist eğitim, birleşik sosyalist bir Arap toplumu için temel oluşturmaktadır. Eğitim sistemi ahlakî değerleri güçlendirmeyi, Arap ulusunun yüksek ideallerini gerçekleştirmeyi, toplumu kalkındırmayı ve insanlık değerlerine hizmet etmeyi amaçlar. Devlet bu sistemi korur ve teşvik eder."<sup>27</sup>

Suriye anayasasında eğitim sisteminin değişime açık olduğu belirtilmektedir. Anayasanın 22. maddesine göre eğitim sistemi, insanların sürekli gelişimine imkân vermeli ve kendisini, insanların değişen sosyal, ekonomik ve kültürel ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde adapte etmelidir.<sup>28</sup> Bilim, bilimsel araştırma ve tüm bilimsel başarılar sosyalist Arap toplumunun gelişimi için temel araçlardır.<sup>29</sup> Eğitim, devlet tarafından garanti altına

<sup>26</sup> Suriye Anayasası, Md. 21, [http://www.law.yale.edu/rcw/rcw/jurisdictions/asw/syrianarabrep/syria\\_constitution.pdf](http://www.law.yale.edu/rcw/rcw/jurisdictions/asw/syrianarabrep/syria_constitution.pdf) (Erişim Tarihi 03.12.2009).

<sup>27</sup> Suriye Anayasası, Md. 23/1, [http://www.law.yale.edu/rcw/rcw/jurisdictions/asw/syrianarabrep/syria\\_constitution.pdf](http://www.law.yale.edu/rcw/rcw/jurisdictions/asw/syrianarabrep/syria_constitution.pdf) (Erişim Tarihi 03.12.2009).

<sup>28</sup> Suriye Anayasası Md. 22, [http://www.law.yale.edu/rcw/rcw/jurisdictions/asw/syrianarabrep/syria\\_constitution.pdf](http://www.law.yale.edu/rcw/rcw/jurisdictions/asw/syrianarabrep/syria_constitution.pdf) (Erişim Tarihi 03.12.2009).

<sup>29</sup> Suriye Anayasası Md. 24, <http://www.law.yale.edu/rcw/rcw/jurisdictions/asw/syrianarabrep/>

alınmış bir haktır. İlköğretim zorunludur ve tüm eğitim ücretsizdir. Devlet zorunlu eğitimi diğer bölümlere de yaymak, toplum ve üretim ihtiyaçlarına göre düzenlemekle yükümlüdür.<sup>30</sup>

Suriye’de üniversite öncesi eğitimden Eğitim Bakanlığı sorumludur. Üniversiteler ise ayrı bir kurum olan Yüksek Eğitim Bakanlığı’nın görev alanı içerisindedir. Ülke çapında devlete bağlı okullar ve özel okulların yanı sıra Birleşmiş Milletler Filistinli Mültecilere Yardım Kuruluşu (UNRWA), hükümetle işbirliği içinde Filistinli mülteci çocuklar için ilköğretim ve lise seviyesinde okullar açıp eğitim vermektedir.<sup>31</sup> Eğitim Bakanlığı, üniversite öncesi seviyesindeki tüm okullardan sorumlu olmakla birlikte öğretimin yürütülmesi için genel kuralları belirler, kısa ve uzun vadeli planlar hazırlar. Müfredatın oluşturulması ve okul kitaplarının yazımı ve düzenlenmesi de Eğitim Bakanlığı’nın sorumluluğu altındadır.

Suriye eğitim sistemi, 2002 yılında yapılan değişiklik ile bugünkü halini almıştır. Buna göre ilkokul ve ortaokul birleştirilerek 9 yıllık ilköğretim aşaması, tüm öğrenciler için zorunlu hale getirilmiştir. Böylece eğitim sistemi, ilköğretim (1.- 9. sınıf), lise (10.- 12. sınıf) ve üniversite aşamaları olarak düzenlenmiştir.

Okul öncesi eğitim kapsamında hizmet veren anaokullarına 4-5 yaşlarındaki her çocuk kayıt yaptırabilmektedir. Anaokulları paralı olup, katılım zorunlu değildir. 9 yıl süren ilköğretim ise parasız ve zorunludur.<sup>32</sup> 2009 yılında ülke çapında ilköğretime devam eden öğrenci sayısı 4.564.089’dur. İlköğretim müfredatı, temel bilgi ve becerilerin geliştirilmesi üzerine yoğunlaşmaktadır. İlköğretim aşamasını başarıyla bitiren öğrenciler, isteğe bağlı olarak genel lise ya da meslek liselerinden birini seçerek eğitimlerine devam ederler. 2009 yılında liseye giden toplam öğrenci sayısı 381.702 olmuştur. Genel lisede eğitim gören öğrenciler 10. sınıftan sonra edebî ya da bilimsel bölümden birini seçer ve temel derslerin yanı sıra bu seçtiği bölüme yönelik ek dersler alır. Genel liseler öğrenciyi üniversite eğitimine hazırlamayı amaçlamaktadır.<sup>33</sup>

---

syria\_constitution.pdf (Erişim Tarihi 03.12.2009).

<sup>30</sup> Suriye Anayasası Md. 37, [http://www.law.yale.edu/rcw/rcw/jurisdictions/asw/syrianarabrep/syria\\_constitution.pdf](http://www.law.yale.edu/rcw/rcw/jurisdictions/asw/syrianarabrep/syria_constitution.pdf) (Erişim Tarihi 03.12.2009).

<sup>31</sup> George Thomas Kurian, “Syria”, *World Education Encyclopedia*, III, (1988), s. 1208.

<sup>32</sup> Suriye Anayasası, Md. 37, [http://www.law.yale.edu/rcw/rcw/jurisdictions/asw/syrianarabrep/syria\\_constitution.pdf](http://www.law.yale.edu/rcw/rcw/jurisdictions/asw/syrianarabrep/syria_constitution.pdf) (Erişim Tarihi 03.12.2009).

<sup>33</sup> George Thomas Kurian, “Syria”, s. 1205.

Genel liselerin dışında diğeri bir seçenek olan teknik liseler ise endüstri, tarım ve ticaret alanlarında meslekî eğitim vermektedir. Bu okullar, öğrenciyi mezuniyetin hemen ardından iş yaşamına katılması için hazırlarken, isteyen öğrenciler üniversite ya da yüksek teknik enstitülerinde meslekî eğitimlerine devam edebilmektedir.

İlköğretim ve lise eğitiminde okutulan dersler ve haftalık programları şu şekildedir:

<b>2009-2010 Eğitim Yılı Ders Programı – Derslerin Haftalık Saatleri</b>				
<b>4. Sınıf</b>	<b>3. Sınıf</b>	<b>2. Sınıf</b>	<b>1. Sınıf</b>	<b>Dersin Adı</b>
2	2	1	1	Din Eğitimi
8	8	9	10	Arapça
3	3	3	2	İngilizce
4	4	4	4	Matematik
2	2	1	1	Toplumsal Eğitim
3	3	3	3	Bilim ve Sağlık Eğitimi
1	1	2	2	Müzik
2	2	2	2	Sanat
				Ziraî Eğitim
2	2	2	2	Beden Eğitimi
<b>27 Saat</b>	<b>27 Saat</b>	<b>27 Saat</b>	<b>27 Saat</b>	<b>Toplam</b>

<b>2009-2010 Eğitim Yılı Ders Programı – Derslerin Haftalık Saatleri</b>					
<b>9. Sınıf</b>	<b>8. Sınıf</b>	<b>7. Sınıf</b>	<b>6. Sınıf</b>	<b>5. Sınıf</b>	<b>Dersin Adı</b>
2	2	2	2	2	Din Eğitimi
6	6	6	7	7	Arapça
3	3	3	3	3	İngilizce
3	2	2	-	-	Fransızca
4	4	4	3	3	Toplumsal Eğitim
5	4	4	4	4	Matematik
4	4	3	3	3	Bilim ve Sağlık Eğitimi
-	1	2	-	-	İnformatik
1	1	1	1	1	Müzik
					Ziraî Eğitim
1	1	1	2	2	Beden Eğitimi
1	2	2	2	2	Sanat
<b>30 Saat</b>	<b>30 Saat</b>	<b>30 Saat</b>	<b>27 Saat</b>	<b>27 Saat</b>	<b>Toplam</b>



<b>2009-2010 Eğitim Yılı Ders Programı – Derslerin Haftalık Saatleri</b>						
<b>Lise 3 - Edebi</b>	<b>Lise 3 - Bilimsel</b>	<b>Lise 2 - Edebi</b>	<b>Lise 2 - Bilimsel</b>	<b>Lise 1</b>	<b>Dersin Adı</b>	
2	2	2	2	2	Din Eğitimi	
8	4	7	4	5	Arapça	
5	4	4	3	3	İngilizce	Yabancı Dil
5	4	3	2	2	Fransızca	
5	-	3	2	1	Felsefe ve Beşerî İlimler	
3	-	3	1	2	Tarih	
3	-	3	-	2	Coğrafya	
-	8	1	5	4	Matematik	
-	-	1	-	-	Kültür	
-	-	2	2	2	İnformatik	
-	5	-	4	2	Fizik	
-	2	-	2	2	Kimya	
-	3	-	3	2	Biyoloji	
-	-	1	-	1	Sanat	
1	-	1	1	1	Beden Eğitimi	
1	1	1	1	1	Sosyalist Milliyetçilik Eğitimi	
<b>33 Saat</b>	<b>33 Saat</b>	<b>32 Saat</b>	<b>32 Saat</b>	<b>32 Saat</b>	<b>Toplam</b>	

İlköğretim ve lise ders kitapları Milli Eğitim Bakanlığı tarafından belirlenmekte ve gerektiğinde yeniden gözden geçirilmektedir. Devlet okulları ile özel okullarda aynı ders kitapları okutulmaktadır.

Suriye Arap ülkeleri arasında vatandaşlarına temel eğitim altyapısı sağlayan en iyi ülkelerden biri konumundadır. Dünya Bankası verilerine göre ilköğretime devam eden çocukların oranı %93'tür. Ancak bunların %37'si lise eğitimine devam etmektedir.

2009 yılı verilerine göre eğitim genel bütçeden aldığı pay % 18,9'dur.<sup>34</sup> Ülke genelinde devlete bağlı ilköğretim seviyesindeki okul sayısı 15.386, özel okul sayısı 350 ve UNRWA'ya bağlı okul sayısı 117'dir. Lise seviyesinde ise devlete bağlı 1654, özel 108 okul bulunmaktadır.

<sup>34</sup> Suriye İçişleri Bakanlığı, İstatistik Merkez Bürosu, [www.cbssyr.org/yearbook-EN.htm](http://www.cbssyr.org/yearbook-EN.htm) (Erişim Tarihi: 02.04.2010).

## BİRİNCİ BÖLÜM

### SURİYE’DE MİLLİYETÇİLİK VE DERS KİTAPLARINA ETKİSİ

#### 1.1. SURİYE’DE MİLLİYETÇİ DÜŞÜNCENİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Resmî tarih yazımı, devlette hâkim olan baskın ideolojilerin bir yansıması olarak görülmektedir. Suriye Arap Cumhuriyeti’nde, müfredatın temel muhtevâsını oluşturan Arap milliyetçiliğini daha iyi anlayabilmek için bunun bir ideoloji olarak ortaya çıkış sürecini, bu süreci etkileyen ulusal ve uluslararası gelişmeleri ve fikir adamlarını kısaca hatırlamak faydalı olacaktır.

##### 1.1.1. Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu

Batılı düşünürler tarafından modern tanımlaması yapılan milliyetçilik kavramının Arap dünyası açısından tanımı daha zordur. Bunun temel nedeni, Arapların yüzyıllardır yaşadıkları şekliyle aile ve mezhep bağlılığı gibi birincil toplumsal bağlara önem vermeleri ve evrensel bir dinî cemaat duygusunun varlığıdır. Modern anlamda milliyetçiliğin ortaya çıkışından yüzyıllar önce geliştirilen bu birlik duygusu, kimi zaman birleştirici bir unsur olmuş, kimi zaman da mezhepler ya da aşiretler arası çatışmaları beraberinde getirmiştir. İbn Haldûn birleştirici bir unsur olarak ortaya koyduğu asabiyet teorisi ile Arap toplumlarını tahlil etmiş ve dar anlamda akrabalık bağına dayanan asabiyet kavramını devlet felsefesi içinde yorumlamıştır. İbn Haldûn asabiyeti, ırkî bağların ya da coğrafi, siyasî, dinî sebeplerin doğurduğu birlik ve dayanışma ruhu olarak ele almıştır.<sup>35</sup> Buna göre asabiyet; devlet kurma ya da dinî davet gibi insanların birleştirilip sevk edilmelerini gerektiren her durumda zarurîdir. Himâye, savunma, taarruz ve topluca yapılan her iş sadece asabiyetle gerçekleşmektedir.<sup>36</sup> Dolayısıyla, bir topluluğun varlığının devamı için, asabiyet kaçınılmaz bir gerekliliktir.

<sup>35</sup> Mustafa Çağrıncı, “Asabiyet”, *DİA*, III, (2004), s. 454.

<sup>36</sup> Sâtî el-Husrî, *İbn-i Haldûn Üzerine Araştırmalar*, Çev. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 2001, s. 204.

Osmanlı yönetiminde “millet sistemi” içerisinde birleştirici unsur olarak kan bağı, akrabalık ya da lisân aidiyeti değil, dinsel- mezhepsel ölçüt göz önüne alınmıştır.<sup>37</sup> Bu yaklaşım çerçevesinde modern anlamda farklı milletlere ait olabilecek topluluklar, mezhep ortaklıkları sebebiyle aynı “millet”e dâhil edilmiştir. Bu sistem içerisinde Araplar, ulusal bilinç ve gururdan uzak olmuşlar; Türklerin yönetiminde kendilerine karşı bir kusur görmemişlerdir.<sup>38</sup> Ancak XVIII. yüzyıldan başlayarak Osmanlı devletinin hem uyruk uluslar ve Avrupa devletleri ile olan ilişkilerinde hem de iç yapısında görülen büyük değişiklikler, imparatorluk çatısı altındaki topluluklarda farklı ideolojik akımların yayılmasına sebep olmuştur.

Napolyon’un Mısır’ı işgâli, Ortadoğu’nun Avrupalı milliyetçi fikirler ile tanışmasının milâdı olarak görülmektedir. İşgâlin ardından Mısır’da yönetime geçen Mehmet Ali Paşa’nın bölgedeki politikaları, Osmanlı’nın XIX. yüzyılda artan reform çalışmaları ve buna bağlı olarak özellikle Suriye ve Lübnan’da artan misyonerlik faaliyetleri ve açılan misyoner okulları, bölgede Arap milliyetçiliği fikrinin hızla yayılmasına zemin hazırlayan olaylar olmuştur.

Arap milliyetçiliği fikrini ortaya koyan ilk düşünürlerden Mısırlı Râfi’ et-Tahtâvî, Mehmet Ali Paşa yönetimi döneminde Fransa’ya eğitim amacıyla gönderilen öğrenci grubunda bulunmaktaydı. 1826-1831 yılları arasında Fransa’da eğitim gören ve burada edindiği deneyimleri kitap haline getiren Tahtâvî, yeni fikirleri yayan en etkili kişilerden biri olmuştur. Tahtâvî, ilk kez milliyetçiliği toprak ile ilişkilendirerek, Mısır’ı bir vatan, Mısırlıları da vatanlarını sevmesi gereken bir ulus olarak tanımlamıştır.<sup>39</sup>

İlk kuşak Arap milliyetçilerinden sayılan Tahtâvî’ye göre eğitimin amacı, sadece bilgiyi nakletmek değil, aynı zamanda kişilik kazandırmak olmalıydı. Eğitim, aile ve dostluğun ötesinde, insanları medenî bir toplum kurma çabasına sevk eden temel güdü olan vatan sevgisini (*hubbu’l-vatan*) telkin etmeliydi.<sup>40</sup> Arapların İslâm tarihinde oynadıkları rol önemliydi, ama Tahtâvî, yurtseverlikten bahsederken bütün Arapça konuşanları değil, sadece Mısır topraklarında yaşayanların paylaştığı duyguyu kastetmiştir. Mısır hem medeniyetin yapıcı unsurlarına, toplumsal ahlaka, hem de ekonomik zenginliğe sahipti. Modern Mısır, Firavunların memleketinin meşru çocuğuydu, bu yüzden Firavunları öven

<sup>37</sup> İlber Ortaylı, “Osmanlılarda Millet Sistemi” *DİA*, XXX, (2004), s. 66.

<sup>38</sup> Hamid İnyet, *Arap Siyasî Düşüncesinin Seyri*, s. 23.

<sup>39</sup> Râfi’ et-Tahtâvî, *Paris Gözlemleri*, Çev. Cemil Çiftçi, Ses Yayınları, İstanbul 1992, s. 19.

<sup>40</sup> Albert Hourani, *Çağdaş Arap Düşüncesi*, Çev. Hüseyin Yılmaz, Latif Boyacı, İnsan Yayınları, İstanbul 1994, s. 93.

şiiirler de kaleme almıştır. Tahtâvî, geçmişte rasyonel bilimler üzerine çalışmış olan Müslümanların Türkler ve Memlûklar hâkimiyeti nedeniyle geri kaldıklarını, ancak artık Avrupa bilimlerini benimseyerek tekrar kalkınacaklarını savunmaktaydı.<sup>41</sup>

Tahtâvî'nin fikirleri, modern anlamda Arap milliyetçisi olarak tanımlanamasa da, bu doğrultuda yeni fikirlerin tartışılmasına zemin hazırlamıştır. Vatan kavramına seküler bir nitelik atfederek gelecek dönemdeki Arap milliyetçilerini etkilediği gibi Avrupa bilimi ile şeriat kurallarını uyumlu hale getiren görüşleriyle dinî reform konusunda ortaya çıkan yeni fikirleri de tetiklemiştir.<sup>42</sup>

### 1.1.2. Suriyeli Milliyetçiler

Kendi kimliğini koruyarak Batı'nın bilim ve kültürünü örnek almak ya da Batı'yı dışlayıp medeniyeti kendi köklerinde aramak arasındaki tartışmalar, hem dinde reform çabalarını, hem de “vatan”, “millet” gibi kavramların yeniden tanımlanmasını beraberinde getirdi. Tahtâvî'nin aksine dinde reformun, İslâm'ın aslında dönülerek gerçekleştirilebileceğini söyleyen düşünürler de büyük etki yarattı. 1870'lerde “dinî yenilikçi” önderlerden Cemâl ed-dîn Afganî, İslâm'ın takipçilerinden akıllarını kullanmalarını ve inançlarının temellerini sorgulamalarını istiyordu.<sup>43</sup> Afganî'nin öğrencisi Muhammed Abduh da hocasının fikirlerini geliştirerek Batı medeniyetinin reddedilmesi ve saf İslâm'a tekrar geri dönülmesini savunuyordu. Abduh, Kuran dili olarak Arapçayı ve İslâm'ı yayan millet olarak da Arapların önemini vurguluyordu. Bu modernistler siyasî açıdan Osmanlıcı olmalarına rağmen, onların genel fikirlerini paylaşan birkaç Suriyeli Hristiyan, yarı laik bir Arap milliyetçiliği geliştirdiler. Arapça dilinin korunması ve yerel lehçeler yerine kitabî Arapçanın yaygınlaştırılmasını savunan Butros el-Bustânî, Suriye ve Lübnan'da gelececek olan Arap kültürel uyanışına da öncülük edecekti.<sup>44</sup>

Günümüz Suriye ders kitaplarında adından önemle bahsedilen Butros el-Bustânî, Lübnanlı Marûnî cemaatine mensuptu ve misyoner okullarında eğitim görmüştü. Arap uyanışının en önemli isimlerinden olan Bustânî, Arap dilinin modernleştirilmesi, çeviri ve ansiklopedi çalışmaları, ilk gazetecilik girişimleri ve ilk edebiyat cemiyeti gibi yeniliklere

<sup>41</sup> Albert Hourani, *Çağdaş Arap Düşüncesi*, s. 97.

<sup>42</sup> Adil Baktıaya, *Osmanlı Suriyesi'nde Arapçılığın Doğuşu*, Bengi Yayınları, İstanbul 2009, s. 294.

<sup>43</sup> C. Ernest Dawn, *Osmanlıcılıktan Arapçılığa*, Çev. Bahattin Aydın, Taşkın Temiz, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1998, s. 146.

<sup>44</sup> Adil Baktıaya, *Osmanlı Suriyesi'nde Arapçılığın Doğuşu*, s. 240.

de öncülük etmiştir.<sup>45</sup> Bustânî, diğer bir Suriyeli edebiyatçı olan Nasif el-Yazıcı ile birlikte 1847 yılında Amerikan misyonerlerinin de yardımıyla Arap dünyasının ilk edebiyat cemiyeti olan Edebiyat ve İlim Cemiyeti'ni (*Cem 'iyyetü 'l-Edeb ve 'l-Ulm*) kurdu. Bustânî, Arapça ve Arap edebiyatına yaptığı katkıların yanı sıra, gazetelerde vatan sevgisini aşıl原因 yazılar da yazmaktaydı. Yazılarında “yurt sevgisi, inancın bir parçasıdır” ifadesiyle din ayrımı yerine yurttaşlık kavramını vurgulamaktaydı. Lübnan ve Suriye’de 1860 olayları patlak verdiğiğinde kaleme aldığı bildiride, vatanın oğullarına (*ebnâ 'u 'l-vatan*) hitap ediyordu ve ülkesini seven biri (*muhibbu 'l-vatan*) olarak imzasını atıyordu.<sup>46</sup>

Bustânî ve çevresindeki isimler, ilerleyen yıllarda farklı cemiyetler ve okullar açarak Müslüman ve Hıristiyan Arap gençlerine eğitim vermeye devam ettiler. Bu kurumlarda mezhep ya da din farklılıkları yerine kültürel kimliğin ortaklığı, vatan sevgisi, Arapça ve Arap edebiyatının korunması ve geliştirilmesi konuları vurgulanıyordu. Bustânî, bir yazısında şöyle diyordu:

Suriye... bizim vatanımızdır, Suriye’de yaşayanlar; inançları, cemaatleri, ırksal kökenleri ya da hangi topluluktan olduklarına bakılmaksızın bizim vatanımızın çocuklarıdır.”<sup>47</sup>

Bustânî, Suriyelileri bir millet olarak tanımlamaktaydı ve bu tanımlı yaparken dinî serbestlik ve eşitlik ilkelerini vurguluyordu. O farklılıkları bir kenara bırakarak “Arap kanından” gururla bahseden ilk yazar olmuştur.<sup>48</sup>

Bustânî’nin kültürel uyanış olarak başlattığı Arapçılık hareketi daha sonra Suriyeli aydınlar Nasif el-Yazıcı ve kardeşi İbrahim el-Yazıcı, Abdurrahman Kevâkibî, Necib Azuri gibi isimler ile birlikte Osmanlı’dan ayrılmayı savunan Suriye milliyetçiliğine dönüşmüştür. Kevâkibî, *Tabayi 'i 'l-İstibdâd* adlı kitabında, baskıcı bir rejim olarak nitelendirdiği II. Abdülhamit yönetimini isim vermeden eleştirmiştir. Günümüz Suriye edebiyat kitaplarında da yer verilen Kevâkibî’nin istibdat üzerine düşüncelerinde, baskıcı rejime karşı direnme ve savaşmanın gerekliliği vurgulanmıştır.<sup>49</sup> İbrahim el-Yazıcı ise,

---

<sup>45</sup> Adil Baktıaya, *Osmanlı Suriyesi 'nde Arapçılığın Doğuşu*, s. 250.

<sup>46</sup> Albert Hourani, *Çağdaş Arap Düşüncesi*, s. 113.

<sup>47</sup> Adil Baktıaya, *Osmanlı Suriyesi 'nde Arapçılığın Doğuşu*, s. 258.

<sup>48</sup> Albert Hourani, *Çağdaş Arap Düşüncesi*, s. 114.

<sup>49</sup> *el-Edebu 'l-'Arabıyyi 'l-Hadîs*, es-sânîyyu's-sânevîyyu'l-edebî, el-Mu'essesetu'l-'Âmme li't-Tibâ'e, Dimaşk 2001, s. 58.

meşhur “Uyan ey Arap ve ayağa kalk” dizeleriyle başlayan şiiri ile Arapları uzun uykularından uyanmaya ve baskıya karşı direnmeye çağırmıştır.<sup>50</sup>

Tüm bu düşünsel gelişim, Arap milliyetçisi fikirlerin bölgede yayılmasını ve benimsenmesini beraberinde getirmiştir. Bu kültürel ve politik uyanışın yanı sıra; Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin aldığı yenilgi ve Cemal Paşa’nın Suriye Vâlisi olduğu dönemde bölgede yürüttüğü politikalar Arapçı fikirlerin güçlenmesine neden olmuş, İngiltere ile Fransa’nın verdiği destek ve taahhütler ise Arapları başkaldırma konusunda teşvik etmiştir.

Osmanlı Devleti’nin parçalanmasıyla birlikte Suriye, 1918-1920 yılları arasında, kısa bir süre Kral Faysal liderliğindeki Arap hükümeti kontrolünde kalmış, bu dönemin ardından Fransız manda yönetimi altına girmiştir. Bu sırada Arap milliyetçiliğine ilişkin görüşleriyle bölge ülkelerinde büyük etki yaratan isim Sâtî el-Husrî olmuştur. Türkçe kaynaklarda adı Mustafa Sâtî Bey olarak geçen Sâtî el-Husrî, Osmanlı döneminde Türk okullarında eğitim görmüş, 1900 yılında İstanbul’daki Mülkiye’den mezun olmuş ve Osmanlı’nın son döneminde eğitim sistemi alanındaki çalışmalara etkin biçimde katılmıştır.<sup>51</sup> 1918 yılında Osmanlı Devleti’nin parçalanmasıyla birlikte Kral Faysal yönetimindeki Suriye’ye geçerek Eğitim ve Kültür Bakanlığı görevinde bulunan Husrî, daha sonra Irak ve Mısır’da birçok devlet kademesinde görev yapmış, Arap milliyetçiliği, Arap dili ve tarih eğitimi konularında bir çok kitap yazmıştır.

Sâtî el-Husrî görüşlerinde Arap milliyetçiliğini tam anlamıyla laik bir yapıya sokarak, din faktörünü dışarıda tutmuş, dil ve tarih bilincine vurgu yapmıştır.<sup>52</sup> Husrî’ye göre din Allah’a ait, vatan ise herkese ait bir iştir. Bu sebeple Araplar arasındaki din ve mezhep farklılıklarının bir önemi yoktur. Bir milletin ulusal bağlılık ve bilinç duygusunu ortaya çıkaran en önemli unsur ortak dil ve tarihtir. Bu görüşleri sebebiyle Husrî, dinin birleştirici unsur olarak önemseyen gruplardan eleştiriler de almıştır. Ancak o Suriye’de, Irak’ta ve Mısır’da bulunduğu yıllar boyunca tüm Arapların Arap dili ve ortak tarih üzerinde birleşmesi için çalışmalar yapmış, ders müfredatlarının da buna göre şekillendirilmesi için çalışmıştır.

Suriye’de, Husrî’nin tüm Arapları birleşmeye çağıran görüşlerine karşın farklı milliyetçi teoriler de tartışılmaktaydı. Ülkede örgütlenen çeşitli siyasî gruplar, “Suriye

<sup>50</sup> *el-Edebu’l-‘Arabîyyi’l-Hadîs, es-sânîyyu’s-sânevîyyu’l-edebî*, s. 65.

<sup>51</sup> Hamid İneyet, *Arap Siyasî Düşüncesinin Seyri*, s. 284.

<sup>52</sup> Hamid İneyet, *Arap Siyasî Düşüncesinin Seyri*, s. 288.

Milliyetçiliği”, “Büyük Suriye Milliyetçiliği” ve “Pan Arabizm” gibi milliyetçi kimlik arayışları ile çalkalanmaktaydı.<sup>53</sup> Nitekim, Fransız manda yönetimi döneminde devam eden kimlik arayışları, ancak bağımsızlığın kazanılmasıyla birlikte bir neticeye varabilecekti.

### 1.1.3. Suriye Ba‘as Partisi ve İdeolojisi

Suriye’de manda yönetimi altında, siyasî düzlemin farklı noktalarında duran partiler ortaya çıkmıştır. Şükrü Kuvvetli ve Sabri el-Asali liderliğinde 1920 yılında kurulan Millet Partisi, 1928 yılında kurulan Nazım el-Kudsî’nin Halk Cephesi, Şibli Şumayyil’in 1924 yılında kurulan Suriye Komünist Partisi, 1932 yılında Antun Sa‘ada tarafından kurulan Suriye Sosyalist Milliyetçi Partisi ve 1935 yılında kurulan Müslüman Kardeşler Hareketi, ülkede önde gelen siyasî gruplardı. Ancak 1946’da bağımsızlığını kazanan Suriye’de politikada öne çıkacak grup Arap Ba‘as Partisi olacaktır. Siyasî iktidarsızlıkların ardından 1963 yılında askerî bir darbe ile iktidara gelen Ba‘as Partisi, ideolojisi, örgütlenme biçimi, politikaları ve bölgeye etkileri açısından siyaset anlayışını derinden etkilemiştir.

Şamlı bir Hristiyan olan Mişel Eflak ile Sünnî Müslüman Salah Bitar tarafından 1940’lı yıllarda siyasî bir örgütlenme biçimi olarak başlayan oluşum, 1946 yılında Fransa’nın Suriye’yi tamamen terk etmesiyle siyasî parti haline geldi. 1947 yılındaki partinin ilk Kurucu Ulusal Kongresi gerçekleştirildi ve Arap Ba‘as Partisi adını aldı. Daha sonra Arap Ba‘as Sosyalist Partisi (*Hizbu’l-Ba‘as el-‘Arabîyyu’l-İştirâkiyye*) adını alacak olan oluşum, bugün Suriye’de iktidardaki tek güç olarak devletin ve toplumun tüm katmanlarına etki edebilmektedir. Bu sebeple partinin ideolojisi ve bunun yansımaları olan politikaları, Suriye ders kitaplarının muhtevâsı açısından da önem arz etmektedir.

Ba‘as Partisi’nin ideolojisi üç temel ilke üzerine şekillendirilmiştir; birlik, özgürlük ve sosyalizm. Bu ilkeler, 1947 yılındaki partinin ilk kongresinde kabul edilen ve hala yürürlükte olan tüzüğünde açıklığa kavuşturulmuştur. “Arap Milletinin Birliği ve Özgürlüğü” başlıklı giriş bölümünde şöyle denilmiştir:

Araplar tek millettir ve tek devlet altında özgürce yaşamak doğal haklarıdır.

Bu nedenle, Arap Ba‘as Sosyalist Partisi şunları kabul eder:

1- Arap anavatanı bölünmez bir siyasî ve ekonomik varlıktır, hiçbir Arap ülkesi diğer Arap ülkelerinden koparak varoluş koşullarını yerine getiremez.

<sup>53</sup> Sabahattin Şen, *Ortadoğu’da İdeolojik Bunalm: Suriye Ba‘as Partisi ve İdeolojisi*, Birey Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 110.

2- Arap milleti tek bir eğitimel varlıktır. Üyeleri arasında var olan tüm farklılıklar yapay ve geçicidir. Bu farklılıklar Arap vicdanının uyanışı ile giderilebilir.

3- Arap anavatanı, Araplara aittir. Sadece Araplar vatanın işlerini, zenginliğini ve kaynaklarını yönetme hakkına sahiptir.<sup>54</sup>

Arapların birlik ve özgürlük haklarına vurgu ile başlayan parti tüzüğü, Arap milleti için bir misyon ve hedef belirlemektedir:

Arap milleti, tarihin her safhasında yer alan ve yenilenen formda ebedî bir misyona sahiptir. Sömürgecilik ve onunla ilgili her şey, Arap'ın tüm gücüyle savaştığı bir suç eylemidir. Araplar, maddî ve mânevi kapasiteleri dâhilinde, özgürlükleri için mücadele veren tüm halklara yardım etmeye çalışır.<sup>55</sup>

Aslında Ba'as Partisi'nin ideolojisi, çoğunlukla kurucusu Mişel Eflak'ın görüşlerinin bir yansımasıdır ve bu görüşler de Suriye'nin içinde bulunduğu koşullardan etkilenmiştir. Albert Hourani'ye göre Britanya ile Fransa'nın kendi çıkarlarına uygun çizdikleri Suriye sınırı, diğer Ortadoğu ülkelerine nazaran daha az doğal ve tarihsel ayrımlara tekâbül ediyordu.<sup>56</sup> Bu durum, Suriye'de ulusal kimlik tartışmalarını daha önemli hale getiriyordu.

Mişel Eflak'ın ortaya koyduğu tek bir Arap ulusunun birleşik bir devlet çatısı altında yaşaması fikri, Arap milliyetçisi olduğu kadar sosyalist bir yaklaşımla şekillendirilmiştir. Ba'as Partisi tüzüğündeki birçok maddede milliyetçilik ve sosyalizm teması işlenmiştir. Tüzüğün genel ilkeleri başlığının üçüncü maddesinde milliyetçiliğin, yaşayan sonsuz bir gerçeklik olduğu vurgulanmış ve bireyleri ulusuyla birleştiren Pan-Arapçı millî duygunun kutsal bir hissiyat olduğu belirtilmiştir. Aynı başlığın dördüncü maddesinde ise sosyalizmin, Arap milliyetçiliğinin özüne dayanan bir ihtiyaç olduğu ve Arap halkının potansiyelini gerçekleştirme ve vasıflarını mükemmel şekle getirmesi için en uygun sistem olduğu açıklanmıştır. Tüzüğün belki de en önemli bölümü ise Arap kimliği ve "Arap Vatani"nin tanımıdır:

---

<sup>54</sup> *Arap Ba'as Sosyalist Partisi Tüzüğü*, Giriş Bölümü, <http://www.baath-party.org/eng/constitution1.htm>, (Erişim Tarihi: 18.01.2010).

<sup>55</sup> *Arap Ba'as Sosyalist Partisi Tüzüğü*, Giriş Bölümü, <http://www.baath-party.org/eng/constitution1.htm>, (Erişim Tarihi: 18.01.2010).

<sup>56</sup> Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, Çev. Yavuz Alogan, İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s. 467.



Arap; Arapça konuşan, Arap topraklarında yaşayan ya da yaşamayı arzulayan ve Arap ulusuna bağlılığına inanan kişidir.<sup>57</sup>

Arap Vatanı<sup>58</sup>, Arap ulusunun yaşadığı, Toros Dağları'ndan, Basra Körfezi, Arap Denizi (Umman Denizi), Etiyopya Dağları, Büyük Sahra Çölü, Atlantik Okyanusu ve Akdeniz'e kadar uzanan toprakları kapsamaktadır.<sup>59</sup>

Bu tanımlar ile birlikte, Arap kimliği ve vatanının sınırları tam olarak belirlenmiş olmaktadır. Arap ulusunun vatanı tanımlanırken, sadece Suriye ile sınırlı kalınmamış, Asya ve Afrika kıtalarında Arapların yaşadığı geniş bir coğrafya ortaya konulmuştur. Bu coğrafyaya, Türkiye sınırları dâhilindeki Toroslar da eklenmiştir.<sup>60</sup> 1973 yılında hazırlanan Suriye Arap Cumhuriyeti anayasası da temel olarak parti tüzüğündeki ideolojik çerçeveye sahiptir. Anayasanın siyasî ilkeler başlığının birinci maddesinde “Suriye Arap bölgesinin, Arap Vatanı'nın bir parçası olduğu” vurgulanmakta, “Suriye Arap bölgesindeki insanlar da Arap ulusunun bir parçası” olarak tanımlanmaktadır. Bu insanlar, Arap ulusunun birliğini gerçekleştirmek için çalışır ve mücadele ederler.<sup>61</sup> Suriye anayasasındaki bu tanım ile birlikte ülkenin, geniş Arap Vatanı topraklarının sadece bir bölgesi olarak tanımlanması dikkat çekmektedir.

Suriye'de iktidara geldiği 1963 yılından bu yana yönetimde kalan Ba'as Partisi, dönemsel revizyonlardan geçse de Arap milliyetçiliği ve Arap Vatanı algılamasında etkin bir değişiklik olmamıştır. Ba'as'ın ideolojik bakış açısı, sosyal alanda da kendini göstermiş, millet ve vatan algılamalarının toplumda yerleştirilmesi için politikalar uygulanmıştır. Bu politikalara ders kitapları açısından bakıldığında eğitim sistemi üzerine politikalar ve tarih yazımı üzerine gerçekleştirilen girişimler incelemeye değerdir.

## 1.2. SURİYE'DE TARİH YAZIMI

Bir topluluğu oluşturan bireyler arasındaki yurttaşlık bağının niteliği, tarih algılamasıyla yakından ilgilidir. Yurttaşların hangi temel yapı üzerinde birleşeceği, ortak

<sup>57</sup> *Arap Ba'as Sosyalist Partisi Tüzüğü*, Genel İlkeler, Md. 10, <http://www.baath-party.org/eng/constitution2.htm>, (Erişim Tarihi: 18.01.2010).

<sup>58</sup> “Arap Vatanı” kavramına, Suriye ders kitaplarında da sıkça atıfta bulunulmakta ve Suriye anayasasında tanımı yapılan sınırlar kastedilmektedir.

<sup>59</sup> *Arap Ba'as Sosyalist Partisi Tüzüğü*, Genel İlkeler, Md. 7, <http://www.baath-party.org/eng/constitution2.htm>, (Erişim Tarihi: 18.01.2010).

<sup>60</sup> Hiyâm Humsî, *el-Cuğrâfya*, merhaletu't-ta'limi'l-esâsî, es-saffu'l-hâmis, el-Mu'essesetu'l-Âmme li't-Tibâ'e, Dimâşk 2002, s. 57.

<sup>61</sup> *Suriye Arap Cumhuriyeti Anayasası*, Genel Prensipler/ Siyasî İlkeler, Md. 1, [http://www.law.yale.edu/rcw/rcw/jurisdictions/asw/syrianarabrep/syria\\_constitution.pdf](http://www.law.yale.edu/rcw/rcw/jurisdictions/asw/syrianarabrep/syria_constitution.pdf), (Erişim Tarihi 03.12.2009).

yönün hangi açıdan vurgulanacağı, tarih yazımı sayesinde şekillendirilebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında Suriye’de ve diğer Arap ülkelerinde ortaya çıkan milliyetçi ya da ümmetçi görüşlerin, tarih algılamasına da yansdığı görülmektedir.<sup>62</sup> Özellikle 1940 ve 50’li yıllarda bu ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından, tarihin yeniden yazılması ve bir millî kimlik oluşturulması çalışmalarına özel bir önem verilmiştir.

Suriye’de kazanılan bağımsızlık ile birlikte Eğitim Bakanlığı’nın temel görevi, ülke kalkınması için olduğu kadar Arap kültürünün korunup geliştirilebilmesi için fiziksel, ahlakî ve entelektüel bakımdan iyi yetişmiş bir kuşak yaratmak olarak yeniden tanımlanmıştır.<sup>63</sup> Daha sonra 1957 yılında Suriye, Mısır ve Ürdün arasında imzalanan antlaşma ile her bireye kendi kültür gelenekleri içinde en doğru inancı kazandırma amacı da eklenmiştir.

Eğitim sisteminde yapılan reformlar yoluyla tarih yazımı üzerindeki değişim çabaları Ba’as Partisi döneminde daha da hızlanmıştır. 1965 yılında, Kültür ve Ulusal Rehberlik Bakanlığı çatısı altında ülkedeki tarihçi, entelektüel ve ideologlar “millî tarihimizi nasıl yazmalıyız” sorusuna cevap bulmaları için tartışmaya davet edilmiştir.<sup>64</sup> Bakanlığın çıkardığı el-Ma’rife isimli dergi, tartışmalar için bir forum özelliği taşımıştır. Tartışmalara Marksist görüşleriyle bilinen Yasin el-Hafız, Ba’as Partisi üyesi olan Zeki el-Arsuzi ve Şibli el-Aysami, Müslüman Kardeşler üyesi Muhammed el-Mubarek gibi siyasî yelpazenin farklı uçlarından tarihçilerin katılması, demokratik bir görüntü vermiştir.<sup>65</sup>

Foruma katılan tarihçilerin ortak görüşü; tarihin “doğru” yazıldığı takdirde, bir milletin kendisini tanımlamasına yardımcı olacağı, farklı nesillerin kendilerini ulusal bir tarih bağlamı içinde değerlendireceği ve bunun da ulusal bilincin gelişmesine yardımcı olacağı şeklindedir. Katılımcılar, tarihin siyasî perspektif yerine bir medeniyet tarihi olarak ele alınması gerektiği konusunda da hemfikirdi. Ancak konu, Arap millî tarihinin başlangıcı, evrensel bağlamda rolü, karakteristiği ve misyonu gibi başlıklara geldiğinde

---

<sup>62</sup> Buna örnek olarak her ikisi de Arap olmasına rağmen ümmetçi bir yaklaşıma sahip Suudi Arabistan ders kitapları ile milliyetçi bir yapıya sahip Suriye ders kitapları arasındaki farkı gösterebiliriz. Suudi Ders Kitaplarındaki Türk İmgesi için bkz. Zehra Gökdemir, *Suudi Arabistan Ders Kitaplarında Türkler ve Türk İmajı*, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

<sup>63</sup> Muhsin Yılmaz, “Suriye Eğitim Sistemi”, *AÜEBFD*, XXIV/2, (1991), s. 553.

<sup>64</sup> Ulrike Freitag, “Writing Arab History: The Search For The Nation”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, XXI/1, (1994), s. 32.

<sup>65</sup> Ulrike Freitag, “In Search of “Historical Correctness”: The Ba’th Party in Syria”, *Middle Eastern Studies*, XXXV/1, (1999), s. 5.

katılımcılar arasında ideolojik farklılıklar ortaya çıkmıştır. Seküler tarihçiler, Arapların tarih boyunca Arabistan Yarımadası'ndan bugün Arap Vatanı olarak adlandırılan geniş coğrafyaya göç etmiş oldukları tezini savunmaktaydı. Dolayısıyla bu coğrafyada kurulan medeniyetler -Mezopotamya, Suriye ve Mısır'daki antik topluluklar da dâhil- Arap olarak tanınmalıydı. Bunun yanı sıra bazı tarihçiler Arap tarihini M.Ö. 300 yılından başlatırken, Müslüman Kardeşler'den el-Mubarek, İslâm öncesi tarihi vurgulayan tüm görüşlere karşı çıkarken, bu görüşlerin İslâm'ın eşsiz başarılarını küçümsemek anlamına geleceğini düşünüyordu. Tüm bu farklı görüşlerin ardından üzerinde hemfikir olunan sonuç bildirisi, çok iddialı bir dile sahip olamadı. Buna göre “tarih, bugün ile yüzleşmemizi ve emperyalizme karşı savaşmamızı sağlayan milliyetçilik ve insancıl İslâm'ın ortaklığında” yazılmalıydı.<sup>66</sup>

Tarih yazımı ile ilgili 1965 yılında başlatılan girişim, farklı ideolojilerin üzerinde hemfikir olamadığı, tarih yazımı konusunda sadece genel bir çerçevenin belirlenebildiği bir tartışma olarak kaldı. Aslında geniş katılım ve farklı görüşlerin tartışılması demokratik meşruiyet açısından önemliydi, ancak Ba'as Partisi açısından bakıldığında bu, sadece toplumun desteğini almaya yönelik bir politika olarak yorumlanabilir. 1960'lı yıllarda iktidarda Ba'as olmasına rağmen, ülkede büyüyen bir muhalefet bulunmaktaydı ve bunun başını da Müslüman Kardeşler çekmekteydi. 1964 yılında çoğunluğu Sünnîlerden oluşan Hama kentinde Ba'as karşıtı çıkan ayaklanma kanlı çatışmalar ile bastırılabilmişti.<sup>67</sup> Bunun yanı sıra Ba'as'ın kendi içinde de çekişmeler ve parçalanmalar yaşanmaktaydı. Tüm istikrarsızlıklara rağmen düzenlenen tarih forumu, farklı tarihsel bakış açılarının ortaya konması açısından önemli olmuş ve sonraki tartışmalar için kapı aralamıştır.

Tarih yazımına ilişkin girişimler sadece Suriye ile sınırlı kalmamıştır. Bu amaçla 1973 yılında Suriye, Irak, Mısır, Cezayir, Libya ve Kuveyt'in katıldığı Arap Tarihçileri Birliği kurulmuş ve tarihin nasıl yazılması gerektiği üzerine tartışmalar yürütülmüştür.<sup>68</sup> Birliğin temel amacı; Arap ulusunun tarihinin, içine sokulan olumsuz yorumlardan arındırılarak ulusun refahı ve dirilişini sağlayacak pozitif bir bakış açısıyla ele alınması olarak belirtilmiştir. 1975 yılında gelindiğinde Hafız el-Esad liderliğindeki Ba'as Partisi'nin 12. Ulusal Kongresi'nde, modern Arap tarihinin revize edilmesi yönünde yeni bir karar alınmıştır. Aynı dönemde Suriye Kültür Bakanlığı, 16 ciltlik Arap tarihi kitabının

<sup>66</sup> Ulrike Freitag, “In Search of “Historical Correctness”: The Ba'th Party in Syria”, s. 6.

<sup>67</sup> Sabahattin Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım: Suriye Ba'as Partisi ve İdeolojisi*, s. 245.

<sup>68</sup> Ulrike Freitag, “Writing Arab History: The Search For The Nation”, s. 23.

yazılması için bir projeyi hayata geçirmiştir. Böylece tarih yazımı üzerine tartışmalar yeniden derinleşmeye başlamıştır.

Tartışmalardaki genel eğilim seküler Arap milliyetçiliğinin kabûlüne dayanmaktadır. Bu eğilim, İslâm öncesi tarihi de kapsayan ve câhiliye dönemiyle sınırlı kalmayan, Mezopotamya ve Firavunlar tarihine kadar uzanan yapısında kendisini göstermektedir.<sup>69</sup> Ancak tarih içinde Arap birliğinin nasıl vurgulanacağı konusu tartışmalara yol açmıştır. Projede yer alan tarih komisyonu, Arap ulusunun birliği kavramının dar bir siyasî mantık ile ele alınmayacağını çünkü Arap tarihinin tek bir devletin ya da birleşik siyasî bir kurumun tarihinden oluşmadığını belirtmiştir. Komisyon, Arap birliğini kültürel bir kavram olarak tanımlamış, Arapların, belirli kültürel kimliği ile tarihte kesintisiz varlığı bulunan insan topluluğu olarak algılanması gerektiğini vurgulamıştır.

Bu tür kavramsal tartışmalar, ideolojik bakış açısına bağlı olarak tarihteki olayların tek tek ele alınmasında da ortaya çıkmıştır. Özellikle Osmanlı yönetimi dönemi yazılırken, bu dönemin nasıl ele alınacağı ve nasıl bir dilin kullanılacağı tartışmalara yol açmıştır. Bir grup tarihçi Osmanlı dönemini, “Osmanlılardan etkilenen ama onlar tarafından belirgin biçimde şekillendirilmeyen husûsî bir gelişme” olarak yorumlamıştır.<sup>70</sup> Dolayısıyla Osmanlı ve Arap halklarının ve onların çıkarlarının gelişim aşamaları birbiriyle çatışan olarak görülmemiştir. Diğer bir grup tarihçiye göre ise Osmanlı Devleti’nin Arap topraklarını hâkimiyeti altına alması, “ortak bir dinin, medeniyeti şekillendirici güce dönüştüğü özgül bir yapı” yaratmıştır. Öyleyse Osmanlılar, Türk eliti tarafından karakterize edilen, başkentin Arap toprakları dışına taşındığı ve Arap zenginliklerinin de bu merkeze aktarıldığı, Arapça dışında bir dilin resmî dil olarak empoze edildiği yeni bir tür yabancı tahakkümü olarak mı algılanmalıydı? Yoksa Sünnî İslâm’ı Kızıldeniz’de Portekiz tehdidinden, Kafkaslarda Rus ve İran’da Şii tehdidinden koruyan bir kurtarıcı olarak mı görülmeliydi? Bu tartışma Osmanlı yönetiminin -bugün ders kitaplarında yer aldığı şekliyle- “Osmanlı işgâli” (*el-ihtilâlu’l-‘Osmâni*) olarak, ya da daha tarafsız bir şekliyle “Osmanlı Dönemi” (*el-‘ahdu’l-‘Osmâni*) olarak tanımlanması tartışmasını da doğurdu. Bu tartışmalardan çıkan sonuç, Ba’as Partisi’nin seküler Pan Arapçı ideolojisi çerçevesinde yaratılan tarih algılaması doğrultusunda şekillendirilmiştir. Günümüzde halen bu tarih algılaması devam etmektedir.

<sup>69</sup> Ulrike Freitag, “In Search of ‘Historical Correctness’: The Ba’th Party in Syria”, s. 7.

<sup>70</sup> Ulrike Freitag, “In Search of ‘Historical Correctness’: The Ba’th Party in Syria”, s. 9.

### 1.3. DERS KİTABI ARAŞTIRMALARI

Ders kitabı araştırmaları, devletler arası karşılıklı anlayışın geliştirilmesi ve önyargıların yok edilmesi açısından önemli bir konu olagelmiştir. Özellikle Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi gibi hükümetler üstü kuruluşlar, XX. yüzyılda etnik, ulusal ve mezhepsel düzeyde yaşanan çatışmaların getirdiği uyuşmazlıkların eğitim alanında giderilmesi için çalışmalar yürütmüşlerdir. Eğitim alanındaki uzlaştırma abalaları, ülkeler arasındaki ortaklıkların vurgulanması, ulusal eğitim sistemleri içinde önyargı üreten mekanizmaların kaldırılması ve karşılıklı diyalogun oluşturulması gibi hedefler doğrultusunda gerçekleşmiştir.<sup>71</sup> Ders kitaplarının belirli hedefler doğrultusunda gözden geçirilmesi ve yeniden yazılması, eğitim alanında yaygın bir yöntem olagelmiştir.

Karşılaştırmalı ders kitabı araştırmaları 1920’lerde Milletler Cemiyeti çatısı altında başlamış, İkinci Dünya Savaşı sonrasında UNESCO bünyesinde devam etmiştir. Savaş sonrası yıllarda UNESCO, eski düşman devletler ya da sınır anlaşmazlığı yaşayan devletler arasında karşılıklı ders kitapları projeleri yürütmüştür.<sup>72</sup> 1974 yılından itibaren UNESCO, ders kitapları alanındaki çalışmalarını Almanya merkezli George Eckert Enstitüsü ile yakın işbirliği içerisinde yürütmeye başlamıştır. İki kuruluş arasındaki ilişki ders kitapları çalışmaları üzerine yapılan uluslararası konferanslar ve yayınlar ile gelişmiştir. George Eckert Enstitüsü<sup>73</sup> bugün dünya çapında karşılaştırmalı ders kitapları araştırmalarıyla uğraşan üniversiteler, enstitüler ve sivil toplum kuruluşları için bir araştırma ağı kurmuş ve önemli bir merkez haline gelmiş durumdadır.

Ders kitaplarının yeniden yazılması gerekliliğini doğuran koşullar, farklı nedenlere bağlı olarak ortaya çıkabilmektedir. Bunlar, kitaplardaki bilgilerin güncelliğini yitirmesi ya da öğretim metodunda getirilen yeni bir sistem olabileceği gibi, devlet içinde değişen toplumsal algılamalar ya da devletler arası değişen ilişkiler olabilmektedir. Bu kapsamda, Türkiye ile Suriye arasında gelişen ilişkiler çerçevesinde ders kitaplarının yeniden yazılması gündeme getirilmiştir. 2008 yılında IRCICA çatısı altında bu tür bir çalışma başlatılmıştır.

---

<sup>71</sup> Jason Nicholls, “Methods in School Textbook Research”, *International Journal of Historical Learning, Teaching and Research*, III/2, (2003), s. 12.

<sup>72</sup> Falk Pingel, “Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision”, *UNESCO*, (2003) s. 18.

<sup>73</sup> Alman tarihçi ve eğitim bilimci George Eckert’in adını taşıyan enstitü 1951 yılından bu yana ders kitapları üzerine çalışmalar yürütmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.gei.de/>.

Suriye ders kitapları üzerine daha önce yapılmış çalışmalar da mevcuttur. Bunların en önemlisi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tarih Öğretmenliği Ana Bilim Dalı öğrencisi Mehmet Yiğit'in *Arap Ülkelerinde Okutulan Lise Tarih Ders Kitaplarında Türkler (Suriye ve Ürdün Örneği)* isimli basılmamış Yüksek Lisans tezidir.<sup>74</sup> Yiğit bu çalışmasında Suriye ve Ürdün ders kitaplarındaki Türk imgesini ele almıştır. Bunun dışında Şükran Fazlıoğlu tarafından yazılan *Arap Romanında Türkler* isimli kitap, çeşitli Arap ülkelerinden seçilen edebî eserlerde yaratılan Türk imgesini ortaya koymaktadır.<sup>75</sup>

## 1.4. DERS KİTAPLARI ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

### 1.4.1. Suriye Ders Kitaplarında Türkler

Mehmet Yiğit'in *Arap Ülkelerinde Okutulan Lise Tarih Ders Kitaplarında Türkler (Suriye ve Ürdün Örneği)* isimli basılmamış yüksek lisans tezi, araştırma konumuz olan *Suriye İlk ve Ortaöğretim Ders Kitaplarında Türkler ve Türk İmajı* ile büyük oranda kesişmekte, ancak kapsam ve yöntem açısından farklılık arz etmektedir. Yiğit bu çalışmasında, iki ülkede okutulmakta olan tarih kitaplarında Türkler hakkında verilen bilgileri, belli bir metodoloji çerçevesinde analiz etmektedir.

Mehmet Yiğit, tarih kitaplarında yer alan Türkler hakkındaki verilerin analizinde, Lauren Wirth'in yaptığı sınıflandırmayı kullanmıştır.<sup>76</sup> Buna göre veriler “atlama”, “sabitlenme”, “yadsıma” ve “yanıltma” tekniklerine göre ele alınmıştır. Atlama tekniği, devletlerin işine gelmeyen bir olayı gizlemesi olarak tanımlanmaktadır. Sabitlenme ise, bir durumu çarpıtmak, bir başka olayı haklı göstermek ya da unutturmak için belli bir olaya sistemli olarak odaklanmaktır. Bir devletin, uluslararası toplumun baskısıyla karşılaşması üzerine veya kendi görüşlerini yaymak için, o konuyu inkar yoluna gitmesi veya ondan hiç söz etmemesi yadsıma tekniği olarak adlandırılmaktadır. Bu yaklaşımların en aşırı biçimi ise yanıltma tekniğidir. Sahte kanıtlar oluşturularak, belgeler tahrif ya da imha edilerek tarihsel olaylar, aslında olmadığı şekilde verilebilmektedir. Özellikle ideolojiler, tarihsel olayları yaymak istedikleri siyasî görüşe göre yanıltabilirler.

---

<sup>74</sup> Mehmet Yiğit, *Arap Ülkelerinde Okutulan Lise Tarih Ders Kitaplarında Türkler (Suriye ve Ürdün Örneği)*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009, VIII+136 s.

<sup>75</sup> Şükran Fazlıoğlu, *Arap Romanında Türkler*, Küre Yayınları, İstanbul 2006.

<sup>76</sup> Mehmet Yiğit, *Arap Ülkelerinde Okutulan Lise Tarih Ders Kitaplarında Türkler (Suriye ve Ürdün Örneği)*, s. 10.

Yiğit bu teknikleri, tarih kitaplarının tümü üzerinde değil, seçilmiş tarih kitaplarındaki belirli örnek parçalar üzerinde kullanmıştır. Araştırmacı tarafından tercih edilen bir yöntem olarak, belirli örnekler üzerinden gidilerek genel bir yargıya ulaşılmaya çalışılmıştır. Ancak böyle bir yöntemin kullanılması, bazı eksiklikler ve yanlışlıklar ortaya çıkarabilmektedir.

Öncelikle araştırmacının Suriye ders kitapları arasından analiz konusu olarak seçtiği lise iki ve lise üçüncü sınıf tarih kitapları, genel bir Türk imajını ortaya çıkarabilmek için yeterli gözükmemektedir. Lise iki tarih kitabı Avrupa merkezli bir dünya tarihi niteliği taşımaktadır. Lise üç tarih kitabı ise, “Çağdaş ve Modern Arap Tarihi” başlığını taşımaktadır ve tarihsel süreç, Arap coğrafyasının Osmanlı hâkimiyetine geçişinden itibaren ele alınmaktadır.<sup>77</sup> Ancak Türk imgesinin Suriye tarih kitaplarına ilk girişi sekizinci sınıf tarih kitaplarında görülmektedir. “Abbâsî Döneminde Arap Tarihi” başlıklı kitapta Türklerin, Abbâsî hilâfeti döneminden itibaren önemli bir aktör olarak ortaya çıktığı görülmektedir.<sup>78</sup> Aynı kitap içerisinde Selçuklular ve Memlûklar konuları da ele alınmıştır. Öte yandan “Çağdaş ve Modern Arap Tarihi” başlıklı dokuzuncu sınıf tarih kitabı da tarihsel süreci, Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren ele almaktadır.<sup>79</sup> Dolayısıyla Suriye tarih kitaplarındaki Türk imgesini ortaya koymaya çalışan araştırmacının, bazı kitapları ihmal etmesi eksiklik oluşturmuştur.

Araştırmacı, örneklemelerin sınıflandırılması aşamasında, bağlı kaldığı sınıflandırma yöntemini başarıyla uygulamıştır. Ele aldığı kitaplardan seçtiği örnek parçaların, Wirth’in sınıflandırmasına göre ortaya konulduğu görülmektedir. Ancak bu noktada ortaya çıkan eksiklik, ispat meselesidir. Özellikle araştırmacının, tarih kitaplarında “yanıltma” yönteminin kullanıldığı, yani tarihî bilgilerin yanlış biçimde verildiği noktalarda, bu durumu tespit ederken hangi kaynaklara dayandığını belirtmemesi belirsizlik oluşturmuştur. Örneğin; araştırmacı bir bölümde “Arap önde gelenlerinin, neredeyse ihtilala mecbur kaldıkları ve itilaf devletleriyle ittifaka zorunlu oldukları izlenimi, Türkleştirme siyaseti, Hicaz’ı sefilliğe terk etme gibi bahaneler verilerek yanıltma

<sup>77</sup> Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır*, es-sâlisu's-sânevîyyu'l-edebî, el-Mu'essesetu'l-Âmme li't-Tibâ'e, Dimaşk 2003, s. 6.

<sup>78</sup> *Târîhu'l-'Arab fi'l-'Asri'l-'Abbâsî*, merhaletu't-ta'limi'l-esâsî, es-saffu's-sâmin, el-Mu'essesetu'l-Âmme li't-Tibâ'e, Dimaşk 1988, s. 26.

<sup>79</sup> Muhammed Nihâd Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır*, merhaletu't-ta'limi'l-esâsî, es-saffu't-tâsî, el-Mu'essesetu'l-Âmme li't-Tibâ'e, Dimaşk 2002, s. 6.

yapılmaktadır” yorumunda bulunmuştur.<sup>80</sup> Bu yorumda, hangi bilgilerin gerçeklikten saptırıldığı, bu yanıltmanın hangi doğru kaynaklara dayanılarak tespit edildiğinden bahsedilmemiştir. Araştırmanın genelinde “atlama”, “sabitleme”, “yadsıma” ve “yanıltma” tespiti yapılırken, dipnot kullanılmaması, araştırmayı bilimsellikten uzaklaştırmıştır.

Araştırmanın giriş ve sonuç bölümlerinde Ürdün devleti “günümüz ilişkilerinin oldukça iyi olduğu Ürdün Haşimi Krallığı” olarak tanımlanırken Suriye, ”komşumuz olmasına karşın son dönemler hariç gergin bir ilişkimiz olan Suriye Arap Cumhuriyeti” olarak tanımlanmaktadır. Bunun ardından “bu ülkelerden ilkinde daha köklü bir Osmanlı kültürü anlatımı ve sahiplenme görülürken, ikincisinde tamamen bir dışlama, yadsıma ve işgâl kavramlarının kullanımı görülmektedir” tespiti yapılmıştır.<sup>81</sup> Araştırmacı bu noktada Suriye tarih kitaplarındaki görece olumsuz anlatımın sebebinin, iki ülke arasındaki gergin ilişkiler olduğunu imâ etmektedir. Ancak burada güncel ilişkilerin yanı sıra asıl etken olarak, Suriye’de Ba’as yönetimiyle birlikte resmî ideoloji haline gelen seküler Arap milliyetçiliğinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

#### 1.4.2. Arap Romanında Türk İmajı

Şükran Fazlıoğlu’nun *Arap Romanında Türkler* adlı eseri, 2001 yılında kendisi tarafından sunulan doktora tezinin gözden geçirilmiş ve kitaplaştırılmış halidir.<sup>82</sup> Bu çalışmada Fazlıoğlu, 1798-1914 yılları arasında Mısır romanlarında yer alan Türk imajının analizi yapmaktadır.

Yazar Türk imajını, karşılaştırmalı edebiyat biliminin bir alt dalı olan imajbilim çerçevesinde ele almaktadır. Bu sebeple kitabın giriş bölümünde imaj kavramı ve imaj-yazılı metin ilişkisi detaylı biçimde ele alınmıştır. Fazlıoğlu, imajı üretenin, mensubu olduğu toplumun başarısızlığını gizlemek için hedef objenin olumlu veya olumsuz özelliklerini abartabildiğini vurgulamıştır.<sup>83</sup> Bunun yanı sıra imajı üreten, tâbi olduğu siyasî otoriteyi meşrulaştırmak ve birliği sağlamak için karşı kutup yaratmaya

---

<sup>80</sup> Mehmet Yiğit, *Arap Ülkelerinde Okutulan Lise Tarih Ders Kitaplarında Türkler (Suriye ve Ürdün Örneği)*, s. 70.

<sup>81</sup> Mehmet Yiğit, *Arap Ülkelerinde Okutulan Lise Tarih Ders Kitaplarında Türkler (Suriye ve Ürdün Örneği)*, s. 99.

<sup>82</sup> Şükran Fazlıoğlu, *Modern Mısır Romanında Türk İmajı (1798-1914)*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2001, 353 s.

<sup>83</sup> Şükran Fazlıoğlu, *Arap Romanında Türkler*, s. 11.



çalışabilmektedir. Dolayısıyla imaj yaratma eylemi, ötekileştirme ve kendi kimliğini tanımlama süreçleriyle birlikte yürütülmektedir.

Fazlıoğlu, imajı incelerken, sadece yazılı metinlerin ortaya konulduğu dönemdeki değer yargılarının göz önünde bulundurulmasının, bir eksiklik doğurabileceğini belirtmektedir. Bu eksiklik, metinlerin ortaya çıktığı tarihî bağlam ve yazılı olmayan diğer bağlantılar dikkate alınarak doldurulabilir. Geçmişin bugüne etkisinin hayatı olduğunu vurgulayan Fazlıoğlu, bu sebeple romanlardaki Türk imajına geçmeden önce Türk-Arap ilişkilerini başlangıçtan itibaren ele almıştır. Yazılı kaynaklar çerçevesinde Türkler ve Arapların birbirlerini Sasanîler döneminden beri tanıdığı, daha sonra yaşanan somut ilişkiler çerçevesinde Türklerin Arap edebiyatında ve atasözlerinde yer edindiği belirtilmektedir. Yazar, bu dönemde Türklerin genellikle güçlü, savaşçı ve düşman olarak tanımlandığını vurgulamaktadır.<sup>84</sup> Türkler, ancak Selçuklularla beraber her anlamıyla İslâm medeniyetinde “yabancı” olmaktan çıkabilmiştir.<sup>85</sup> Eyyûbîler, Memlûklar ve Anadolu Selçuklularının haçlı ordularına karşı direnişleri, kutsal toprakların korunması, doğuda Moğol tehlikesine karşı Türkler tarafından yürütülen savaşlar ile birlikte ise, genel olarak Arap-İslâm dünyasında, özel olarak da Mısır’da “kurtarıcı” konumuna yükselmiştir.<sup>86</sup>

Dönemsel yazılı metinlerdeki Türk imajı ele alınırken yazar, iç-okuma (metnin kendisi) ile dış-okumayı (tarih) beraberce yürütmektedir. Yani edebî metinlerden parçalar sunulurken, o dönemin tarihsel arka planı da verilmektedir. Böylece iki unsur arasındaki etkileşim gözler önüne serilmektedir. Yazar Türklerin modern Mısır edebiyatı döneminde “sömüren” ve “millî düşman” haline gelmesini, Batılı ülkelerin Arapları “düşman Türklere” karşı uyarmasının bir sonucu olarak geliştiğini savunmaktadır. Bu “uyarılmış imaj” çerçevesinde modern Mısır romanından örnekler incelemeye alınmıştır.

Fazlıoğlu, modern Mısır edebiyatını ele alırken, “imajı üretenler” başlığı altında edebiyatçıların biyografilerine de yer vermiştir. Böylece okuyucular, metnin tarihsel arka planının yanı sıra metni üreten yazarın gelişim safhalarını, deneyimlerini ve fikirlerinin yetişme ortamını da daha iyi anlama imkânı bulmaktadır. Bu biyografilerin başında, Arap milliyetçiliğini ortaya koyan ilk isimlerden olan Tahtâvî yer almaktadır.<sup>87</sup> Bunun dışında

---

<sup>84</sup> Şükran Fazlıoğlu, *Arap Romanında Türkler*, s. 20.

<sup>85</sup> Şükran Fazlıoğlu, *Arap Romanında Türkler*, s. 62.

<sup>86</sup> Şükran Fazlıoğlu, *Arap Romanında Türkler*, s. 80.

<sup>87</sup> Şükran Fazlıoğlu, *Arap Romanında Türkler*, s. 134.

Ali Mübârek, Muhammed el-Müveylîhî, Hâfiz İbrâhim, Ferah Antûn, Ya‘kûb Sarrûf, Corcî Zeydân gibi isimlerin biyografilerine de yer verilmiştir. İmaj analizi bölümünde, bu yazarların eserleri irdelenmiştir.

Modern Mısırlı yazarların kaleme aldığı edebî eserlerdeki Türk imajının yapısal çözümlemesinin yapıldığı bölümde, yazarların nasıl bir Türk imajı oluşturduğu, bunu oluştururken kendilerini nasıl tanımladıkları gibi sorulara cevaplar verilmektedir. Rıfâ’a Râfi’ et-Tahtâvî’nin Tehlîs el-İbrîz fi Telhîs el-Bâriz adlı eseri Mısırlı bir âlim ve resmî görevlisinin Fransa’ya ve Osmanlı’ya bakışını vermesi ve alanında bir ilk olması sebebiyle önemli görülmektedir. Bu eserinde Tahtâvî, Fransa’nın yanında Osmanlı’yı “öteki” olarak görmesi ve “dışarıdan biri” olarak değerlendirmeye başlaması dikkat çekicidir.<sup>88</sup> Tahtâvî’nin şu gözlemleri, bu konudaki duyarlılığını göstermektedir: “Osmanlı Devleti mütercimleri kendi ülkelerini “-i Rûm” diye adlandırıyorlar. Bu konuda Osmanlı mütercimleri ile Batılı mütercimler arasında ihtilaf var.”

Tahtâvî aynı zamanda bir Müslüman ülke olarak İslâm’ı temsil eden yegâne gücün Osmanlı Devleti olduğunun da farkındadır: “Avrupa’daki ülkelerin hepsi Hristiyan. Bu bölgede yalnızca ed-devlet el-Aliyye el-Osmâniyye İslâm beldesidir” diye yazmaktadır. Buna paralel olarak İstanbul’dan bahsederken “İslâmbol” ismini tercih etmektedir. Ancak öte yandan Fransız toplumunu ve kültürünü övmekten de geri durmamaktadır: “Fransızlar çok temizdirler; kitap okumaya aşırı özen gösterirler; dilleri çok kolaydır...” Bu ve buna benzer satırlarda Tahtâvî’nin abartılı bir övgüsü söz konusudur.<sup>89</sup> İlerleyen yıllarda kaleme alınan edebî eserlerde Türk imajı giderek ötekileştirilmiştir.

Fazlıoğlu, Osmanlı Devleti’nin son yıllarında Türk-Arap ilişkilerinin kritik bir dönemeçten geçtiği dönemde kaleme alınan edebî eserleri, başarılı bir şekilde inceleyerek, önemli bulgular ortaya koymuştur. Türetilen imaj, bu imajın ortaya çıkışına neden olan gerekçeler, çoğunlukla birincil kaynaklara dayanılarak verilmiştir. Neticede, tarihsel birliktelik yaşayan iki topluluğun nasıl “öteki” imgesine dönüştürüldüğü bilimsel kriterler çerçevesinde açıklanmıştır.

---

<sup>88</sup> Şükran Fazlıoğlu, *Arap Romanında Türkler*, s. 190.

<sup>89</sup> Şükran Fazlıoğlu, *Arap Romanında Türkler*, s. 191.

## İKİNCİ BÖLÜM

### İLKÖĞRETİM DERS KİTAPLARINDA TÜRKLER VE TÜRK İMAJI

Suriye millî eğitim müfredâtında tarih, coğrafya ve vatandaşlık gibi sosyal içerikli ders kitaplarına, beşinci sınıftan itibaren yer verilmektedir. Bu sebeple araştırma kapsamında bu sınıflara ait kitaplar üzerinde yoğunlaşmıştır. Gözden geçirdiğimiz 24 adet ilköğretim kitabı arasındaki 8 kitapta Türkler ile ilgili bilgi ya da görsel yer almaktadır.

İlköğretim ders kitapları içerisinde Türklerle ilgili ilk bilgilere, beşinci sınıf coğrafya ve vatandaşlık kitaplarında rastlanılmaktadır. Daha sonra altıncı, sekizinci ve dokuzuncu sınıf coğrafya kitaplarında, sekizinci ve dokuzuncu sınıf tarih kitaplarında da Türkler ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Ders kitaplarında verilen bilgilerde Türklerle ilgili olarak bazen yok sayma, bazen de eksik ya da yanlış bilgilendirme yapıldığı görülmektedir. Bu bilgilendirme yöntemi, öğrencilerin zihninde bir Türk imajı oluşturmakta, öğrenciler tarihsel süreç içerisinde Türklerin rolünü, Araplar ile olumlu ya da olumsuz ilişkilerini bu bilgiler yoluyla öğrenmekte ve buna göre bir algılamaya sahip olmaktadır. Bu bölümde Suriye ilköğretim ders kitaplarında yer alan Türklerle ilgili bölümleri ele alarak bu verilerin nasıl bir Türk imajı yarattığını ortaya koymaya çalışacağız. İmaj yaratma sürecinde daha etkin rol oynayan tarih kitaplarını öncelikle inceleyecek, daha sonra coğrafya ve vatandaşlık kitapları üzerinde duracağız.

#### 2.1. SEKİZİNCİ SINIF TARİH DERS KİTABI

Suriye tarih ders kitaplarında Türklerle ilgili bilgilere, ilk kez *Abbâsî Döneminde Arap Tarihi* isimli sekizinci sınıf tarih kitabında rastlanılmaktadır.<sup>90</sup> Yazar isminin verilmediği tarih ders kitabı, 1988-1989 eğitim ve öğretim döneminden beri Suriye'deki tüm ilköğretim seviyesindeki okullarda okutulmaktadır. Kitabın içeriği beş ana bölümden oluşmaktadır: Abbâsî Devleti'nin kuruluşu ve güçlenmesi, milletlerin rekâbeti, müstakil

---

<sup>90</sup> *Târîhu'l-'Arab fi'l-'Asri'l-'Abbâsî*, merhaletu't-ta'lîmi'l-esâsî, es-saffu's-sâmin, el-Mu'essesetu'l-'Âmme li't-Tibâ'e, Dimaşk 1988.

devletler, Arap Vatani'na dışarıdan saldırılar ve Abbâsîler döneminde Arap medeniyetinin durumu. Türk-Arap ilişkileri her ne kadar çok daha önceden başlasa da bu kitapta Mu'tasım döneminden başlamak kaydıyla Türklerden bahsedilmektedir. Kitabın diğer bölümlerinde Abbâsî döneminde Türklerin rolüne yer verilmekte, daha sonra Selçuklulardan, Eyyübîlerden ve Memlûklardan söz edilmektedir.

### 2.1.1. Abbâsîler Döneminde Türkler

Emevîlerin iktidarını sona erdirecek olan Abbâsî ihtilâli, Horasan'da gelişmiştir. Bu bölgede yaşayan ve Abbâsî ihtilâlinde önemli rol oynayan mevâlîler arasında Türklerin de bulunduğu bilinmektedir. Arap tarihçiler Câhiz ve Tâberî, Türklerin bu erken Abbâsî dönemindeki rolleri hakkında bilgiler aktarmaktadırlar.<sup>91</sup> Abbâsîlerin zaferinin ardından ise mevâlî, özellikle de Horasanlılar, halîfeler tarafından devletin üst kademelerindeki görevlere getirilmeye başlanmış ve bu süreçte Türklerin de rolü giderek artmıştır. Türkleri devlet hizmetinde kitle olarak ilk defa görevlendiren hükümdar Halîfe el-Mansur olmuştur.<sup>92</sup> Zuheyr, Mübârek, Şakir ve Fereç et-Türkî, bu dönemde üst düzey görevlere getirilmiş Türklerden bazılarıdır.<sup>93</sup> Halîfe el-Me'mûn döneminde ise özellikle Türklerden asker toplandığı ve yeni askerî birlikler kurulduğu görülmektedir.<sup>94</sup> Türkler, Abbâsî Devleti içerisinde Arap ve Fars nüfuzlarına karşı denge unsuru olarak tercih edilmesinin yanı sıra, siyasî tecrübe ve askerî yeteneklerinin de etkili olduğu bilinmektedir.<sup>95</sup>

Halîfe el-Me'mûn döneminde Türk komutanlar, Abbâsî hilâfetine karşı çıkan bazı ayaklanmaları bastırmada görev almıştır. Suriye ders kitabında, Basra körfezinde Zutt isyanı ve Horasan'daki ayaklanmalardan söz edilmektedir.<sup>96</sup> Ancak ayaklanmaların bastırılmasında Türk komutanların oynadıkları rolden bahsedilmemektedir.

Ders kitabında Türk kelimesi ilk kez, Halîfe Mu'tasım dönemi anlatılırken zikredilmektedir. Kitabın ilgili bölümünde Mu'tasım'dan övgüyle bahsedilmektedir:

---

<sup>91</sup> Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976, s. 51; Ekmeleddin İhsanoğlu-Ramazan Şeşen, "Araplarla Türklerin İlk Temasları", *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, IRCICA, İstanbul 2000, s. 3-20.

<sup>92</sup> Ekrem Pamukçu, *Bağdat'ta İlk Türkler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994, s. 46.

<sup>93</sup> Ekrem Pamukçu, *Bağdat'ta İlk Türkler*, s. 49.

<sup>94</sup> Ekmeleddin İhsanoğlu-Ramazan Şeşen, "Araplarla Türklerin İlk Temasları", s. 23.

<sup>95</sup> Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, s. 66; Ekrem Pamukçu, *Bağdat'ta İlk Türkler*, s. 46.

<sup>96</sup> *Târîhu'l-'Arab fî'l-'Asri'l-'Abbâsî*, merhaletu't-ta'lîmi'l-esâsî, es-saffu's-sâmin, s. 32.

Türk anneden olan Mu'tasım Ebû İshak Muhammed bin er-Raşîd, H. 179 yılında doğdu. Kardeşi Me'mûn'dan sonra, ona biât edildi ve lakâbı Mu'tasım-billâh oldu. Onun döneminde Abbâsî hilâfeti altın dönemini yaşıyordu. Politik bir kişiliğe sahipti. Bu sebeple krallar ve prensler ona yakınlık duyuyorlardı. Onunla ticarî ve siyasî ilişkiler kurmak için çaba sarf ediyorlardı.<sup>97</sup>

### **Mu'tasım'ın İcraatları**

Mu'tasım, zanaat ve ticaretle ilgilendi. Onun döneminde Arap Devleti, özellikle Samarra ve Bağdat şehirlerinde sabun, cam ve kağıt üretiminde ilerledi. Aynı zamanda Antakya şehrinin savunmasını güçlendirdi. Çünkü Antakya şehri, o dönem Şam ticaretinin en önemli merkezlerindendi. Onun döneminde hilâfet ilim ve düşünce yolunda ilerleme kat etti. Onun dönemi, kardeşi Me'mûn gibi felsefe ve akılcılık ekolünün yükseldiği bir dönemdir.

Halîfe Mu'tasım'ın şahsiyeti ve icraatları hakkında yapılan övgülerin ardından, askerî alandaki düzenlemeler anlatılmaktadır. Bu aşamada Türklerin, Farslar ve Araplara karşı dengeleyici yabancı bir unsur olarak görevlendirildiği belirtilmektedir.

### **Mu'tasım Dönemindeki Ordu**

Daha önceki bölümde Halîfe Me'mûn'un Farslara önem verdiğini okumuştuk. Bu durum Arapları, Abbâsîlere karşı olumsuz bir tutuma sevk etti, Abbâsîlere güvenilmedi. Farslar, devlet için endişe unsuru oldular. Birkaç liderlerinin öldürülmesinden sonra. Mu'tasım, Farslar ile Araplar arasında dengeyi sağlamak için yeni bir unsur getirmeye karar verdi. Türkler, savaş teşkilatında ve silah kullanmada idmanlılardı. Bundan dolayı Mu'tasım, onlara köşkünün korunması ve ordu liderliği gibi birçok önemli mevkî verdi. Farslara ve Araplara karşı onlara öncelik tanıdı.

Mu'tasım'ın kıvrak zekası sayesinde onun döneminde bu yabancıların [Türklerin] hilâfete yönelik tehditleri henüz ortaya çıkmamıştı. Ama bunların ard arda gelen düşmanca saldırıları ve halk üzerinde hegemonya kurmaları, halkın bu davranışlardan duyduğu rahatsızlığı arttırdı. Bu yüzden Mu'tasım onları Bağdat'tan uzaklaştırıp Samarra şehrine yerleştirmek zorunda kaldı.

### **Samarra Şehri**

Samarra şehri H. 221 yılında, Bağdat'ın kuzeyine 60 mil uzaklıkta kuruldu. Mu'tasım, İslâm ülkelerinin çeşitli köşelerinden işçilerini, zanaatkarlarını ve çeşitli meslek sahiplerini buraya getirdi. İktâları askerlerine dağıttı. Tüccarlara da çarşılar tahsis etti ve oraya ağaçlar, meyveler getirtti. Şehre köşk ve mescit inşa ettirdi. İnsanlar Samarra'ya her

<sup>97</sup> *Târîhu'l-'Arab fi'l-'Asri'l-'Abbâsî*, merhaletu't-ta'lîmi'l-esâsî, es-saffu's-sâmin, s. 35.

tarafından akın etti. Muazzam binalar inşa edildi. Öyle ki o dönemin en güzel şehirlerinden biri oldu. Böylelikle ona Samarra adı verildi.

Samarra güzelliğini ve çekiciliğini H. 289 yılına, Abbâsî Halîfesi Mu'tasım zamanına kadar korudu. Bu şehir harap olduğunda "göreni üzer" anlamına gelen "Sâ'e men Raâ" adı verildi. Artık o şehirde Abbâsî halîfelerinin yıkık kabirlerinden başka hiçbir şey kalmadı.

### **Mu'tasım Zamanında İç Durum**

Döneminde birçok ayaklanma çıktı ve bunları askerî müdahaleler ile bastırıldı:

1. Şîî liderlerin yaptığı ayaklanmaların bastırılması.
2. Zutt hareketinin ortadan kaldırılması.
3. Acef bin Anbese'nin ortadan kaldırılması: Bin Anbese, Zuttlar'a karşı savaşırken aynı zamanda Türk liderlerinin Araplara olan kötü tutumlarına karşı da savaşmıştır. Aynı zamanda Mu'tasım'ı da öldürmeye çalıştı. Ama Mu'tasım onu yakalayıp öldürdü.<sup>98</sup>

Sekizinci sınıf tarih kitabının bu bölümünde, Halîfe Mu'tasım dönemi anlatılırken Türklere olumsuz bir imaj yüklendiği görülmektedir. Oysa bizzat Mu'tasım tarafından toplanarak orduya yerleştirilen Türk askerlerin ve komutanların, halîfe tarafından önemsendikleri ve özel bir muamele gördükleri bilinmektedir.<sup>99</sup>

Türkler, Abbâsî Devleti ordusunun en seçkin sınıfını oluşturuyordu. Ancak ders kitabında, bu ordunun savaşlarda ve isyanların bastırılmasında oynadığı rol göz ardı edilmiştir. Bunun yanı sıra Türk askerlerin, halka verdikleri rahatsızlıktan dolayı, yeni kurulan Samarra kentine gönderildiği belirtilerek bu askerlerin istenmeyen gruplar olduğu imajı yaratılmıştır. Samarra kentinin Türkler için özenle inşa edildiği ve bunun Halîfe Mu'tasım'ın Türkler'e verdiği önemin bir göstergesi<sup>100</sup> olduğundan söz edilmemesi, eksik bir bilgilendirme olarak göze çarpmaktadır. Yazar, Halîfe Vâsık ve Mütevekkil döneminde de Türklerin nüfuzunun artışından, kaygılı bir dille bahsetmektedir:

### **Mu'tasım'ın Ölümünden Sonra Vâsık'ın Dönemi**

Ölümünden sonra H. 227 yılında oğlu Vâsık hilâfeti devraldı. Sayıları çoğalan ve devletin yüksek mevkilerini tutan Türkler konusunda babasının yolunda gitti. Türklerden olan Eşnas'a devletin batı idaresini bıraktı. İtâk'a da doğusunu bıraktı.

Kendisinden sonra devletin durumu kötüleşti. Vezirler ve komutanlar arasındaki rekabet arttı. Ama bir müddet sonra kardeşi Mütevekkil'i hilâfete

<sup>98</sup> *Târîhu'l-'Arab fi'l-'Asri'l-'Abbâsî*, merhaletu't-ta'lîmi'l-esâsî, es-saffu's-sâmin, s. 36

<sup>99</sup> Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, s. 77.

<sup>100</sup> Ekmeleddin İhsanoğlu-Ramazan Şeşen, "Araplarla Türklerin İlk Temasları", s. 24.

anlaşma yaparak getirdiler. Böylelikle Türklerin nüfuzu daha da arttı. Artık halifeleri onlar başa getirir oldular.

### **Mütevekkil**

el-Mütevekkil Alellah lakaplı Ca'fer bin Mu'tasım H. 206 yılında doğdu. Vezirler ve komutanlar tarafından biât edilerek hilâfete getirildi. Onun dönemi rahat ve güvenli bir dönemdi. Refah hayatı vardı ve pahalılık yoktu. İnsanlar ondan razıydı. Hapistekilerin hepsini salıvermişti.

### **Mütevekkil Döneminde Ordu**

Vâsık ve Mu'tasım döneminde olduğu gibi onun döneminde de ordu Türklere dayanıyordu ve zaman geçtikçe Türkler daha da güçleniyordu. Mütevekkil kendi döneminde Türklerin nüfuzunun farkındaydı. Hilâfette, idarede ve orduda olan zorbalıklarının farkındaydı. Onların etkisini kırmak ve nüfuzlarını azaltmak istedi. Öncelikle İtâk'dan başladı, onu hapse attı. Daha sonra hacdan döndüğü sırada Bağdat'ta öldürdü.

### **Başkenti Nakletme Girişimi**

Mütevekkil, Türklere olan şiddetli nefretinden dolayı onlar için kurulan Samarra şehrinden de nefret etti. Hilâfetinin yüzünü değiştirmeye çalıştı. Bunun için Şam şehrini seçti. Divânları oraya nakletti ve yeni bir sistem kurulması için emir verdi. Ancak Türkler, Mütevekkil'in bu planı Araplardan yardım alarak gerçekleştireceğini zannettiler ve bu planını bozdular. Onu Samarra'ya dönmeye mecbûr ettiler.

### **Mütevekkil'in Ölümü**

Mütevekkil birçok uygulamasında dedesi Raşîd'e benzerdi. Raşîd'in yaptığı gibi H. 235 yılında, vilâyetleri üç oğlu Muhammed el-Muntasır, Muhammed el-Mu'tez ve İbrâhîm el-Muîd arasında paylaştırdı ve bunu belgeledi. Türkler, Mütevekkil'in bu tutumuna hiç güven duymadılar. Onun bu tutumunu kendilerinden teker teker kurtulmak için bir plan olduğu düşüncesine vardılar. Babasının kendisini haleflikten azledeceğini düşünen Muntasır ile birleşerek Mütevekkil'e karşı plan yaptılar. Türkler böylelikle köşke girdi ve H. 257 yılında halîfeyi öldürdü.<sup>101</sup>

Bu bölümde, başarılı Türk komutanlardan Eşnas'ın adı ilk kez zikredilmekte, ancak icraatlerine ve niteliklerine değinilmemektedir. Me'mûn, Mu'tasım ve Vâsık dönemlerinde görev alan Türk komutanlardan Eşnas, gösterdiği büyük başarılarından ötürü Halîfe Vâsık tarafından taç giydirilerek, tarihte sultanlık ünvanıyla onurlandırılan ilk Türk olmuştur.<sup>102</sup> Aşnas, birçok sefere katılmanın yanı sıra, ülkenin farklı bölgelerinde çıkan isyanların

<sup>101</sup> *Târîhu'l-'Arab fi'l-'Asri'l-'Abbâsî*, merhaletu't-ta'limi'l-esâsî, es-saffu's-sâmin, s. 40.

<sup>102</sup> Ekrem Pamukçu, *Bağdat'ta İlk Türkler*, s. 129.

bastırılmasında da rol oynamıştır. Ders kitaplarında bu bilginin yer almadığı görülmektedir.

Halîfe Vâsık'ın hilâfete gelişinden daha önce ordu içerisinde önemli bir mevkiye ulaşan Eşnas, Mu'tasım döneminde, 834 yılında Irak'ın batısındaki topraklara vâli olarak tayin edilmişti.<sup>103</sup> 845 yılında Eşnas'ın ölümü üzerine vâliliği İnak'a verilmiştir.<sup>104</sup> Suriye ders kitaplarında İtâk olarak adı geçen Türk'ün, İnak olduğu söylenebilir. Kitapta bu yazım yanlısının yanı sıra Eşnas ve İnak'ın görev yılları konusunda yanlış bilgilendirme yapıldığı görülmektedir.

Türklerin desteği ile hilâfet makamına geçen Mütevekkil, Halîfe Mu'tasım gibi Türk bir anneden dünyaya gelmiştir.<sup>105</sup> Ancak yazar, Türklerden şiddetle nefret ettiğini belirttiği halîfeyle ilgili bu bilgiyi vermemeyi tercih etmiştir. Mütevekkil halîfe olmasıyla birlikte, Me'mûn, Mu'tasım ve Vâsık'ın politikalarının aksine Türklere karşı şüpheyle yaklaşmaya başlamıştır. Özellikle Eşnas'ın ardından İnak'ın vâli olmasıyla birlikte baskılar daha da artmıştır. Bu çekişmenin bir neticesi olarak Türk komutan İnak, Mütevekkil'in emri ile 849 yılında Bağdat'ta öldürülmüştür.<sup>106</sup> Mütevekkil'in, Türkleri önemli görevlerden azletme ve baskı uygulama politikası ise devam etmiştir.

Türk komutanlar, Mütevekkil'in haleflerinden Muntasır ile birlik olarak halîfeyi 861 yılında öldürmüşlerdir. Bunun üzerine Muntasır halîfe olmuş ve Türkler herhangi bir cezaya marûz kalmamışlardır. Bu olay, Türklerin devlet iktidarını tamamen ele geçirdiklerini de göstermektedir.<sup>107</sup>

Mevâlî ve özellikle Türklerin devlet içindeki etkin konumu, Suriye ders kitabı yazarının da üzerinde önemle durduğu bir nokta olmuştur. Yazar, devlet tarafından değer verilen mevâlînin devleti ele geçirmeye giriştiğini ifade etmektedir:

#### **Siyasî ve Fikrî Durum**

Abbâsî Devleti, Fars, Türk, Kürt, Hint, Ermenî gibi çeşitli unsurlardan oluşmaktaydı. Birçok grup İslâm'a girmiştir; kimileri sâdık imânla, kimileri de kazanç sağlamak için İslâm'a girmiştir. Bu grup mevâlî adıyla bilinmektedir.

<sup>103</sup> Ekmeleddin İhsanoğlu-Ramazan Şeşen, "Araplarla Türklerin İlk Temasları", s. 29.

<sup>104</sup> Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, s. 106.

<sup>105</sup> İhsan Süreyya Sırma, *Abbâsiler Dönemi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2002, s. 79.

<sup>106</sup> Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, s. 107.

<sup>107</sup> Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, s. 111.



### **Abbâsîlerin Mevâliye Yönelik Tutumu**

İlk Abbâsî halifeleri, Araplar ve mevâlî arasında, özellikle de Farslar ile dayanışma ortamı yaratmışlardır. Onları, yüksek mevkîlere getirmişlerdir. Bunu yaparken de Arap unsurunun liderliğine önem vermişlerdir. Bunu, halifelerin Arap olmalarında ve Arapların birçok vilâyette ordunun komutanlığını yapmalarında, hatta mevâlîlerin Arapça öğrenmeye olan eğilimlerinde görebiliriz.

### **Mevâfinin Abbâsî Devleti'ne Yönelik Tutumu**

Mevâlî, özellikle Farslar ve Türkler, Abbâsî Devleti'ne destek verdiler. Sadece Araplarla olan eşitliklerinden dolayı değil, devlete nüfûz etmek ve eski şanlarına geri dönmek için desteklediler. Bu sebeple Araplar ile yönetim mücadelesinde giriştiler. Devlete karşı birçok ayaklanma olmuştur. Bunlar sadece Arap- Fars çekişmesi olarak kalmamış, Türk çekişmesine de kaymıştır.<sup>108</sup>

### **Arap-Türk Rekabeti**

Türklerin Abbâsî Devleti'ne girişi Me'mûn zamanında olmuştur. Me'mûn, doğu vilâyetlerindeki vâlilerinin çoğunu Bağdat'a yollamıştır. Annesi Türk olan Mu'tasım ise, döneminde bunların çoğuna savaş eğitimi verdi, onları ordunun ve devletin önemli mevkîlerine getirdi. Türklerin Bağdat halkına olan düşmanlıklarından dolayı Araplar ile aralarında rekabet başladı. Mu'tasım bundan dolayı Samarra şehrini kurup burayı ülkenin başkenti yaptı. Vâsık ve Mütevekkil döneminde Türklerin nüfûzu arttı. Mütevekkil, onlardan kurtulmaya ve başkenti Şam'a taşımaya çalıştı. Ama onlar, Bağdat'a tekrar getirerek onu katlettiler ve oğlunu onun yerine geçirdiler. Bu dönemden sonra Türkler devlete tamamıyla hâkim oldular.

### **Arapların Türklere Tepkisi**

Arapların Türk nüfûzuna karşı tepkisi, Uceyf bin Abnese'nin Basîra'daki ayaklanması ile ortaya çıktı. Bin Abnese, Abbâs el-Me'mûn'u Araplara kötü muamelede bulunan Türklere kurtulması için amcası Mu'tasım'a karşı kışkırttı. Ama Mu'tasım bu planı öğrendi ve onları ortadan kaldırdı.<sup>109</sup>

Yazar öncelikle İslâm'a giren toplulukları, "sâdik imânla İslâm'a girenler" ve "kazanç sağlamak için İslâm'a girenler" olarak iki gruba ayırarak, nesnel olmayan bir niyet belirlemesi yapmaktadır. "Türklerin kazanç sağlamak amacıyla İslâm'a girdiklerini" ifade eden bu görüş, önyargılı bir bakış açısını yansıtmaktadır. Zira Türkler, mevcut yetenekleri

<sup>108</sup> *Târîhu'l-'Arab fî'l-'Asri'l-'Abbâsî*, merhaletu't-ta'lîmi'l-esâsî, es-saffu's-sâmin, s. 55.

<sup>109</sup> *Târîhu'l-'Arab fî'l-'Asri'l-'Abbâsî*, merhaletu't-ta'lîmi'l-esâsî, es-saffu's-sâmin, s. 62.

sebebiyle halifeler tarafından özellikle tercih edilmiş ve halifelerin talimatıyla kendi ülkelerinden toplanarak Abbâsî topraklarına getirilmişlerdi.

Yazara göre Abbâsî Devleti çatısı altında Türkler ile Araplar arasındaki rekabet, Türklerin Bağdat halkına olan düşmanlıkları sebebiyle başlamıştır. Ancak kaynaklar daha çok Bağdat halkının, Türklerin sahip olduğu imtiyazlardan dolayı onlardan hoşlanmadığını göstermektedir. Suyuti şöyle aktarmaktadır:

Mu'tasım'ın Semerkand ve civarından getirttiği Türkler imtiyâz sahibi oldular, altın ve dibâctan yapılmış en güzel elbiseler onlara giydirildi. Bu vaziyetleriyle atlarına binip Bağdat sokaklarında gezen Türkler Bağdatlıları rahatsız etti. İşte bundan dolayı bir fitne çıkmaması için Mu'tasım Samarra'ya taşındı.<sup>110</sup>

Taberî ise, Bağdat'a getirilen Türklerin şehir yaşamına uyum sağlayamadığını ve Bağdatlıların sert tepkisine marûz kaldığını belirtmektedir:

Mu'tasım ağabeyisi Me'mûn'un sağlığında 3000 kadar Türk memlûku toplandı. ... Hilâfet kendisine geçince Türkleri toplamakta ısrar etti. Bağdat'ta halkın elinde bulunan Türk kölelerinden bir kısmını satın aldı. ... Arapça bilmeyen bu Türkler hayvanlarına binip sürdükleri zaman sağlarındaki ve sollarındaki halka çarpıyorlar, ayak takımı onların üzerine hücum edip bazılarını dövüyor, bazılarını öldürüyordu. Kanları heder oluyor, kendilerine tecavüz edenlere bir şey yapamıyorlardı. Bu durum, Mu'tasım'ın canını sıktı. Bağdat'tan çıkmaya karar verdi.<sup>111</sup>

Dönemin Arap saz şairinin şu mısraları ise, Türkleri yabancı olarak gören Arapların hislerini ortaya koymaktadır:

Aramızda câriye çocuklarının sayısı ne kadar çoğaldı,  
Yâ rabbi beni, içinde piçlerin dolaşmadığı bir ülkeye gönder.<sup>112</sup>

Tarihî kaynaklarda, Türklerin Araplara nefretini gösteren bir eylem ya da olumsuz bir tutuma rastlanmamaktadır. Bunun aksine Arapların, Türklerin giderek güçlenmesinden duydukları bir rahatsızlık söz konusudur. Ders kitabı yazarı da, Türklerin yönetimi ele

<sup>110</sup> İhsan Süreyya Sırma, *Abbâsiler Dönemi*, s. 71.

<sup>111</sup> Ekmeleddin İhsanoğlu -Ramazan Şeşen, "Araplarla Türklerin İlk Temasları", s. 24.

<sup>112</sup> Philip Hitti, *İslâm Tarihi*, Çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1980, C. II, s. 512.

geçirdiği dönemi, Abbâsî Devleti'nin yıkılışına giden sürecin başlangıcı olarak göstermektedir:

### **Abbâsî Devleti'nin Zayıflama Dönemi**

#### **Halîfenin Zayıflaması ve Yabancı Unsurun Girişi**

Mütevekkil'in öldürülmesinden sonra farklı unsurlar başkaldırmaya başladı. Bunların başında Türkler geliyordu. Bu ve bunlardan sonra gelen Türkler, halifelere güçlerini kabul ettirmeye çalıştılar. Bundan ötürü bu döneme zayıflama dönemi denilmektedir. Türklerin gücü bu dönemde artarken halifelerin azalmıştır.

#### **Türk Nüfûzu Dönemi (761- 946)**

Türkler Mütevekkil'i öldürdükten sonra onun oğlunu halîfeliğe getirdiler. Halîfeler Türklerin elinde oyuncak oldu. Türk komutanlar, zenginlikleri toplamaya özen gösterdiler ve devlet hazinesindeki paraları elde etmek için birbirleriyle yarıştılar. Halîfelerin, hilâfetin heybetini geri alma girişimleri her zaman başarısız oldu. Mu'temid dönemine kadar böyle devam etti.

#### **Mu'temid'in Kardeşi Muvaffak Dönemi**

Ordudaki bazı askerler komutanların nüfûzunu sınırlandırmak için ayaklandılar. Ordunun başına halîfenin ailesinden ya da kendisinin başa getirilmesini istediler. Mu'temid bunu fırsat bilerek kardeşi Muvaffak'ı başa getirdi. O, devlete ve orduya hâkim oldu ve hilâfetin heybetini geri getirdi. Böylelikle Zenciler ayaklanmasını da bastırılabilirdi.

#### **Türk Komutanların Nüfûzunun Geri Dönüşü**

Türkler çok geçmeden tekrar devlete hâkim oldular ve yönetime el koydular. Halîfe bundan kurtulmak için vezirler veziri makamını ihdâs etti. Bu mevkînin sahibine idarî, malî ve askerî imtiyazlar verdi. Böylece komutanlar bu mevkî için birbirleri ile yarıştılar. Bu rekabet Buveyhilerin devlete el koymasına kadar sürdü.

#### **Türk Nüfûzu Döneminin Özellikleri**

1- Türk komutanlar yönetimi ele geçirmiştir. Halîfeler zayıflamış, sâdece dinî yetkileri kullanabilmişlerdir.

2- Türkler devlet hazînesine hâkim olmuşlardır. Devletin ve halkın mallarını kendi çıkarları için kullanmışlardır.

3- Planlar ve komplolar bu dönemin hâkim özelliği haline gelmiştir.

4- Ordu artık devletin güç unsuru olmamıştır. Çünkü devletin sınırlarını korumaktan, komutanın çıkarlarını korumaya yönelmiştir. Öyle ki, askerler ödemelerinin gecikmesinden dolayı ayaklanmışlardır. Bu da devletin heybetini azaltmıştır.

5- Devlete karşı, Zenciler ve Karâmete gibi toplumsal karakteri olan birçok ayaklanma çıkmıştır. Ekonomi bozulmuş, pahalılık artmış, açlık ve kıtlık çoğalmıştır. Rumların ülkeyi istilâ etmesine sebep doğmuştur.<sup>113</sup>

Yazar bu bölümde Abbâsî Devleti içerisinde yaşanan tüm olumsuz gelişmeleri, Türk nüfûzunun artışına bağlayarak, Türklerin tüm kötülüklerin sebebi olduğu imajını yaratmıştır. Bunun yanı sıra Türklerin devlet kademelerinde yaptıkları hizmetlerden hiç bahsedilmemiştir. Türkler, özellikle Me'mûn ve Mu'tasım dönemlerinde Bizans gazâlarında ve içindeki karışıklıkların yatıştırılmasında etkin rol oynamıştır.<sup>114</sup> Mûsâ bin Otamış, Cu'lân et-Türkî ve Ebu'l-Türkî, Zenciler isyanını bastırmada görev alan Türk komutanlardandır. Askerî teşkilatın yanı sıra Türkler idarî kadrolarda âmillik, hâciplik, vâililik ve hatta vezirlik gibi görevlerde bulunmuşlardır. Abbâsî Devleti'nde vezir olan ilk Türk Ubeydullah bin Yahyâ bin Hâkan olmuştur.<sup>115</sup> Suriye ders kitabında Abbâsî Devleti tarihi anlatılırken bu isimlerin hiçbirine değinilmemiş olması, Türklerin devlet içindeki olumlu katkılarının göz ardı edilmesi sonucunu doğurmakta ve Türklerin tarihte oynadıkları rolden çok daha farklı bir imaj yaratmaktadır.

Ders kitabı yazarı, Türk nüfûzu döneminin ardından Buveyhi nüfûzundan bahsetmektedir. Buveyhi Devleti'nin çöküşünün ardından Selçuklu nüfûzu başlığı altında Büyük Selçuklu Devleti anlatılmaktadır:

#### **Buveyhi Devleti'nin Çöküşü**

Hükümdârın ölümünün ardından ailesi, vezirler veziri mevkîsi için birbirleriyle çekişmeye başladı ve orduda karışıklık çıktı. Ülkede kaos ve kıtlık dönemi yaşandı. Hilâfetin heybeti yok oldu, Buveyhiler zayıfladı. Bundan dolayı Gazneli Mahmud, doğu vilâyetlerini işgâl etti. Selçuklu Tuğrul Bey, Bagdat'taki yönetimi devirdi.

#### **Selçuklu Nüfûzu Dönemi (1055-1258)**

Selçukluların aslı Türkmenistan'dan Abbâsî Devleti'ne kabileler halinde göç eden Mâverâunnehir Türklerine dayanır. Onlar nüfûzlarını Fars ülkesine kadar genişletti ve Irak'a yöneldiler. Halife el-Kâim Biemrillah, liderleri Tuğrul Bey'i Buveyhilerden kendisini kurtarması için yanına davet etti ve ona sultan lakabını verdi. Selçuklular, doğuda ve batıda Horasan'dan Şam'a kadar genişlediler. Bunların içinde Alparslan ve Melikşah önde gelenlerdendi.

#### **Alparslan ve Melikşâh'ın İcraatları**

<sup>113</sup> *Târîhu'l-'Arab fi'l-'Asri'l-'Abbâsî*, merhaletu't-ta'lîmi'l-esâsî, es-saffu's-sâmin, s. 69.

<sup>114</sup> Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, s. 133.

<sup>115</sup> Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, s. 180.

Alparslan, Rum devletine karşı savaştı ve insanların zihinlerine cihat fikrini geri getirdi. Rumları 1071 yılında Malazgirt savaşında yendi. Bu savaş yeni bir dönemi beraberinde getirdi:

1- Bu savaş Anadolu kapılarını Selçuklu Türklerine açtı. O bölgeye hâkim olmalarını sağladı ve Küçük Asya'da devlet kurma yolunu açtı. Bu devlete Rum Selçukluları adı verilmiştir. Başkenti Konya oldu. Haçlıların eliyle yıkılana kadar Rum devletine karşı koymuşlardır.

2- Bu savaş Haçlı Seferleri için çok önemli bir neden teşkil ediyordu. Alparslan, oğlu Melikşah'ı kendisinden sonra halefi tayin etti. Melikşah da babasının Fars vezîri olan Nizâmü'l-Mülk'e, devletin idaresi konusunda güvendi. O da böylelikle Nizâmiye Medreseleri'ni kurdu, vergileri azalttı, yollar yaptı. Bazı halîfeler etkilerini geri almaya çalıştılar ama bu çabaları Selçuklular ile aralarındaki ilişkiyi zedeledi.

### **Selçuklu Devleti'ni Çöküşü**

Melikşah'ın oğulları kendi aralarında çekişmeye başladılar. Abbâsî Devleti'ni, sanki onlara kalan bir mirasmış gibi kendi aralarında paylaştılar. Böylece devlet zayıfladı ve Haçlılar, Rum Selçuklularına karşı muzaffer oldular. Şam ülkelerine doğru yöneldiler. Bu arada Moğollar da onların doğudaki küçük devletçiklerini ele geçirdiler. Ardından 1258 yılında Bağdat'ı işgâl ederek Abbâsî hilâfetini sona erdirdiler.<sup>116</sup>

Yazar, Selçuklulardan genel olarak olumlu açıdan söz etmiştir. Halîfe el-Kâim Biemrillah'ın Selçuklu lideri Tuğrul Bey'i Buveyhilerden kendisini kurtarması için yanına davet etmesi ve ona sultan ünvanını vermesi, Alparslan'ın Rum devletine karşı savaşması ve cihad fikrini geri getirmesi, Nizâmü'l-Mülk'ün ülkeye büyük hizmetlerde bulunması, olumlu bir algılamaya yaratmaktadır. Ancak bölümün sonunda Melikşah'ın ardıllarının Abbâsî Devleti'ni bir miras gibi paylaşmaları, devletin sonunu getiren olayların da başlangıcı olarak ortaya konulmuştur ve olumsuz bir imaj yaratılmıştır.

Suriye ders kitabında Büyük Selçuklu Devleti'nin İslâm tarihi ve kültürü açısından önemine yeterince değinilmemiş, bilgiler yüzeysel olarak verilmiştir. Selçuklular, Abbâsî halîfelerini Şîf Buveyhilerin baskısından kurtararak halîfenin de takdirini kazanmışlardır.<sup>117</sup> 1071 yılında gerçekleşen Malazgirt Savaşı, Anadolu'nun kapılarını Türklere açmanın yanı sıra Ortadoğu'daki İslâm varlığını tehdit eden Bizans gücünü de yok etmiştir.<sup>118</sup> Selçuklular Sünnî mezhebini himâye etmişler, bilim ve gelişmeye büyük

<sup>116</sup> *Târîhu'l-'Arab fi'l-'Asri'l-'Abbâsî*, merhaletu't-ta'lîmi'l-esâsî, es-saffu's-sâmin, s. 72.

<sup>117</sup> Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, s. 189.

<sup>118</sup> Ekmeleddin İhsanoğlu-Ramazan Şeşen, "Araplarla Türklerin İlk Temasları", s. 36.

önem vermişlerdir. Selçuklu orduları fütûhât hareketine, Batı Asya ülkelerini aynı İslâm Devleti çatısı altında birleştirenceye kadar devam etmişlerdir.<sup>119</sup> Artık Türkler, bundan sonra İslâm'ın savunuculuğu görevini büyük ölçüde üstlenmişlerdir.

Suriye ders kitabında yer verilen tarihçi İbnu'l-Cevzî'nin aşağıdaki alıntısı, Selçuklu hükümdarı Alparslan'ı dinine bağlı, cesur bir lider, Türk askerlerini de cesur savaşçılar olarak tasvir etmektedir:

Alparslan askerlerine Malazgirt Savaşı'na girmeden önce şöyle hitâp etti: Biz düşmana karşı sayıca ve donanım olarak daha zayıfız. Müslümanlara minberlerden seslenildiği bu vakitten sonra kendimi sunmak istiyorum. Ya amacıma ulaşacağım ya da şehit olup cennete gideceğim. İçinizden kim bana tâbi olmak istiyorsa tâbi olsun. İçinizden kim gitmek istiyorsa ayrılışın. Ben burada size emreden bir sultan değilim. Ya da emir veren bir asker de değilim. Ben bugün burada sadece sizden biriyim. Sizin gibi bir gaziyim. Kim bana tâbi olursa ve böylece Allah'a kendisini sunarsa cennet ve ganimet onundur. Kim giderse, ateş ve rezillik onun hakkıdır. **(Tarihî Okuma; İbnu'l-Cevzî, el-Muntazam, VIII, s. 262.)**<sup>120</sup>

Yazar, Abbâsî Devleti'ni anlattığı bölümün sonunda toplumsal sınıfları değerlendirmektedir:

#### **Abbâsîlerde Toplumsal Sınıflar**

Toplumun üç tabakaya ayrıldığı görülmektedir:

**Seçkin Sınıf:** Halîfe, halîfenin ailesi ve hizmetlileri, önemli tüccarlar ve iktâ sahipleri, üst düzey Fars memurlardan oluşmaktaydı. Bunlar mallara, saraylara, refaha sahip lüks bir yaşam sürmekteydi.

**Halk sınıfı:** Zanaatkarlar, çiftçiler, ve zenginliğe düşkün olmayan bazı aydınlardan oluşmaktaydı. Düşük gelirleri yüzünden kötü hayat şartlarında yaşıyorlardı. Savaşlar, isyanlar ve kötü idâreden dolayı mağdur oluyorlardı.

**Köle sınıfı:** İktâ sahiplerinin satın aldığı ve tarım işlerinde çalıştırdığı siyahî kölelerden oluşmaktaydı.<sup>121</sup>

Toplumsal sınıflar arasında üst düzey Fars memurlardan bahsedilmesine rağmen, önemli görevlerde bulunmuş Türklerden herhangi bir sınıf içerisinde söz edilmemiştir.

<sup>119</sup> Philip Hitti, C. III, s. 747.

<sup>120</sup> *Târîhu'l-'Arab fî'l-'Asri'l-'Abbâsî*, merhaletu't-ta'lîmi'l-esâsî, es-saffu's-sâmin, s. 74.

<sup>121</sup> *Târîhu'l-'Arab fî'l-'Asri'l-'Abbâsî*, merhaletu't-ta'lîmi'l-esâsî, es-saffu's-sâmin, s. 76.

### 2.1.2. Zengîler

Suriye sekizinci sınıf tarih kitabında Abbâsî Devleti'nde merkezî yönetimin zayıflamasının, bağımsız devletlerin ortaya çıkmasına sebep olduğu belirtilmektedir.<sup>122</sup> Bunun sebepleri arasında halîfenin zayıflaması, devletin sınırlarının genişlemesi ve barındırdığı farklı unsurların doğuda ve batıda özgürlük hareketlerine dönüşmesi sayılmaktadır. Ortaya çıkan devletler arasında en önemlileri olarak İdrisîler (788- 985), Fâtımîler (909- 1171), Zengîler ve Eyyûbîler, Hamdânîler (929- 1003) ve Gazneliler (962- 1186) belirtilmiştir. Zengîler konusunda şu bilgiler verilmiştir:

#### **Zengî Devleti (1128- 1262)**

Hicrî VI. yüzyılın sonlarında Arap Vatanı bozulma ve çıkmazın eşliğindeydi. Dışarıdan birçok düşman ile karşı karşıyaydı. Haçlılar bazı bölgeleri işgâl ettiğinde, Abbâsîler ve Fâtımîler buraları savunmada başarısız olmuştu. Selçuklu Devleti'nin ayrılışı ve aralarında güçlü Musul atabeyliğinin de bulunduğu atabeylerin ortaya çıkışı durumu kötüleştirdi.

#### **Zengî Devleti'nin Ortaya Çıkışı**

**İmâd ed-dîn Zengî (H. 521- 541)** İmâd ed-dîn Zengî'nin babası, Sultan Melikşah'ın vâlilerinden bir Türk memlûku idi. Selçuklu sultanı himâyesinde yükseldi. Haçlılara karşı giriştiği tüm savaşlarda başarı kazandı. Ender rastlanan cesareti, Müslümanlar arasında büyük bir şöhret kazanmasını sağladı. İmâd ed-dîn, Selçukluların ve Abbâsî halîfelerinin rızasını kazandı ve Musul, Cezîre ve Şam'ı yönetimi altına aldı. Daha sonra oğullarından Selçuklu Sultanı Mahmûd, Halep'i ele geçirdi.

İmâd ed-dîn Zengî'nin Selçuklular ve Abbâsîler ile ilişkilerindeki hedefi, Haçlılara karşı güçlü bir cephe oluşturmak için Musul, Cezîre ve Şam'ı birleştirmektir. Gerçekten de Haçlılara karşı zafer kazanabildi ve onlardan Urfa'yı H. 539 yılında geri alabildi. Burayı tekrar ele geçirmesi ise, Haçlılar'ın Bilâd uş-Şâm'daki<sup>123</sup> nüfûzlarının sonunun da habercisiydi.

Hizmetlilerinden biri tarafından öldürüldü. Toprakları iki oğlu arasında bölüşüldü. Nûr ed-dîn Mahmûd Halep'i, Seyf ed-dîn Gazi Musul ve Cezîre bölgesini aldı.

#### **(Şehit) Nûr ed-dîn Mahmûd'un Emirliği (H. 541- 569)**

Nûr ed-dîn, Haçlılar'a karşı savaşabilmek için Bilâd uş-Şâm'ı kendi yönetimi altında birleştirmeye çalıştı. Haçlılar, İmâd ed-dîn Zengî'nin ölümünü, Urfa'yı tekrar ele geçirmek için bir fırsat olarak gördü. Gönderilen

<sup>122</sup> *Târîhu'l-'Arab fî'l-'Asri'l-'Abbâsî*, merhaletu't-ta'limi'l-esâsî, es-saffu's-sâmin, s. 89.

<sup>123</sup> *Şam ülkeleri* anlamına gelen Bilâd uş-Şâm, Suriye ders kitaplarında bugünkü Suriye, Lübnan, Filistin ve Ürdün topraklarının tümünü ifade etmektedir.

ikinci Haçlı birliği Urfa yerine Şam'a yöneldi. Nûr ed-dîn'in ailesine yardımı sayesinde başarısız oldular. Daha sonra Nûr ed-dîn Şam'ı ele geçirdi. Esed ed-dîn Şirkûh ve kardeşinin oğlu Salâh ed-dîn'in yardımıyla etkinliğini Mısır'a kadar genişletti. Kardeşi Seyf ed-dîn Gazi ise, ölümüne kadar Musul ve Cezîre'deki yönetimine devam etti.

### **Nûr ed-dîn'in Halefleri**

Babası Nûr ed-dîn'in ardından yönetime Sâlih İsmâ'îl geçti. Sâlih İsmâ'îl'e saygısını sunan, onun adına para bastıran ve minberlerde onun adını okutan Salâh ed-dîn Mısır'da kaldı. Buna karşın Sâlih İsmâ'îl, genç yaşı sebebiyle çevresinin etkisi altında kaldı, Salâh ed-dîn ile ilişkileri bozuldu. Salâh ed-dîn Bilâd uş-Şâm'ı ele geçirdi, İsmâ'îl'in yönetimine son verdi ve Batı Asya'yı yöneten hâkim konumuna geldi.<sup>124</sup>

İmâd ed-dîn Zengî, Büyük Selçuklu sultanı Melikşah'ın Türk memlûk kumandanı ve Halep vâlisi olan Aksungur'un oğludur.<sup>125</sup> Yazar, ders kitabında bu bilgiyi öncelikli olarak vererek, Zengîlerin Türk olduğunu vurgulamaktadır. Her ne kadar atabeylerin ortaya çıkışı, ülkenin bütünlüğünü zedeleyen ve Haçlılar'a karşı savunmayı zayıflatan bir gelişme olarak yorumlansa da Zengîlerden genel olarak olumlu bahsedilmiştir. İmâd ed-dîn Zengî'nin Haçlıları Suriye coğrafyasından çıkarma çabası ve ülkeyi birleştirme hedefi olumlu bir imaj olarak öne çıkmaktadır. Zengîlerin ardından tarih sahnesine çıkacak olan Salâh ed-dîn, Haçlılara karşı yürüttüğü mücadele ile özellikle Suriyeliler açısından bir efsaneye dönüşecektir.

### **2.1.3. Eyyûbîler**

Salâh ed-dîn Eyyûbî, Suriye tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. Haçlılar'a karşı yürüttüğü mücadele ve kutsal kent Kudüs'ü Haçlıların elinden geri alması sebebiyle bugün dâhi adı tüm Müslümanlar arasında saygıyla anılmaktadır. Suriye hükûmeti ise Salâh ed-dîn Eyyûbî'yi tarihsel bir kahraman olarak benimsemekte ve bu ismi her yerde yaşatmaktadır. Salâh ed-dîn'in kabrinin de bulunduğu Suriye'nin başkenti Şam'da çok sayıda Salâh ed-dîn heykeli yer almakta, resimleri Devlet Başkanı Beşar Esad'ın odasını süslemektedir. Dolayısıyla millî bir kahraman haline getirilen Salâh ed-dîn'in hangi millettten olduğu büyük önem taşımaktadır. Zira kimi kaynaklara göre Türk olduğu söylenen Salâh ed-dîn, kimi kaynaklara göre ise Kürt kökenlidir. Bu hassas konunun ele alındığı sekizinci sınıf tarih ders kitabında Eyyûbîler aşağıdaki şekilde anlatılmıştır:

<sup>124</sup> *Târîhu'l-'Arab fi'l-'Asri'l-'Abbâsî*, merhaletu't-ta'îlîmi'l-esâsî, es-saffu's-sâmin, s. 101.

<sup>125</sup> Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara 1991, s. 215.



## **Eyyûbî Devleti (1181- 1250)**

### **Eyyûbî Ailesi**

Bu aile, daha önce Tikrit vâlisi olan, sonra ailesiyle birlikte Musul'a geçerek Zengî ailesinin hizmetine giren ve İmâd ed-dîn'den önce Ba'albek kalesini alan Necm ed-dîn Eyyûb b. Şâdî'ye dayanmaktadır. O, daha sonra kardeşi Esed ed-dîn Şirkûh ile Halep'te Nûr ed-dîn'in ordusuna katılmış ve ona Şam'ı ele geçirmesinde yardım etmiştir. Nûr ed-dîn Zengî'nin ordusundaki üst düzey komutanlardan biri haline gelmiştir.

### **Mısır'da Salâh ed-dîn (1136- 1193)**

Salâh ed-dîn Yusûf b. Eyyûb, Tikrit kalesinde doğdu. Babası burada vâli idi. Adid el-Fâtî'nin veziri Şâver, vezirliğe geri dönebilmek için Nûr ed-dîn Zengî'den yardım isteyince, Esed ed-dîn Şirkûh komutanlığındaki bir ordu gönderildi. Şâver'den sonra vezirliğe Şirkûh, onun ardından ise müdahalede yanında bulunan kardeşinin oğlu Salâh ed-dîn geldi. Böylelikle Salâh ed-dîn siyaset sahnesine çıkmış oldu.

### **Salâh ed-dîn'in İcraatları**

Salâh ed-dîn Dimyat'ta Haçlılar ile savaştı ve gâlip geldi. Nûr ed-dîn'den babasını ve akrabalarını göndermesini istedi. Onları uygun bir vilâyete yerleştirdi. Kendisine bağlılıkta tereddüt eden bazı unsurları ordudan uzaklaştırdı. Abbâsî halîfesi Mustadî adına hutbe okuttu. Vergileri kaldırdı, adalet getirdi. Halkı zenginleştirdi ve malları onlar için harcadı. Sudanlıların ayaklanmasını bastırarak askerler üzerinde tam kontrol sağladı. H. 568 yılında Fâtımî halîfesi Adid'in ölümünden sonra Mısır'da mutlak yönetimin sahibi oldu.

### **Yönetime Giden Yol**

Salâh ed-dîn'in Mısır'da yönetimi ele alma sürecini 3 döneme ayırabiliriz.

**Birinci dönem:** Salâh ed-dîn işlerini Fâtımî halîfesinin veziri olarak değil, Nûr ed-dîn'in yardımcısı vasfıyla yürütmekteydi. Bu dönemdeki siyaseti dışarıdaki saldırıları def etmek ve kendini içeride sağlamlaştırmaktı.

**İkinci dönem:** Bu dönem Nûr ed-dîn'in ölümüyle başlar. Doğu'da en büyük İslâm lideri ortaya çıkacaktır. Şam, Cezîre ve Yemen'i denetimi altına aldı. Haçlılar ile nihâî karşılaşma için İslâm kuvvetlerini hazırladı.

**Üçüncü dönem:** Salâh ed-dîn tüm gayretini Haçlılar ile olan kutsal savaşa yönlendirdi ve H. 573- M. 1178 yılında Hittin Savaşı'nda onlara karşı önemli bir galibiyet elde etti.

Salâh ed-dîn en önemli hedefini gerçekleştirdi ve Haçlıları Kudüs'ten çıkartarak onu sahiplerine geri verdi. Devleti Mısır'dan Fırat'a kadar yayılmıştı. Buna Bilâd uş-Şâm, Hicaz ve Yemen'i ekledi. Sultan Salâh ed-

din H. 579 yılında vefat etti. Yönetimi yaklaşık 24 yıl sürdü ve Şam'a defnedildi.

### **Salâh ed-dîn'in Halefleri**

Salâh ed-dîn'in oğulları, el-‘Âdil ile girdikleri iktidar mücadelesinde zayıflamalarından dolayı yönetimi sürdüremediler. Ülkenin güvenliğinin sorumluluğu el-‘Âdil'in ve oğullarının omzuna geçti. Eyyûbîlerin sonuncusu, Turan Şah oldu. Onun ardından yönetime, sadece 80 gün kalabilen Şeceret-u'ddur geçti. Sonra yönetimi İzz ed-dîn Aybek'e bıraktı. Böylece Eyyûbî Devleti sona erdi. Ardından Memlûk Devleti geldi.<sup>126</sup>

Yazar tüm tarih kitabı boyunca önemli şahsiyetlerin nesebini belirtmesine rağmen, menşei karanlık olan Eyyûbî ailesi hakkında bilgi vermekten kaçınmıştır. Bu durum, Arap milliyetçisi bir politika benimseyen günümüz Suriye hükûmetinin, millî kahraman addedilen Salâh ed-dîn'in'i, bir grup azınlığa mal etmeme düşüncesinin bir sonucu olabilir. Zira, Salâh ed-dîn Eyyûbî'nin Kürt kökenli olduğunu iddia eden tarihçilerin yanı sıra Türk kökenli olduğunu savunanlar da vardır. Bilinen şudur ki, Zengîler maiyetindeki Türkler, Kürtler ve Araplar arasında ayırım yapmıyor, onları devlete olan sadakatlerine göre değerlendiriyordu. Selçukluların Tikrit vâlisi Necm ed-dîn Eyyûb ve kardeşi Esed ed-dîn Şirkûh da devletin hizmetine giren Kürt emîrlerden idi. Türk-Kürt-Arap karışımı bir aile olan Eyyûbîler XII. yüzyılın başlarından itibaren Selçukluların hizmetine girmişlerdir.<sup>127</sup> Bugün özellikle çağdaş tarihçiler Eyyûbîleri Kürt kökenli kabul etmektedir.<sup>128</sup> Oysa ki Eyyûbîlerin, Zengîlerin bir devamı olduğu bilinmektedir. Eyyûbîler, kendi devirlerindeki insanlar tarafından da Türk devleti olarak kabul edilmekteydi. Dönemin şairleri ve tarihçileri Eyyûbîleri, bir Türk devleti olarak aktarmaktadır.<sup>129</sup>

Salâh ed-dîn Eyyûbî, Suriye ders kitaplarında oldukça olumlu bir imaj olarak ortaya konulmaktadır. Bunun en önemli sebebi muhakkak ki Salâh ed-dîn'in Haçlılara karşı yürüttüğü mücadeledir. Öte yandan kutsal kent Kudüs'ün Haçlıların elinden alınarak, İsrail tarafından işgâl edilene kadar Müslümanların elinde kalması, Salâh ed-dîn'in mücadelesini günümüz politikası açısından daha da önemli kılmaktadır. Dış politikasını İsrail karşıtı bir temel üzerine oturtan Suriye hükûmeti, tarihsel açıdan Salâh ed-dîn Eyyûbî'yi

<sup>126</sup> *Târîhu'l-'Arab fi'l-'Asri'l-'Abbâsî*, merhaletu't-ta'limi'l-esâsî, es-saffu's-sâmin, s. 103.

<sup>127</sup> Ekmeleddin İhsanoğlu-Ramazan Şeşen, "Araplarla Türklerin İlk Temasları", s. 40; Ramazan Şeşen, *Salahaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memluklar*, İSAR Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 407.

<sup>128</sup> Philip Hitti, C. IV, s. 1038.

<sup>129</sup> İbn Senâelmülk ve İbn Haldûn bunlardan bazılarıdır. Bkz. Ramazan Şeşen, *Salahaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memluklar*, s. 406.

sahiplenerek, onun misyonu ve mücadelesini de sahipleniyor gibi görülmektedir. İleride göreceğimiz gibi, tarih ders kitabının Haçlı Seferleri ile ilgili bölümünde Salâh ed-dîn'in mücadelesine daha ayrıntılı yer verilmektedir.

#### **2.1.4. Gazneliler**

Suriye ders kitabında Abbâsî Devleti'nin zayıflaması ile ortaya çıktığı belirtilen devletlerden bir diğeri ise Gazneli Devleti'dir. Kitapta Gazneliler ile ilgili şu bilgiler verilmektedir:

##### **Gazneliler (962-1176)**

###### **Devletin Kuruluşu**

İlk Gazneli Devleti yöneticileri, Sâ mânî Devleti himâyesinde yetişti. Sâ mânîler'den önce bu ailenin atası, Horasan'da bir kent olan Herat'ta yönetici Türk memlûku idi. H. 352 yılında Afganistan'daki Gazne'yi fethetti ve buraya yerleşti. Ölümünün ardından, kölesi ve kızının kocası olan Subuktukîn Gazne'de devletin kuruluşunu gerçekleştirdi.

Subuktukîn, yakınındaki Hindistan ülkesinden bir bölümü ele geçirdi ve buradaki çoğu emiri vergiye bağladı. Sâ mânî Emiri, Horasan'da ayaklanmalar çıktığında ondan yardım istedi. Subuktukîn'in oğlu Mahmûd komutanlığındaki ordu yardıma giderek olayları bastırdı.

###### **Devletin Güçlenmesi: Mahmûd el-Gaznevî (H. 377- 421)**

Subuktukîn'in vefatının ardından Gazne'de yönetime oğlu Mahmûd geçti. Sâ mânîlerden bağımsız oldu, daha sonra onları ortadan kaldırdı. Dinî coşkunluğu ile akınlarını Hindistan'a yönlendirdi. Devletin sınırları Horasan'ın yanı sıra Hindistan'ın kuzeyinden Zagros Dağları'na kadar yayıldı. Böylece Sultan lakabını aldı. Abbâsî Devleti onu tanıdı ve ona Yemîn ud-Devle (Devletin sağ eli) ünvanını verdi. Mahmûd, Buveyhi ailesini ortadan kaldırmak için gözünü Bağdat'a dikmişti. Sonra Abbâsî halifelerinin denetiminde onların yerini aldı.

Ardılları döneminde devletin gücü zayıfladı ve Gûrlulara karşı koyamayarak H. 572 yılında yıkıldı.

###### **Bilimsel Hareket**

Gazneliler döneminde bilimsel çalışmalar oldukça arttı. Bu çalışmalar Sultan Mahmûd Gaznevî döneminde başkent olan Gazne'de yoğunlaşmaktaydı. Sultanların bilim ve edebiyata verdiği önemi gösteren

camii ve okullar yaptırıldı. Bu devletin en çok bilinen aydınlarından biri Bîrûnî ve tarihçi ebû'n-Nasr el-'Utbi'dir.<sup>130</sup>

Yazarın Gaznelilerin atası olarak bahsettiği ancak isim vermediği Türk lider, Sâ mânî Devleti Horasan orduları komutanı Alptegin'dir. Alptegin, Sâ mânî Devleti'nin içinde bulunduğu dağılma ve karmaşa durumundan faydalanarak Gazne kentini ele geçirmiştir.<sup>131</sup> Ders kitabında Subuktukîn olarak belirtilen Sebüktegin ise 977 yılında başa geçmiş ve Gazneli Devleti'ni sağlam temellere oturtmuştur.

Yazarın da belirttiği gibi Gazneliler devri kültürel açıdan parlak bir dönem olmuştur. Özellikle Sultan Mahmûd'un edebiyata önem verdiği bilinmektedir. Ders kitabında belirtilen Bîrûnî ve tarihçi Ebû en-Nasr el-'Utbi'nin yanı sıra Şehnâme yazarı Firdevsî de Mahmûd'un sarayında yer edinmiştir.<sup>132</sup> Gaznelilerin Hint dünyası ile irtibata geçmesi ve Hindistan fetihlerine zemin hazırlaması da İslâm tarihi açısından önemlidir.

### 2.1.5. Haçlı Seferleri ve Türkler

Haçlı Seferleri, Ortadoğu coğrafyasını iki yüzyıl sürececek bir savaş meydanına dönüştürmüştür. Haçlılara karşı mücadelede Müslüman topluluklar birlik olmuş ve kâfirlere karşı ortak bir cephe oluşturmaya çalışmışlardır. Suriye ders kitabında Müslümanların kâfirlere karşı mücadelesi şu şekilde yansıtılmıştır:

#### Haçlı Seferleri'nin Doğrudan Sebebi

Avrupa, Bizanslıların Selçuklular karşısında 1081 Malazgirt Savaşı'nda aldıkları hezîmetin ardından yaptıkları çağrı üzerine harekete geçti.<sup>133</sup>

#### Zengîlerin Haçlı Seferlerine Karşı Koyma Çabaları

İmâd ed-dîn Zengî, Musul ve Halep'i yönetmekteydi. O kahramanlığı, adâleti ve güvenilirliği ile bilinirdi. Haçlı tehlikesi ülkeyi tehdit etmekteydi ve ülkeyi korumada başarılı olunamadı. Ancak İmâd ed-dîn ülkeyi birleştirerek Haçlılarla mücadeleye girişti.

Antakya'daki Haçlılar ile Kustantiniye'deki Bizanslılar, İmâd ed-dîn'in kuvvetlerini Halep'te ezmek amacıyla bir Haçlı seferi için ittifak kurdu. Ancak başarısız oldular. Bunun üzerine İmâd ed-dîn, Haçlılara Bizans yardımını kesmek, vahşi Haçlı seferlerini durdurmak ve böylece Urfa'yı kurtarmak için uğraştı.

<sup>130</sup> *Târîhu'l-'Arab fi'l-'Asri'l-'Abbâsî*, merhaletu't-ta'lîmi'l-esâsî, es-saffu's-sâmin, s. 112.

<sup>131</sup> Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s.34.

<sup>132</sup> Philip Hitti, III, s. 732.

<sup>133</sup> *Târîhu'l-'Arab fi'l-'Asri'l-'Abbâsî*, merhaletu't-ta'lîmi'l-esâsî, es-saffu's-sâmin, s. 124.

### **Urfa'nın Kurtarılması**

Haçlılar tarafından kurulan Urfa Kontluğu, Musul ve Halep arasındaki ulaşım için büyük tehlike arz ediyordu. İmâd ed-dîn kente yöneldi ve yaklaşık bir ay kuşatmanın ardından 1144 yılında Urfa kurtarıldı. Böylece doğudaki ilk Haçlı kontluğu yıkıldı. Papa yeni bir sefer düzenleyerek Zengîlerin ortadan kaldırılması için Avrupalıları kışkırttı.

### **Şam'ın Alman İmparatoru ve Fransa Kralı'na Direnişi**

İkinci Haçlı seferi Batı Avrupa'nın en büyük iki devletinin ordularından oluşuyordu. Bu ordulara Alman İmparatoru ve Fransa Kralı komutanlık ediyordu. Bizans gemileri yardımıyla Filistin'e yöneldiler ve Kudüs'e ulaştılar. Buradan Şam bölgesine yöneldiler ve surların dışındaki bazı köyleri ele geçirdiler. Şam, Nûr ed-dîn Zengî'den yardım istedi. Destek Şam'a ulaştı ve Haçlılar hücumdan savunmaya geçmek zorunda kaldı. Onlar su ve erzak eksikliği nedeniyle ölümün eşiğine geldiler. Şam kuşatmasını kaldırarak geri çekilmeye karar verdiler. Şam yolunda olan Nûr ed-dîn, Hârim, Afâmiya ve Humus'u devletine kattı.

### **İçeri Bilâd uş-Şâm'ın Birliği**

Nûr ed-dîn'in Şam'a girişi, Bilâd uş-Şâm'ın birliğine giden yolda önemli bir dönüm noktası oldu. Merkezi Şam olan birleşik Arap devleti, kuzeyde Urfa, güneyde Havran'a kadar uzanıyordu. Nûr ed-dîn, babasının cihat siyasetini, birliği sağlama çabasını ve Haçlıları kovarak ülkeyi onlardan kurtarma planına devam etti. Özellikle halkın gözünde kutsal şehir olan Kudüs önemliydi.

### **Mısır'ın Zengî Devleti'ne Katılması**

Son Fâtımî halifesi 'Âdid'in ölümünden sonra Mısır, Şam'daki Nûr ed-dîn Zengî denetimine girdi. Salâh ed-dîn Eyyübî, burada ona bağlı konumdaydı. Salâh ed-dîn insanların kalbini kazandı. Askerlere karşı çok iyiydi, onlar da kendisini severdi. Nûr ed-dîn, ona Mısır'da entrika ve fitneyi bitirecek yeni bir kuvvet gönderdi. Mısır'ın kuzey ve batı sınırlarını güvence altına almak ve iç cepheyi bütünleştirmek için Sudan ve Trablus fethedildi.

### **Akabe'nin Kurtarılması**

Haçlılar Akabe limanını ele geçirmiş ve burayı Kızıldeniz'deki Arap limanlarına, hac yoluna ve Mısır, Şam, Hicaz arasındaki ticaret yollarına saldırmak için merkez haline getirmişti. Mekke ve Medine'ye girip oradan Aden'i ele geçirerek Hindistan ve Çin ticaret yollarını denetim altına almak istiyorlardı. Ancak Salâh ed-dîn onların oyununu bozdu ve Akabe'yi tekrar özgürleştirdi. Haçlıların gemilerini ele geçirerek hepsini yaktı.

### **Şam ve Mısır'ın Birleşmesi**

Nûr ed-dîn Kudüs'ü özgürleştirmek için hazırlığa geçti. Salâh ed-dîn'den yardım için Mısır'daki kuvvetleriyle harekete geçmesini istedi. Ancak hedefini gerçekleştiremeden hayatını kaybetti. Tek vârisi küçük yaştaki oğlu İsmâ'il idi. Zengî Devleti'ndeki emirler bölündü. Bu yüzden Şam'daki emirler Salâh ed-dîn'e yönetimi ele alması çağrısında bulundu. Böylece Bilâd uş-Şâm ve Mısır, Zengî Devleti'nin ülkeyi birleştirme ve özgürleştirme davasına bağlı kalan Eyyübî Devleti çatısı altında toplandı. Salâh ed-dîn artık dışarıdan gelen işgâlcileri ülkeden atabilmek için sağlam adımlar atabilecekti.

### **Hittin ve Savaşın Hazırlığı**

Salâh ed-dîn, Haçlılar ile nihaî bir savaşta karşılaşmak istiyordu. Askerî yeteneğini bu savaşı tasarlamak için kullandı. Arap cephesinin birliğinin tamamlanmasıyla 1176 yılında Şam'dan hareket etti. Ürdün nehrini geçerek Taberiye saldırısı için kuzeye yürüdü ve onları Hittin'e doğru yönlendirdi. Sonra ordusunu Hittin'de konuşlandırdı. Askerlerini Taberiye Gölü önünde dizerek Haçlıların buradan faydalanmasını engelledi.

### **Hittin Savaşı**

Salâh ed-dîn savaşın yerini ve zamanını kendi belirledi, saldırganları da buna uymaya zorladı. Onlar, Hittin tepesine vardıklarında bitkin durumdaydılar. Geceyi sıcak havadan bunalarak susuz geçirdiler. Şafak vakti Araplar tepeyi her taraftan sardı ve savaş Arapların hücumuyla başladı. Ölümüne savaştilar. Haçlıların üzerine hücumlarını ve saldırılarını şiddetlendirdiler. Onları tepeye çekilmek zorunda bıraktılar. Araplar onları takibe devam etti. Onlardan bazıları kaçtı. Savaşın sonunda kurtulanlar teslim olmak zorunda kaldı.

### **Savaşın Sonuçları**

Savaşın en önemli sonucu Hittin'de yaşadıkları bozgunun ardından Haçlıların sonsuza dek prestij kaybetmesiydi. Bundan böyle Haçlı kontlukları Salâh ed-dîn'in merhametine bağlıydı. Ellerindeki şehirler teker teker hızlı bir şekilde özgürleşti, en önemlisi Kudüs dâhil.

### **Kudüs'ün Kurtarılması**

Salâh ed-dîn, askerî dehası ile Akka ve diğer sahil kentlerinin kurtarılmasını sağladı ve Haçlıların Avrupa ile olan bağlantısını kesti. Böylece Mısır ile Şam arasında deniz ulaşımı sağlandı. Sonra harekete Kudüs civarı ile devam edildi. Salâh ed-dîn kuvvetlerini kent üzerine gönderdi ve kenti kuşattı. Haçlılar hiç umutlarının kalmadığını görünce af istediler ve Kudüs'ü teslim etmek zorunda kaldılar. Salâh ed-dîn canlarını ve mallarını bağışladı ve şehri terk etmeleri için 40 gün verdi. Müslüman Araplar kutsal kente H. 573 yılı Recep ayının 28'inde Cuma günü girdiler.

Salâh ed-dîn kadınlara, çocuklara, din adamlarına ve esirlere, Haçlıların Kudüs'e girdiğinde yaptığığın aksine, çok iyi davrandı.

Özgürleştirme hareketi Antakya, Trablus ve Sur'a uzanarak Haçlı bölgesi kalmayana kadar devam etti. Avrupa, Kudüs'ün ellerinden çıkmasıyla dehşete düştü ve şehri geri almak için üçüncü Haçlı seferi hazırlıklarına girişti.<sup>134</sup>

Ders kitabının bu bölümünde Zengîler ve Eyyûbîler'den övgüyle bahsedilmektedir. Haçlılara karşı girişilen mücadelenin yanı sıra hükümdarların kişiliklerine yönelik övgüler, bu isimleri okuyucunun gözünde kahraman konumuna yükseltmektedir.

Kitabın önceki bölümlerinde Zengîlerin Türk oldukları vurgulanmasına rağmen bu bölümde Türk kimliğine değinilmemiştir. Bunun aksine Zengî Devleti topraklarından "Arap devleti" olarak bahsedilmiştir. Özellikle Nûr ed-dîn'in Şam'a girişi, Bilâd uş-Şâm'ın birliğine giden yolda önemli bir dönüm noktası olarak tanımlanmıştır. Merkezi Şam olan birleşik Arap devletinin, kuzeyde Urfa, güneyde Havran'a kadar uzandığı ve Nûr ed-dîn'in, babasının cihat siyasetini, birliği sağlama çabasını sürdürdüğü belirtilmiştir. Tüm bu tanımlamalar, Nûr ed-dîn'in büyük bir Arap devleti kurma çabası içinde olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Ancak Nûr ed-dîn'in Türk olduğu ve Haçlılara karşı sadece Arapların değil, Müslüman olan farklı toplulukların bir arada savaştığı konusuna değinilmemiştir. Bu tür bir anlatım, "İslâm'ın koruyucusu Türkler" yerine, "kendi topraklarını koruyan Araplar" imajını yaratmaktadır.

Salâh ed-dîn'in Haçlılara karşı yürüttüğü mücadelede de Arap vurgusu dikkat çekmektedir. Ders kitabına göre Salâh ed-dîn, Arap cephesinin birliğini tamamlayarak 1176 yılında Şam'dan hareket etmiş, Hittin savaşı sırasında Araplar şafak vakti tepeyi her taraftan sarmış ve savaş Arapların hücumuyla başlamıştır. Müslüman Araplar kutsal kent Kudüs'e ise H. 573 yılında girmişlerdir. Bu açıklamalarda ortaya konulan iddia, Salâh ed-dîn'in ordusunun sadece Araplardan oluştuğudur. Bu tür bir yaklaşım, Haçlılara karşı sadece Arap unsurların savaştığı, diğer Müslüman unsurların mücadele dışında kaldığı imajını yaratmaktadır. Oysa Hittin zaferinin ardından Akka kadısı Şihâb ed-dîn, Salâh ed-dîn'e sunduğu kasidede "Allah'a hamdolsun! Haçlı devleti perişan oldu. Arap Mustafa'nın dinini Türkler yüceltti" demektedir.<sup>135</sup> Ders kitabında, zafere katkı sağlayan herhangi bir Türk imajına rastlanmamaktadır.

<sup>134</sup> *Târîhu'l-'Arab fi'l-'Asri'l-'Abbâsî*, merhaletu't-ta'lîmi'l-esâsî, es-saffu's-sâmin, s. 128.

<sup>135</sup> Ramazan Şeşen, *Salahaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memluklar*, s. 406.

### 2.1.6. Memlûklar

Haçlılara karşı savaşta Türk unsurlara değinmeyen Suriye tarih ders kitabı, Moğol saldırılarını durdurarak Müslüman Ortadoğu coğrafyasına büyük hizmet etmiş Memlûklar hakkında şunları belirtmektedir:

#### Memlûkların Kökeni

Eyyûbiler küçük memlûklar satın alarak onları eğitip yetiştiriyorlardı. Onları kendilerine bağlı askerî bir güç olarak hazırlıyorlardı ve düşmanlarına hükmünü geçiriyordu. Sonra memlûkların nüfuzu arttı ve güçlendi. Yönetim ve idarenin iplerini ele geçirebildiler. Vatanı savunmada ve saldırılara karşı korumada sadık kaldılar. İslâmî Arap kültüründen etkilendiler ve Araplar ile aynı kaderde birleştiler. Farklı köklere dayansalar da çoğunluğu Karadeniz ve Hazar Denizi arasındaki Kafkas bölgesinden gelmekteydi.

#### Memlûklar Dönemi

Memlûklar Mısır ve Şam'ı Eyyûbilerin ardından 1250- 1518 yılları arasında yönettiler. Eyyûbiler döneminde askerî sınıfı şekillendirmişlerdi. Moğol saldırılarının durdurulmasında, Bilâd uş-Şâm'ın korunmasında ve ülkenin Haçlılardan temizlenmesinde önemli rol üstlendiler.

#### Memlûk Devleti'nin Kuruluşu

Yönetimin Memlûklara geçmesi, Sâlih Necm ed-dîn Eyyûb'un dul eşi Şeceret ud-dur yoluyla oldu. O Mısır ve Şam'ı seksen gün yönetmiş ve adına para bastırmıştı. Döneminde Fransa Kralı 9. Luis'in saldırısına karşı koydu ve Mansûre Savaşı'nda onu esir aldı. Ordu komutanlarından İzz ed-dîn Aybek baş komutan olarak seçildiğinde yönetimi ona devretti ve daha sonra onunla evlendi. Böylece Mısır ve Şam ülkelerinin yönetimi Memlûklara geçti.<sup>136</sup>

#### Memlûkların Kısımları

Memlûklar Bahriyye ve Burciyye olmak üzere iki kısma ayrılır.

**Bahriyye Memlûkları:** Devletlerini Mısır ve Şam'da Eyyûbî Devleti'nin enkazı üzerine kurdular. Bahriyye Memlûkları Devleti'nin kurucusu İzz ed-dîn Aybek'tir. Sâlih Eyyûb memlûkları çevresinde toplamış ve onları Nil nehri üzerindeki Ravda adasına yerleştirmişti. Bu sebeple onlara Bahriyye Memlûkları adı verildi. Bunların çoğunluğu Türk ve Moğol idi. En tanınmışları Ez-Zâhir Baybars'tır.

**Burciyye Memlûkları:** Sultan Kalavûn, Memlûklardan yeni bir ordu oluşturdu ve Kahire burçlarına yerleştirdi. Bunlara Burciyye adı verildi.

<sup>136</sup> *Târîhu'l-'Arab fî'l-'Asri'l-'Abbâsî*, merhaletu't-ta'lîmi'l-esâsî, es-saffu's-sâmin, s. 145.



Kalavûn'a ve ondan sonra çocuklarına, hükümlerini kurmaları için yardımcı oldular. Sonra yönetim Bahriyye Memlûkları'ndan Burciyye Memlûkları'na geçti. Sultan Berkûk, devletlerinin kurucusu olarak tanınır. Çoğunluğu Çerkezler ve Türklerden oluşurdu.

### **Önemli İcraatları**

Öncelikle Moğollara karşı koydular. Hûlâgû'nun Bağdat'ı istilâsının ardından ikinci hedefi Şam idi. Günler süren kuşatma ve direnişin ardından Ketbogâ komutanlığındaki ordusunu göndererek Halep'i ele geçirdi. Karşılaştıkları direniş ve tehlikeye karşı vatani koruma üzerine, Arap kelimesi ile tanıştılar. Sultan Kutuz komutanlığında savaş hazırlıklarına başlandı. Bilâd uş-Şâm ve Mısır'daki ekonomik imkânlar savaş hazırlıklarına harcandı.

### **Ayn Câlût Savaşı (3 Eylül 1260)**

Arap ordusu Kutuz komutanlığında Moğolların karşısına çıktı. Haçlılar bu orduyu iyi karşıladılar ve Ayn Câlût bölgesine varana kadar geçişine engel olmadılar. Kutuz, kanatlara Ürdün nehri ve Ayn Câlût bataklıklarını konuşlandırarak ordusunu güvenceye aldı. Süvarilerini askerlerin arkasına yerleştirdi. Askerlerin yönetimini de Moğol ordusunu tetikleme ve harekete geçirmesi için komutan Baybars'a bıraktı. Geri çekiliyormuş gibi yapan öncü Arap birlikleri üzerine harekete geçtiklerinde düşman, onların arasından çıkamadı ve Kutuz'un kurduğu tuzağa düştü. Bunun üzerine tuzağın her tarafından Asil Arap Birliği'nin saldırısıyla karşılaştılar. Hepsinin sonu geldi. Arap piyadeler hep birlikte üzerlerine atıldı. İki taraf arasında ölümüne bir savaş yaşandı. Komutanları Ketbogâ ve çoğu liderin esir düşmesinin ardından istilacıların kaçmaya girişmesi uzun sürmedi.

Filistin askerleri ve ahalisi, kaçanları Fırat Nehri'ne kadar kovaladı. Ancak bir Haçlı saldırısı yüzünden takibe devam edemediler.

Bu savaşta Araplar zafer kazandı ve Moğolların yenilgisi tarihte bir dönüm noktası oldu ki onlar daha önce yenilgi nedir bilmiyorlardı. Böylece Arap medeniyeti yok olmaktan kurtuldu. Şam ve Mısır'ın birliği, Moğolların gelmesinden önce olduğu gibi tekrar sağlandı.

### **Ülkenin Geri Kalan Haçlılardan Temizlenmesi**

Memlûkların önemi, Moğollara karşı koymak ve onlarla savaşmakla sınırlı değil. Haçlılara karşı savaşta ve ülkenin onlardan korunmasında da büyük rolleri vardı. Haçlılara son darbeyi de indirerek varlıklarına son verdi ve ülkeyi onların kalıntılarından temizledi.

### **Memlûkların Zayıflaması ve Osmanlıların Ortaya Çıkışı**

Fitneler, isyanlar ve iç kargaşa giderek artınca Memlûklar zayıfladı. Bunun en önemli sebepleri:

- İç savaşlar ve veba salgını, halkın sefaletini ve yoksulluğunu arttıran kurallar.
- Yönetim üzerindeki mücadele ve Memlûk liderleri arasındaki uyuşmazlıklar.
- Ticaret yolunun Güney Afrika'ya doğru yönelmesi ile ekonomik durumun bozulması, tarımsal kalkınmanın teşvik edilmemesi.
- Çiftçilerin, dayatılan vergiden kaçınmak için topraklarını terk etmesi sonucu açlığın yaygınlaşması.
- Memlûkların savaş işlerinde kendilerini geliştirmemeleri, modern ateşli silahların kullanımını ihmal etmeleri, kılıca, mızrağa ve kişisel güce dayanan zafere olan inançları.
- 1431 yılında Nâsır Muhammed'in ardından gelen sultanların zayıflığı.

Tüm bunlar, Memlûkları zayıflatan ve 1516 yılında Mercidabık Savaşı'nda Osmanlıların zaferine giden yolu açtı. Daha sonra 1518 yılında Kahire yakınlarındaki Ridaniye Savaşı'yla birlikte Memlûk yönetimi sona erdi ve son Memlûk Sultanı Tûmân Bey asıldı.

Osmanlıların Kahire'ye girişiyle Arap Vatanı, tarihinde yeni bir dönemece girdi. Osmanlı Sultanı Birinci Selim, Mısır'da son Abbâsî halifesi olarak Mütevekkil 'Alallâh'ı tanıdı. Sonra hilâfet kendisine geçecekti. Böylece hilâfet makamı, 1924 yılında Mustafa Kemal tarafından resmî olarak kaldırılana kadar Osmanlı sultanlarına geçmiş oldu.

Dönemin tarihçilerinin Türk devleti olarak adlandırdığı ve Mısır'da Eyyûbî ordusundaki Türk asıllı âzatlî emirler tarafından kurulan Memlûklar<sup>137</sup>, Suriye ders kitabında Türk olduklarına değinilmeden anlatılmaktadır. Memlûkların farklı köklere dayansalar da çoğunluğu Karadeniz ve Hazar Denizi arasındaki Kafkas bölgesinden geldikleri belirtilerek, devletin aslî gücü olan Türk unsuru yok sayılmaktadır. Ancak Türk-İslâm tarihinin en büyük kahramanlarından biri olarak anılan ve Memlûklar Devleti'nin asıl kurucusu olan Sultan Baybars, Kıpçak Türklerinin Börili boyundandır.<sup>138</sup> Ders kitabı yazarı, Karadeniz ve Hazar Denizi arası derken, Kıpçak bozkırlarını imâ etmekte ancak Türk kelimesini kullanmaktan kaçınmaktadır.

Ders kitabında, Memlûkların İslâmî Arap kültüründen etkilendikleri ve Araplar ile aynı kaderde birleştikleri vurgulanmıştır. Dolayısıyla yabancı unsur olarak ele alınan Memlûkların Araplaştığı ifade edilmektedir. Bu ifadenin ardından Memlûkların girdiği savaşlarda Arap ordusu imajı ön plana çıkarılmıştır. Özellikle Ayn Câlût Savaşı'nda

<sup>137</sup> İsmail Yiğit, "Memlûklar", *DİA*, XXIX, (2004), s. 90.

<sup>138</sup> Ramazan Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri*, İSAR Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 9.

savaşan ve kahramanlık gösteren askerler arasında sadece Arap unsurundan bahsedilmektedir. Savaş sırasında Moğollar'a karşı ilk harekete geçen, düşmanı tuzağa düşüren ve işini bitiren askerler, Arap birlikleri olarak ön plana çıkmaktadır. Savaşın neticesinde ise Arapların zafer kazandığı belirtilmektedir. Oysa ki Memlûk ordusu, Eyyûbî ordusunun devamı niteliğindedir ve Türkmenler, Kıpçaklar, Alanlar, Çerkezler, Harezmler, Şehrazuriler, Kaymarîler, Hakkâfililer gibi çeşitli gruplardan oluşmaktaydı. Göçebe Türkmen ve Arap kabileleri ise milis gücü olarak görev yapmaktaydı.<sup>139</sup>

Suriye ders kitabında Memlûklardan oldukça olumlu bahsedilmekte, Haçlılara ve Moğollara karşı yaptıkları kahramanca mücadele anlatılmakta ve Memlûklar sayesinde Arap medeniyetinin yok olmaktan kurtulduğu belirtilmektedir. Ancak tüm bu övgülere rağmen Memlûkların bir Türk devleti olduğu görmezden gelinmekte ve kazanılan zaferlerin Arap askerlerinin kahramanlıkları sayesinde elde edildiği imajı yaratılmaktadır. Bu yaklaşım, Türklerin İslâm ve Arap tarihine yaptığı katkıların görmezden gelinmesi sonucunu doğurmaktadır.

Sekizinci sınıf tarih kitabına genel olarak bakıldığında, Arap tarihinin bu dönemdeki Türk varlığının minimize edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Türk kavramının açıkça belirtildiği bölümlerde Türkler, karmaşıklığın ve zayıflamanın sebebi olarak ortaya konulmuştur. Ancak Türklerin özellikle Haçlılara ve Moğollara karşı yaptığı savaşlar sırasında ise Türk kavramı arka plana itilmiş ve bunun yerine Arap unsuru ön plana çıkarılmıştır. Bu noktada her ne kadar Zengîlerden, Eyyûbîlerden ve Memlûklardan övgüyle bahsedilse de, elde edilen başarıların, Arapların bir çabası neticesinde kazanıldığı imajı ortaya konulmuştur. Ders kitabındaki anlatım sebebiyle, aslında İslâm medeniyetine hizmet eden bir ulus olan Türkler, Arap medeniyetinden faydalanan ancak bir katkı sunmayan millet olarak algılanmaktadır. Özellikle Osmanlı döneminin ele alındığı dokuzuncu sınıf tarih kitabında, Türklere karşı eleştirinin dozu daha da artmaktadır.

## 2.2. DOKUZUNCU SINIF TARİH DERS KİTABI

İlk kez 2002-2003 Eğitim ve Öğretim döneminde okutulan *Çağdaş ve Modern Arap Tarihi* isimli dokuzuncu sınıf tarih kitabı, Muhammed Nihâd Hamevî, Amîra Kîlânî, Asmahân Ca'fer, Muhammed Yûsuf Zekeriyâ, Me'mûn el-Şamâ', Su'âd Kadmânî, Osmân

---

<sup>139</sup> Ramazan Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri*, İSAR Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 235.

‘Ayâş, Muhammed ‘Âsım ‘Îşvana ve Ahmed Sârım isimli tarihçilerden oluşan bir komisyon tarafından kaleme alınmıştır.<sup>140</sup>

Arap topraklarında 400 yıl süren Osmanlı hâkimiyeti dönemi, Türk-Arap ilişkileri açısından büyük önem arz etmektedir. Kimi tarihçiler Osmanlı Devleti’ni İslâm’ın koruyucusu ve davanın savunucusu olarak tanımlarken, kimileri de Osmanlı hâkimiyeti dönemini işgâl ve sömürgecilik olarak nitelendirmektedir. Suriye’de okutulan dokuzuncu sınıf tarih kitabı, Suriyeli öğrencilere Osmanlılar ve Türkler hakkında ilk kez detaylı bilgiler vermektedir. Osmanlı hakkında verilen bilgiler oldukça önemlidir çünkü Osmanlı’nın yıkılışı, aynı zamanda bugünkü Suriye’nin de doğuşu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, öğrencilerin, kendi ülkelerinin bu çok yakın tarihi hakkında edinecekleri bilgiler, kendi kimliklerini oluşturmalarında da büyük rol oynayacaktır.

Dokuzuncu sınıf tarih kitabı, içeriği itibarıyla, lise üçüncü sınıf tarih kitabının bir özeti mahiyetindedir. Ancak bu kitapta, Osmanlı öncesi Arap Vatanı’nın durumuna ve Türkler’in kökenlerine daha çok vurgu yapıldığı görülmektedir. Böylece, Suriye millî eğitim sisteminde öğrencinin karşısına ilk kez sunulan Osmanlı hakkındaki verilere, bir altyapı oluşturulmak istenmiştir. Araştırmanın bu bölümünde Osmanlı’nın ilk dönemlerindeki Türk imajı ele alınacak, lise üçüncü sınıf tarih kitabında daha detaylı işlenmiş olan konulara ise o kitabın başlığı altında değinilecektir.

### **2.2.1. Osmanlı Hâkimiyeti Öncesi Arap Ülkeleri**

Ana konusu Osmanlı Devleti’nin Arap Vatanı’ndaki hâkimiyeti olan dokuzuncu sınıf tarih kitabı, Osmanlı yönetimi öncesi bölgedeki durumu ve Türklerin bölgeye girişinin anlatımı ile başlamaktadır. Osmanlı Devleti’nin kuruluşu ile ilgili süreç şu şekilde aktarılmıştır:

#### **Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu**

Osmanlılar asıllarını, XIII. yüzyılda Orta Asya’dan gelen bir Türk kabilesine dayandırır. Suriye’nin kuzeyinden geçen bu kabileye Süleymân Şâh liderlik ediyordu. Boğularak ölümünün ardından yönetimi oğlu Ertuğrul ele aldı ve kabilesiyle birlikte “Küçük Asya”ya doğru ilerledi. Burada Selçuklu Sultanı Alaaddin’e, Bizanslılara karşı savaşında yardım etti. Bunun neticesinde kabilesiyle birlikte yerleşmesi için Küçük Asya’nın batısından bir parça toprak verilerek ödüllendirildi.

<sup>140</sup> Muhammed Nihâd Hamevî, *Târîhu’l-‘Arabi’l-Hadis ve’l-Mu’âsır*, merhaletu’t-ta’lîmi’l-esâsî, es-saffu’t-tâsi’, el-Mu’essesetu’l-‘Âmme li’t-Tibâ’e, Dimaşk 2002.

Ertuğrul'un ölümünün ardından 1288 yılında oğlu Osman yönetimin başına geçti. Osman, döneminde devletin temellerini güçlendirdiği ve topraklarını genişlettiği için Osmanlı Devleti'nin gerçek kurucusu olarak anılır. Ona atif olarak devletin ismi de aynı isimle anılmaya başlandı. Bunun ardından yönetim 1324 yılında oğlu Orhan'a geçti. Orhan yeni bir sistem olan Yeniçeri ordusunu kurdu, Anadolu Selçuklularına bağlı toprakları ele geçirdi, Doğu Avrupa'daki Bizans topraklarını idâresi altına aldı. Bizanslılara devletlerinden geriye Kostantiniye şehri kaldı. Osmanlı Sultanı Mehmet el-Fâtih, 1453 yılında bu şehri fethedebildi.

Kostantiniye'nin fethi, şehrin öneminden dolayı, dünya tarihindeki önemli olaylardan biri olarak sayıldı. Bu sebeple birçok tarihçi bu olayı Yeni Çağ'ın başlangıcı olarak addetti. Bazı tarihçiler ise 1492 yılında Amerika kıtasının keşfini Yeni Çağ'ın başlangıcı olarak niteledi. Osmanlılar için Avrupa cephesinde durumun istikrâra kavuşmasıyla birlikte bakışlar Doğu Arap dünyasına yöneldi. Osmanlılar Arap Vatanı'ndan büyük toprak parçalarını işgâl edebildi. Çünkü bu dönemde Arapların içinde bulunduğu durum, işgâli kolaylaştıran bir nitelikteydi.<sup>141</sup>

### **Osmanlı İşgâli Öncesi Arap Vatanı'ndaki Durum**

Arap Vatanı, Orta Çağ'da iki büyük felakete sahne oldu. Bunlardan birincisi 1096-1291 yılları arasında gerçekleşen Haçlı Seferleri idi. İkinci olay ise Arap topraklarının bir bölümünde yaşanan Moğol istilasıydı. Moğollar M.1258/H.656 yılında Bağdat şehrini işgâl edip, Abbâsî Devleti'ne son verdiler. Daha sonra Şam'a ulaştılar. Gittikleri her yere karışıklık ve yıkımı da birlikte göturdüler. Osmanlı işgâli öncesinde durum Arap ülkelerinde şöyleydi:

### **Memlûklar döneminde Mısır, Suriye (Bilâd uş-Şâm), Hicaz ve Yemen**

Sultan Salâh ed-dîn M.1187/H.583 yılında Hittin Savaşı'nda Haçlılara karşı zafer kazandığı sırada, Mısır ve Suriye Eyyübîlerin yönetimi altındaydı. Eyyübî Devleti'nin çökmesinin ardından yerini, sınırları Mısır ve Suriye'ye ek olarak Yemen ve Hicaz bölgesine kadar uzanan Memlûk Devleti aldı. Memlûk Sultanı el-Muzaffâr Seyf ed-dîn Kutuz ve kumandanı ez-Zâhir Baybars M.1260/H.658 yılında yaşanan Ayn Câlût Savaşı'nda Moğolları yenmeyi başardı. Bu dönemde Memlûk Devleti siyasî, iktisadî ve askerî alanlarda gücünün ve şöhretinin zirvesine ulaştı, Mısır ve Suriye'de önemli bir yer edindi.

Daha sonra Memlûk Devleti zayıflamaya başladı ve çöküş sürecine girdi. Bunun en büyük sebebi Portekizlilerin Ümit Burnu'nu keşfiydi. Bu keşif, onların Afrika Kıtası'nı dolaşmalarına yardımcı olmakla birlikte Memlûklar yönetimi altındaki Arap devletlerinden geçen ve hem bölge halkı hem de bölge devletleri için önemli bir gelir kaynağı olan ticaret yollarının yön değiştirmesine neden oldu. Ümit Burnu'nun keşfi Arapların çıkarlarını tehdit ediyordu. Bunun yanı sıra Portekizliler Arap Yarımadası'nın güneyindeki bazı bölgeleri de işgâl

<sup>141</sup> Muhammed Nihâd Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadis ve'l-Mu'âsır*, merhaletu't-ta'limi'l-esâsî, es-saffu't-tâsî', s. 6.

ettiler. Bunların hepsi, Mısır ve Suriye’de derin izler bıraktı. Ekonomi zayıfladı, halk fakirleşti. Yerel halk Memlûkların yönetimini istemiyordu. Bu durum Memlûklara bağlı bu ülkelerin Osmanlılar tarafından işgâl edilmesini ve Osmanlıların nüfuzunu bu ülkelerde güçlendirmesini kolaylaştırdı.<sup>142</sup>

### **Irak**

XVI. yüzyılın başında İran Safevîleri, Osmanlılar’a karşı önemli bir güç olarak İran’da ortaya çıktı. Bu devlet Şâh İsmâil es-Safevî tarafından kurulmuştu ki o, 1508 yılında Bağdat şehrini işgâl edebilmiş ve böylece Irak, Safevî Devleti’nin egemenliği altına girmişti.

Iraklılar, Safevîler’in ülkelerini işgâlinde hoşnutsuz oldular. Bağımsızlıklarını kazanmak için Safevîlere karşı savaşılabilecek güce sahip Osmanlı Devleti’nden yardım isteme yoluna başvurmayı düşünmeye başladılar. Bunun neticesi olarak Osmanlı-Safevî ilişkileri son derece gergin bir hâl aldı.

### **Libya**

Libya karışıklık içindeydi ve hâkimiyet üzerinde çekişme yaşanıyordu. Malta Şövalyeleri Libya’ya saldırmış ve Trablus kentini işgâl edebilmişti.

### **Mağrib**

Mağrib küçük devletlere bölünmüş durumdaydı ve bu devletçikler İspanya ve Portekizliler’in tehdidi altındaydı. Bölünmüş bu devletler şu şekildeydi:

- Tunus’ta Hafsî Devleti
- Cezayir’de Ziyânî Devleti
- Marakeş’te Beni Marîn Devleti, daha sonra Eşrâf es-Su’ûdî Devleti ortaya çıktı. Onu Eşrâf el-‘Alevî ailesi takip etti.<sup>143</sup>

### **Osmanlı Devleti’nin Arap Vatanı’nı İşgâli**

Osmanlılar XVI. yüzyılın başında, bakışlarını Doğu Avrupa’dan Arap ülkelerine doğru çevirdi ve aşamalı olarak Arap topraklarını işgâl etti. Bağımsızlığını koruyabilen Marakeş hariç, bölgede nüfuzunu bir ülkeden diğerine genişletti.

### **Osmanlılar’ın Arap Vatanı’nı İşgâlinin Sebepleri**

Osmanlılar’ı Arap Vatanı’nın işgâli konusunda cesaretlendiren hazırlayıcı faktörlerden en önemlileri şunlardır:

- İran Safevîleri’nin Irak’ı işgâli ve Safevîler ile Osmanlılar arasında ortaya çıkan mücadele.
- Memlûk Devleti’nin zayıflaması, Suriye ve Mısır ahâlisinin Memlûk yönetiminden şikayetçi olması.

<sup>142</sup> Muhammed Nihâd Hamevî, *Târîhu’l-‘Arabi’l-Hadis ve’l-Mu’âsır*, merhaletu’t-ta’lîmi’l-esâsî, es-saffu’t-tâsi’, s. 7.

<sup>143</sup> Muhammed Nihâd Hamevî, *Târîhu’l-‘Arabi’l-Hadis ve’l-Mu’âsır*, merhaletu’t-ta’lîmi’l-esâsî, es-saffu’t-tâsi’, s. 8.

- Portekizlilerin Arap yarımadasının güneyine yönelik saldırıları ve bu bölgenin istikrâr ve güvenliğini tehdit etmesi.
- Portekizliler ve İspanyolların Mağrip sahillerine yönelik saldırıları.
- Osmanlılar'ın İslâm Dünyası'nın yönetimini ele geçirme arzusu.

### **Arap Ülkelerinin İşgâli**

#### **Irak'ın İşgâli:**

Safevîlerin 1508 yılında Bağdat'a girişleri ve Irak'ı kontrol altına alımlarının ardından Irak ahâlisi, Osmanlı Sultanı I. Selim'den Safevîler'e karşı yardım talep etti. Osmanlılar ile Safevîler arasındaki ihtilafları göz önüne alarak Osmanlı sultanı büyük bir ordu hazırlamış ve Safevîlerle savaşmak için İran'a doğru yönelmişti. Bunun neticesinde 1514 yılında İran'ın kuzeybatısında Çaldıran Savaşı patlak verdi. Sultan Selim bu savaşta Safevîler'e karşı zafer kazandı ve başkent Tebriz'i işgâl etti. Ancak onları Irak'tan çıkaramadı. Bu, Osmanlı Sultanı Kanûnî Süleyman döneminde, Bağdat'ın işgâl edilebildiği ve Safevîler'in buradan çıkartıldığı 1534 yılında gerçekleşti. Böylece Irak, Osmanlı Devleti'nin bir parçası haline geldi.<sup>144</sup>

#### **Suriye'nin İşgâli**

Osmanlı Sultanı I. Selim, Memlûk Sultanı Kansu el-Gavri'ye, Şâh İsmail'in Osmanlılar'a karşı mücadelesinde yardımcı olduğu için şüpheyle bakıyordu. Memlûk yöneticilerinin Osmanlı yönetimine karşı muhalifleri desteklemesinin yanı sıra iki devlet arasında sınır sorunları da çıkmaktaydı.

Bunun neticesinde Osmanlı Sultanı I. Selim ateşli silahlarla donatılmış güçlü bir ordu hazırladı ve Memlûklar ile Halep'in kuzeyinde karşı karşıya geldi. 1516 yılında Mercidâbık Savaşı yaşandı. Savaş, Osmanlılar'ın zaferi ve Memlûklar'ın hezîmetiyle sonuçlandı. Memlûk Sultanı Kansu el-Gavri savaş sırasında öldü.

Osmanlılar'ın Mercidâbık zaferiyle birlikte Suriye'nin tüm kapıları önlerine açıldı ve böylece Osmanlılar Suriye'nin Halep, Humus, Şam ve Beyrut gibi önde gelen şehirlerini işgâl ettiler. Suriye'nin tamamı yavaş yavaş Osmanlı Devleti'nin egemenliği altına girdi.

#### **Mısır'ın İşgâli ve Memlûk Devleti'nin Yıkılışı**

Kansu el-Gavri'nin ölümünün ardından Mısır'da Tomanbay adında yeni bir sultan Memlûklar'ın başına geçti. Sultan I. Selim ise Suriye'yi işgâlinin ardından yoluna Mısır'a doğru devam etti ve yeni Memlûk Sultanı Tomanbay ile 1517 yılında Kahire şehrinin kuzeyinde yaşanan Ridâniye savaşında karşı karşıya geldi. Sultan Selim, Memlûklar karşısında gâlip gelerek Kahire şehrine girdi ve Memlûk Sultanı Tomanbay'ın asılması emrini verdi. Böylece Memlûk Devleti sona erdi ve Mısır da Suriye gibi Osmanlı Devleti'nin bir parçası haline geldi. Bunun ardından

<sup>144</sup> Muhammed Nihâd Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadis ve'l-Mu'âsır*, merhaletu't-ta'lîmi'l-esâsî, es-saffu't-tâsi', s. 11.

Sultan Selim ülkesine, Abbâsî Halîfesi el-Mütevekkil Alellâh es-Sâlis ile birlikte döndü. Onun halîfelik hakkından vazgeçtiği söylenmektedir.<sup>145</sup>

### **Hicaz ve Yemen’de Osmanlı Hâkimiyeti:**

Osmanlılar, kutsal mekânlara ev sahipliği yaptığı için Hicaz bölgesi’ne ilgi duymaktaydılar. Burada Mekke el-Mukerreme ve Medine el-Munevvere bulunuyordu.

Osmanlılar’ın Mısır’ı işgâlinin ardından Mekke Şerifi, Harem-i Şerif’in anahtarlarını Sultan Selim’e gönderdi ve ona bağlılığını ilân etti. Bu zamandan sonra Hicaz bölgesi Osmanlı sultanına bağlı bir vilâyet haline geldi. Osmanlılar, yerel halkın işgâle karşı sert direnişi sebebiyle, 1551 yılına kadar Yemen üzerinde hâkimiyet kuramadı.

### **Mağrib’in İşgâli**

Mağrib sahillerine yönelik İspanyol saldırılarının artması üzerine denizci Barbaros Hayr ed-dîn Osmanlı Devleti’ne sığındı. İspanyollarla yaşanan bir çarpışmada kardeşi Oruç’un ölümü üzerine Osmanlı Devleti’nden yardım talep etti. Hayr ed-dîn, Asitâne [İstanbul] şehrine giderek bağlılığını Sultan I. Selim’e sundu ve onun hizmetine girdi. 1518 yılında Cezayir üzerinde hâkimiyet sağladı ve gemilerini Osmanlı donanmasının bir parçası haline soktu. Bundan sonra Hayr ed-dîn, Kuzey Afrika ve Akdeniz’de Osmanlı sultanı adına çalışır oldu. 1534 yılında Hayr’ed-dîn Tunus’u ele geçirdi. Ancak Osmanlılar için işler yine de yoluna girmedi, ta ki 1574 yılında Sinan Paşa yönetimindeki Osmanlı güçleri bölgede istikrârı sağlayana kadar.

Osmanlılar’ın 1551 yılında Libya’yı işgâl etmesiyle birlikte Marakeş hariç Mağrib’in tamamı Osmanlı hâkimiyetine boyun eğmiş duruma geldi.<sup>146</sup>

Suriye tarih kitabında, Osmanlılar ile ilgili olumsuz bir imaj yaratma çabası açıkça görülmektedir. Bu imaj, kullanılan kelimelerin özenle seçiminin yanı sıra yanlış ve eksik bilgilendirme yoluyla yapılmaktadır.

İlk eksik bilgilendirme, Osmanlıların kökenleri ve bölgeye gelişleri konusunda yapılmıştır. Osmanlıların, henüz XIII. yüzyılda bölgeye gelerek bir beylik kurdukları belirtilerek, Türklerin Anadolu coğrafyasına yeni geldikleri imajı yaratılmıştır. Türklerin yüzyıllardır Araplar ile askerî ve yönetsel alanlarda işbirliği içerisinde olduğundan bahsedilmemiş, Osmanlı Devleti’nden önce var olan Türk devletleri görmezden gelinmiştir.

<sup>145</sup> Muhammed Nihâd Hamevî, *Târîhu’l-‘Arabi’l-Hadis ve’l-Mu’âsır*, merhaletu’t-ta’lîmi’l-esâsî, es-saffu’t-tâsi’, s. 12.

<sup>146</sup> Muhammed Nihâd Hamevî, *Târîhu’l-‘Arabi’l-Hadis ve’l-Mu’âsır*, merhaletu’t-ta’lîmi’l-esâsî, es-saffu’t-tâsi’, s. 13.



Ders kitabı yazarı, Osmanlıların Arap topraklarına gelmesinden önce, Arap Vatanı'nın karışıklıklar ile boğuştuğunu ve güçsüz düştüğünü vurgulamaktadır. Haçlılar'a ve Moğollar'a karşı mücadelede Türklerin rolü görmezden gelinirken, bunun üzerine Osmanlıların, Arapların içinde bulunduğu zor durumdan faydalanarak ülkelerini işgâl ettiği belirtilmektedir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, Haçlılar ve Moğolların zayıflattığı Arap ülkelerini işgâl eden yabancı bir güç olarak sunulmaktadır ve yabancılaştırılmaktadır.

Diğer bir eksik bilgilendirme, Osmanlılar'ın Araplar ile savaşarak Arap coğrafyasını işgâl ettiği imajıdır. Oysa ders kitabı yazarının da belirttiği gibi Osmanlılar Çaldıran Savaşı'nda Safevîler ile, Mercidâbık Savaşı'nda ise Memlûklar ile savaşmıştır. Ancak Memlûkların, daha önce sekizinci sınıf tarih kitabında olduğu gibi, Türk olduklarından bahsedilmemektedir. Dolayısıyla yabancı bir unsur olarak Türklerin, yerel bir unsur olan Memlûklar ile savaşarak Arap topraklarına girdiği imajı yaratılmıştır.

Sekizinci sınıf tarih kitabında Zengîler, Eyyûbîler ve Memlûklar'dan bahsedilirken, bu devletlerin Türk kökenli olduklarından bahsedilmediği, ancak İslâm dünyasına hizmetleri sebebiyle olumlu bir yaklaşımla anlatıldığına değinmiştik. Bu Türk devletleri, herhangi bir bölgeyi ele geçirdiğinde bu durumun “ülkeyi birleştirme”, “Arap birliğini sağlama” eylemi olarak yorumlandığını görmüştük. Ancak Osmanlılar'ın bu tür “ele geçirme” eylemleri, yoruma yer bırakmaksızın “işgâl” olarak tanımlanmıştır. Arap ülkelerini tek tek “işgâl” eden Osmanlı Devleti, dolayısıyla dört yüz yıl boyunca bölgede hâkimiyet kurmuş bir “işgâlcî” olarak sunulmuştur.

Osmanlı Devleti yönetimi altındaki Arap ülkelerinin durumu şu şekilde aktarılmıştır:

#### **Osmanlı İşgâli Altında Arap Vatanı'ndaki Durum**

- Osmanlı Devleti, Arap ülkelerini 14 vilâyete böldü ve her vilâyeti çeşitli livâlara ayırdı. Her livâ çeşitli bölgeleri içine alıyordu. Her vilâyet sultan tarafından yaklaşık bir yıllık müddet için atanan bir vâli tarafından yönetiliyordu.
- Tarım, sanayi ve ticaret geri kaldı.
- İlmî hareket zayıfladı, Arapça geriledi.
- Doktor ve hastane sayısının azlığı sebebiyle sağlık koşulları kötü durumdaydı.
- İttihatçı Türkler Arap ülkelerini Türkleştirmeyi denedi.

#### **Türkleştirme Politikasına Karşı Direniş**

İttihatçı Türkler Arap ülkelerini Türkleştiremedi. Bunun sebepleri:

- Arapça'nın Kur'ân-ı Kerîm dili olması ve peygamber sünneti olması.
- Arap asaleti ve Arap mirasının asaleti, binlerce yıla dayanan Arap varlığı ve zirveye ulaştığı Tedmur, Nebatiler, Emevîler, Abbâsîler ve tarih kayıtlarına parlak sayfalar yazan diğer Arap halkları.
- Arap düşünürlerinin, reformcularının ve vatandaşlarının dillerini korumaları, Arapça eğitim veren okulların açılmasına önem vermeleri ve bu şekilde Arapça kitap, gazete ve dergilerin yayınlanması.
- Arap halkının farklı sınıflarıyla Türkleştirme politikasına karşı direnişi.<sup>147</sup>

### **Arap Ülkelerindeki Osmanlı İşgâline Karşı Direniş Hareketleri**

#### **Fahr ed-dîn el-Ma'nî es-Sânî Hareketi**

Sultan I. Selim 1516 yılında Suriye'ye girdiğinde Cebel Lübnan'daki Şûf Emiri I. Fahr ed-dîn el-Ma'nî onun tarafına geçti. Sultan Selim de onu emirlik görevinde bıraktı.

II. Fahr ed-dîn el-Ma'nî 1585-1635 yıllarında hâkimiyeti ele aldığıda Osmanlı'ya karşı baş kaldırdı ve Suriye ile Lübnan'da geniş bir bölgeyi kapsayan devlet kurdu. Geniş bir alanda ıslahat çalışmaları yürüttü; tarımı canlandırdı, çiftçiyi destekledi. Öte yandan sanayiye hareket kazandırdı, sabun ve doğal ipek üretimi yapan özel işletmeleri destekledi. İtalyan krallıkları ve bazı Avrupa devletleriyle ticarî anlaşmalar imzaladı. Kalkınma için hazırlıkları tamamladıktan sonra Osmanlılar tarafından tutuklanarak Asitâne şehrinde 1635 yılında idam edildi.<sup>148</sup>

#### **Emir Beşîr Şahâbî es-Sânî Hareketi**

Lübnan'daki Şûf Emirliği'nde el-Ma'nî hâkimiyetinin son bulmasının ardından Şahâbîler yönetime geçti. Onların arasından emirliği için Beyteddin'i merkez olarak seçen Emir III. Beşîr Şahâbî (1790-1845) en tanınanı oldu. Şahâbî Osmanlı'ya bağlılığını ilân etti, bölgede güvenliği sağladı ve yolları düzenledi.

1822 yılında Emir Beşîr, Akka Vâlisi Abdullah Paşa ile Osmanlı'ya karşı başkaldırmak için ittifaka girdi. Ancak bu hareket başarısızlıkla sonuçlanınca Mısır'a kaçtılar. Mehmet Ali Paşa onlar için Osmanlı Sultanı huzurunda araya girdi ve affedildiler. Emir, daha sonra Mehmet Ali'yi bölgeden çıkartmak için Suriye sahillerine indirme yapan İngiliz kuvvetleri tarafından tutuklandı. Asitâne'ye nakledildi ve vefatına kadar orada kaldı.

#### **Zâhir el-Ömer Hareketi**

Zâhir el-Ömer, Filistin'deki Arap Zidân kabilesine mensuptu. Zamanında bu bölgenin yöneticisi konumundaydı. Daha sonra Sayda'yı ele geçirdi ve

<sup>147</sup> Muhammed Nihâd Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır*, merhaletu't-ta'lîmi'l-esâsî, es-saffu't-tâsi', s. 14.

<sup>148</sup> Muhammed Nihâd Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır*, merhaletu't-ta'lîmi'l-esâsî, es-saffu't-tâsi', s. 17.

Akka kenti üzerinde egemenlik kurmayı başardı. Burayı surlar ve burçlarla çevirerek korunaklı hale dönüştürdü ve yönetimin merkezi haline getirdi. Osmanlılar onun bölgedeki bağımsızlığını desteklemeyi reddetti. Zâhir de artık güçlü olduğunu hissederek Osmanlı'ya bağlılığını geri çekti. Osmanlı Devleti'ne karşı yardım etmesi için Rusya ile ilişki kurdu. Mısır'daki Memlûk yöneticisi Büyük Ali Bey ile ittifak kurdu. Ali Bey, komutan Muhammed ebû ez-Zahab'ı ordusuyla birlikte Şam'a gönderdi. Ordu şehre ulaştı ancak ez-Zahab, Ali Bey'e ihanet ederek Mısır'a geri döndü. Zâhir el-Ömer ise Akka'da Osmanlı karşısında kuşatmayı kaybetti. Daha sonra 1775 yılında öldürüldü.<sup>149</sup>

Tarih ders kitabının bu bölümünde Osmanlı Devleti, Arapların içinde bulunduğu kötü koşulların sebebi olarak gösterilmektedir. Özellikle İttihat ve Terakki yönetimi döneminde Araplara karşı Türkleştirme politikasının uygulandığı iddia edilmektedir. Ancak bu iddialara dayanak oluşturacak somut kanıtlar ortaya konmamaktadır. Osmanlı'nın uyguladığı Türkleştirme politikasına karşı Arapların direnişinin anlatıldığı bölümde ise, Arap kültürü ve tarihinden gururla bahsedildiği görülmekte, köklü medeniyete sahip olan Arapların, Türklerin baskısına karşı koyabildiği vurgusu yapılmaktadır. Burada Türklerin güce başvurarak hâkimiyet kurma çabasına karşı Arapların köklü medeniyet birikimi ile kendilerini koruyabildikleri, dolayısıyla Arapların Türklerden üstün olduğu imajı verilmeye çalışılmaktadır. Osmanlı işgâline karşı direnişin anlatıldığı bölümde ise Arapların Osmanlı hâkimiyetini hiçbir zaman kabullenemediği, işgâle karşı mücadeleye hiç ara vermeden devam ettiği ve Birinci Dünya Savaşı'na gelindiğinde 400 yıl süren mücadelelerinin karşılığını aldıkları imajı yaratılmaktadır.

### 2.3. COĞRAFYA DERS KİTAPLARI

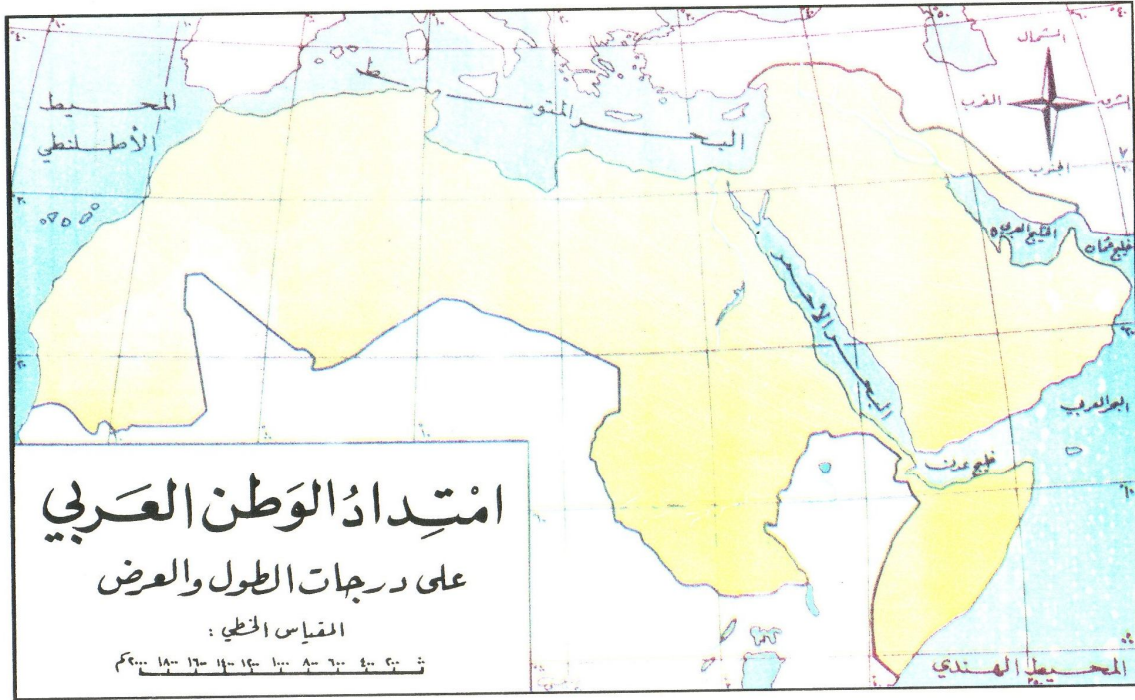
Suriye ilköğretim coğrafya kitaplarında Türkiye ile ilgili bilgi ya da görsellere beşinci, altıncı, sekizinci ve dokuzuncu sınıflarda rastlanmaktadır. Sadece sekizinci sınıf ders kitabında, Türkiye'nin tabiî, beşerî ve iktisadî yapısı hakkında yazılı bilgiler verilmektedir. Diğer kitaplarda ise çok sayıda harita üzerinde, Türkiye'nin sınırları farklı şekillerde gösterilmekte ve bu haritalar üzerindeki vurgulamalar dikkat çekmektedir. Kitaplarda yer alan haritalar, Türkiye ile Suriye arasında uzun yıllar sınır anlaşmazlığına neden olan Hatay ilinin konumu hakkında Suriye devletinin resmî görüşünü de ortaya koymaktadır.

---

<sup>149</sup> Muhammed Nihâd Hamevî, *Târihu'l-'Arabi'l-Hadis ve'l-Mu'âsır*, merhaletu't-ta'limi'l-esâsî, es-saffu't-tâsi', s. 18.

### 2.3.1. Haritalarda “Arap Vatani”nın Sınırları

Suriye ders kitaplarında yer alan haritalarda Türkiye'nin konumu her zaman tartışmalı olmuştur. Kimi kitaplarda sadece Antakya kenti Suriye sınırları dâhilinde gösterilirken, Arap Vatani'nı gösteren haritalarda Türkiye'nin Suriye sınırındaki çok sayıda ilin “gasp edilmiş topraklar” olarak gösterildiği dikkat çekmektedir. Beşinci sınıf coğrafya kitabında yer alan haritalardan bazıları şunlardır:



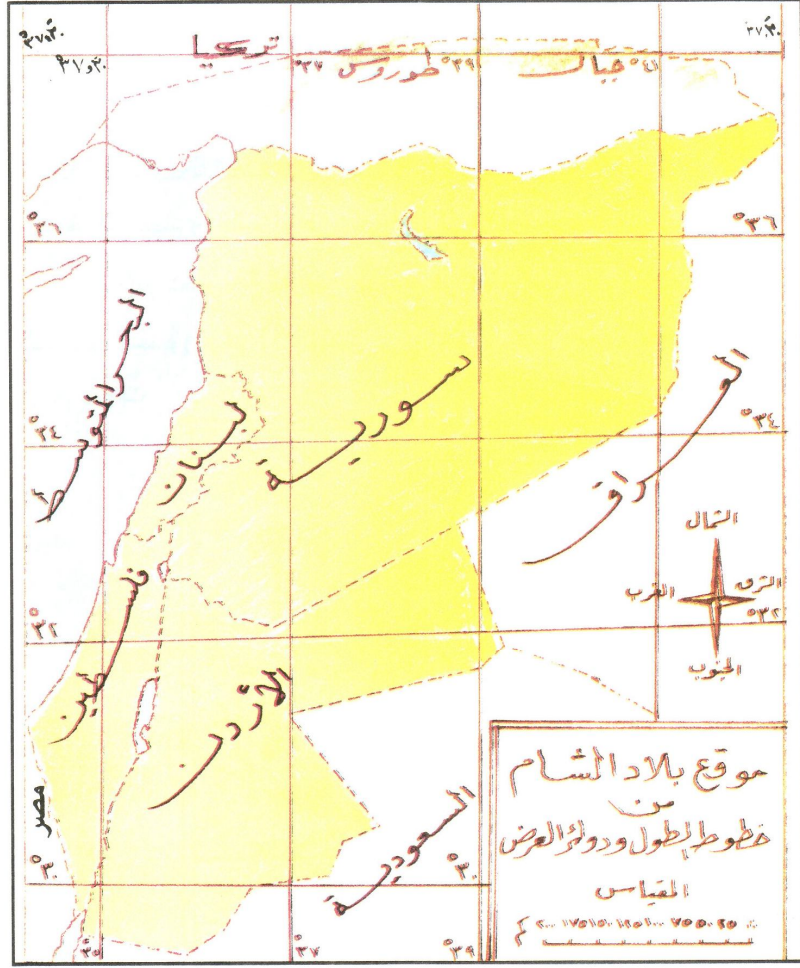
Harita 1: Arap Vatani'nin Sınırları<sup>150</sup>

Beşinci sınıf coğrafya kitabı, coğrafya biliminin tanımı, dünyanın hareketleri, mevsimler, paralel ve meridyenler gibi konular ile başlamaktadır. Kitapta öğrencilere coğrafya hakkında genel bilginin verilmesi amaçlanmıştır.

Arap Vatani'nin sınırları, ilk kez beşinci sınıf coğrafya kitabınının 22. sayfasında yer alan yukarıdaki haritada gösterilmektedir. Haritanın Türkiye ile ilgili bölümünde, Maraş, Urfa, Antep, Mardin gibi şehirlerin, Arap Vatani coğrafyasına dâhil edildiği görülmektedir. Bu aşamada, Türkiye içerisinde hangi şehirlerin tam olarak Arap Vatani sınırlarına dâhil edildiği belirtilmemiştir. Ancak öğrencilere, Arap Vatani'nin, Türkiye'nin sınırları içine

<sup>150</sup> Hiyâm Humsî, *el-Cuğrâfya*, merhaletu't-ta'limi'l-esâsî, es-saffu'l-hâmis, el-Mu'essesetu'l-Âmme li't-Tibâ'e, Dimaşk 2002, s. 22.

kadar uzandığı ön bilgisi verilmiştir. Daha detaylı haritalara ise aynı kitabın ilerleyen sayfalarında rastlanmaktadır.

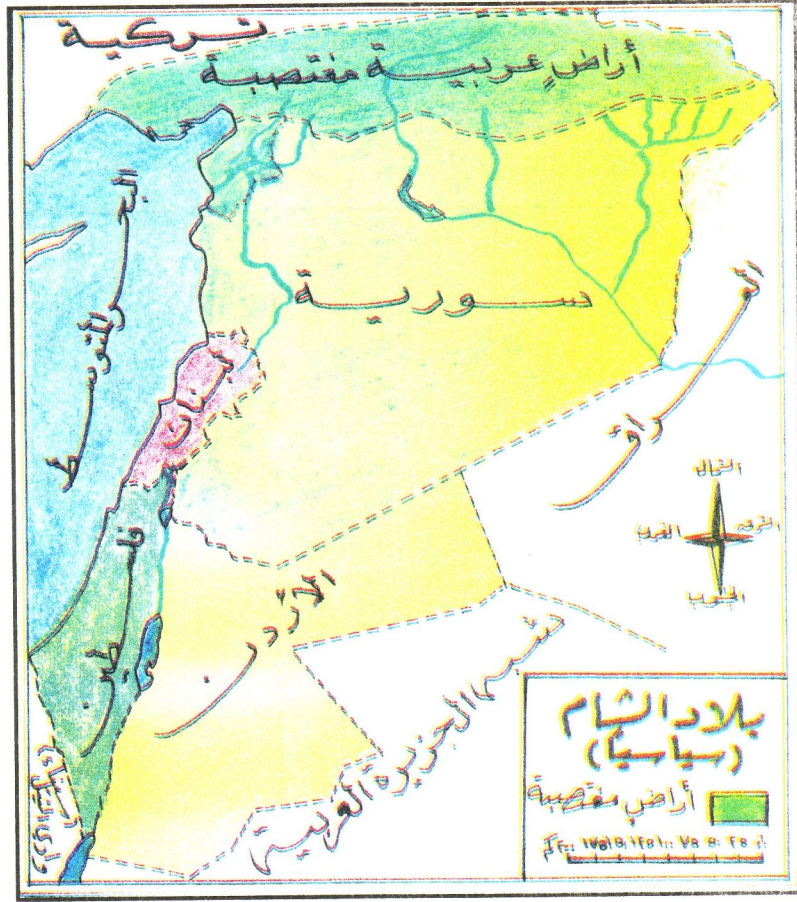


Harita 2: Bilâd uş-Şâm'ın Konumu<sup>151</sup>

Yukarıdaki haritada, Bilâd uş-Şâm adı verilen bölgenin sınırları gösterilmektedir. Bu haritanın önemi, tarih kitaplarında sürekli gönderme yapılan Bilâd uş-Şâm adı verilen bölgenin sınırlarını tam anlamıyla ortaya koymasından kaynaklanmaktadır. Haritanın Türkiye ile ilgili bölümünde ise, Toros Dağları üzerinden bir işaretlemenin geçtiği görülmektedir. Bunun sebebi, Toros Dağları'nı, Arap Vatanı sınırları içerisinde varsayan Ba'as Parti Tüzüğündeki tanımlamadır.

Arap Vatanı, Arap ulusunun yaşadığı, Toros Dağları'ndan, Basra Körfezi, Arap Denizi (Umman Denizi), Etiyopya Dağları, Büyük Sahra Çölü, Atlantik Okyanusu ve Akdeniz'e kadar uzanan toprakları kapsamaktadır.<sup>152</sup>

<sup>151</sup> Hiyâm Humsî, *el-Cuğrâfiya*, merhaletu't-ta'limi'l-esâsî, es-saffu'l-hâmis, s. 57.



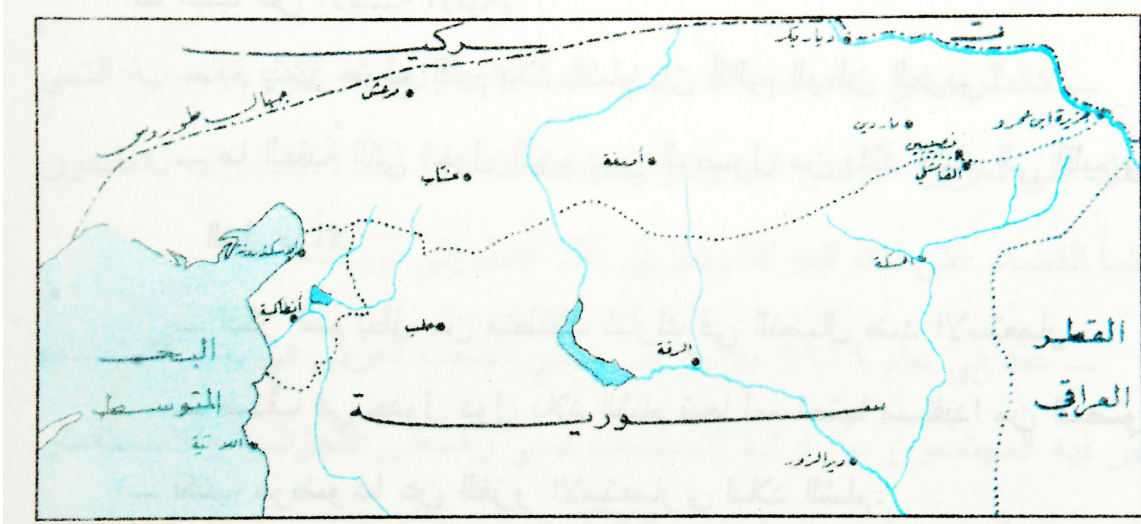
Harita 3: Bilâd uş-Şâm Haritası<sup>153</sup>

Bu haritada ise Türkiye sınırları dâhilinde yeşil olarak taranmış bölgenin “gasp edilmiş arazi” olduğu vurgulanmaktadır. Türkiye yazısı ise yeşil bölgenin dışına yazılarak Türkiye sınırlarının, Torosların kuzeyinden başladığı imajı yaratılmıştır. Öte yandan haritada yeşil renk ile işaretlenmiş diğer bir bölge olarak Filistin göze çarpmaktadır. Günümüz Suriye hükûmeti tarafından tanınmayan İsrail Devleti, bu harita üzerinde gösterilmemiş, bunun yerine Filistin ülkesi yeşil renk ile işaretlenerek gasp edilmiş topraklar kategorisine sokulmuştur. Böylece İsrail, Filistin’i gasp eden bir ülke olarak tanımlanırken, Türkiye de İsrail ile eşdeğer tutularak Arap topraklarını gasp eden bir ülke olarak gösterilmiştir.

<sup>152</sup> Arap Ba’as Sosyalist Partisi Tüzüğü, Genel İlkeler, Md. 7, <http://www.baath-party.org/eng/constitution1.htm>, (Erişim Tarihi: 18.01.2010).

<sup>153</sup> Hiyâm Humsî, *el-Cuğrâfya*, merhaletu’t-ta’lîmi’l-esâsî, es-saffu’l-hâmis, s. 66.





Harita 4: Suriye'nin Kuzeyindeki Gasp Edilmiş Topraklar ve İskenderun Livası<sup>154</sup>

Yukarıdaki haritada Türkiye tarafından gasp edilen Arap topraklarındaki şehirler açıkça yazılmıştır. Bunlar arasında Diyarbakır, Maraş, Cizre, Urfa, Antep, Mardin ve Nusaybin şehirleri vurgulanmıştır. Bu şehirler, Toros Dağları'nın güneyinde kalması sebebiyle Arap Vatanı sınırları içerisinde tanımlanmaktadır. Ancak diğer bir husus ise, Türkiye tarafından gasp edildiği iddia edilen bu bölgenin, Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransızlar tarafından işgal edilmiş olmasıdır. 1918 yılında imzalanan Mondros Ateşkes Sözleşmesinin 11. maddesinde, düzeni sağlamak için gerekli olanın dışında Kilikya (Mersin, Adana ve doğusu) bölgesinden Osmanlı ordusunun çekilmesi öngörülmüştür.<sup>155</sup> Adana, Urfa, Maraş, Antakya ve İskenderun şehirleri 1919 yılında Fransa tarafından işgal edilmiş, Kuvayı Milliye mücadelesi sayesinde Fransızlar 8-11 Şubat 1920 tarihinde bu bölgeden atılmıştır.

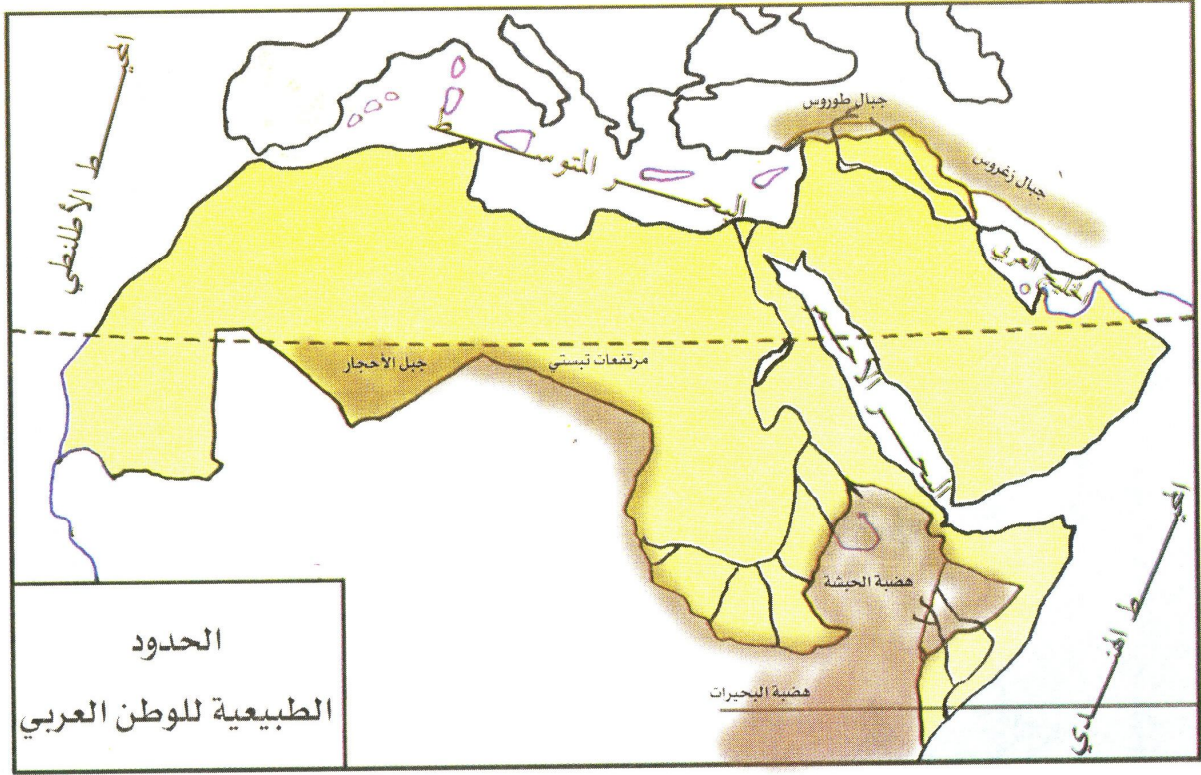
İngilizler ise Mondros Ateşkes Sözleşmesi'nin imzalanmasının ardından 9 Kasım 1918'de İskenderun Sancağı'nı işgal etmiş ve burayı imzaladıkları gizli antlaşmalar sebebiyle Fransa'ya bırakmıştı. 20 Ekim 1921'de Türkiye ile Fransa arasında imzalanan antlaşma ile İskenderun özerk bir yönetim altında bırakılarak Suriye- Türkiye sınırı çizilmiş ve bu sınır 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lausanne Barış Antlaşması'nda da aynen kabul edilmiştir.<sup>156</sup> İskenderun Sancağı 29 Mayıs 1937'de bağımsız bir devlet

<sup>154</sup> Hiyâm Humsî, *el-Cuğrâfiya*, merhaletu't-ta'limi'l-esâsî, es-saffu'l-hâmis, s. 69.

<sup>155</sup> Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 110.

<sup>156</sup> Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, s. 280.

olmuş, 1939 yılında da Türkiye'ye katılmıştır.<sup>157</sup> Bu karara Suriye tepki göstermiş ve bu tarihten itibaren Hatay üzerinde hak iddia etmeye başlamıştır. Hatay ilinin Suriye sınırları dâhilinde gösterildiği harita örneklerine diğer coğrafya ders kitaplarında da rastlanmaktadır.



Harita 5: Arap Vatani'nin Doğal Sınırları<sup>158</sup>

Altıncı sınıf coğrafya kitabında, Arap Vatani'nin doğal sınırlarının gösterildiği yukarıdaki haritada, Toros Dağları kahverengi renk ile işaretlenerek, Arap Vatani'nin bu sınıra kadar uzandığı vurgulanmıştır.

Sekizinci sınıf coğrafya kitabında ise Türkiye hakkında bazı bilgilere rastlanmaktadır.

#### **Konum, Sınırlar ve Arazi**

Türkiye, Küçük Asya Yarımadası üzerinde, Asya'nın batısında ve Güneydoğu Avrupa'daki küçük bir bölge üzerinde uzanmaktadır. İki kıta

<sup>157</sup> Hamit Pehlivanlı-Yusuf Sarımay-Hüsamettin Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, ASAM Yayınları, Ankara 2001, s. 133.

<sup>158</sup> Davûd el-Cumyân, *Cuğrâfiyatu'l-Vatani'l-'Arabî*, merhaletu't-ta'îmi'l-esâsî, es-saffu's-sâdis, el-Mu'essesetu'l-'Âmme li't-Tibâ'e, Dimaşk 2002, s. 7.



arasında köprü konumundadır. Güneyde Akdeniz, kuzeyde Karadeniz, batıda Ege Denizi ile çevrilidir. Bûsfür ve Dardanel boğazlarını kapsar. Yüzölçümü 780 km<sup>2</sup> civarındadır.

### **Doğa Yapısı**

Türkiye’de aşağıdaki yükseltiler görülmektedir:

- İç yükseltileri, doğuda Ermeni platosu ve batıda Anadolu platosu,
- Sıra dağlar, kuzeyde Bûnt<sup>159</sup> sıradağları ve güneyde Toroslar’dan oluşmaktadır.
- Kıyı ovaları, Akdeniz ve Karadeniz’e bakmaktadır.

Platolarda iklim karasaldır, deniz etkisinden uzaktır ve kışları yoğun yağış alır. Toroslar ve Akdeniz kıyıları bol yağışlıdır. Bûnt dağları da oldukça yağış alır. Türkiye’de nehirlerin çoğu yükseltilerde doğar ve Karadeniz’e (Kızılırmak), Akdeniz’e (Seyhan ve Ceyhan) ya da Arap Körfezi’ne ( Dicle ve Fırat) dökülür. Önemli gölleri Van ve Tuz gölüdür.

### **Nüfus**

2002 yılı verilerine göre Türkiye’nin nüfusu yaklaşık 68 milyon kişidir. Nüfusun büyük bölümü kıyı şeridinde ve büyük şehirlerde yaşamaktadır. İç doğu kesimlerde ve yüksek bölgelerde daha az yoğunluk görülmektedir. En önemli şehirleri;

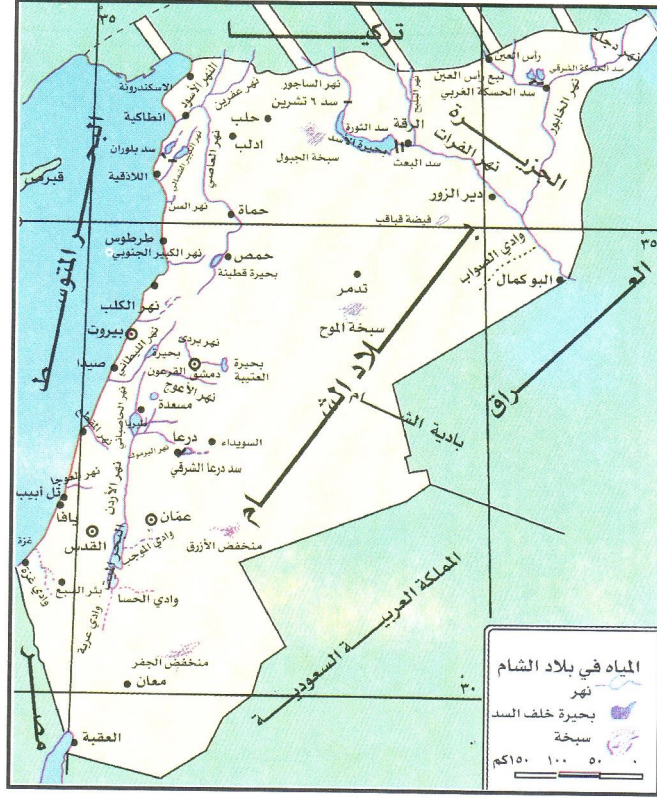
Ankara: Başkenttir ve sanayi merkezidir. Halı ve dokuma sektörü meşhurdur.

İstanbul: Asya ve Avrupa olarak ikiye ayıran Bûsfür boğazı üzerinde önemli bir limandır. Ticarî, sanayî ve turistik bir merkezdir.<sup>160</sup>

Bu bölümde dikkat çeken nokta, Türkiye sınırları dâhilinde gösterilmesi gereken Antakya’nın Suriye sınırları dâhilinde gösterilmesidir. Öte yandan, daha önceki coğrafya kitaplarında vurgusu yapılan “gasp edilmiş topraklar”, bu bölümdeki Türkiye haritalarında gösterilmemiştir. Dolayısıyla gasp edildiği iddia edilen topraklar söyleminin, Arap Vatani söylemi ile birlikte kullanıldığı, bunun Arap milliyetçiliği üzerine inşa edilmiş ütopyik bir söylem olduğu görülmektedir. Ancak Suriye’nin Hatay üzerindeki iddiaları, devletin resmî dış politikası olarak kabul edilmiş ve haritalara da bu şekilde yansıtılmıştır.

<sup>159</sup> Kuzey Anadolu Dağları kastedilmektedir.

<sup>160</sup> Ahmed el-Gadbân, *Cuğrâfiyatu’l-‘Âlem*, merhaletu’t-ta’lîmi’l-esâsî, es-saffu’s-sâmin, el-Mu’essesetu’l-‘Âmme li’t-Tibâ’e, Dimaşk 2005, s. 21.



Harita 6: Bilād uş-Şâm'da Su Kaynakları<sup>161</sup>

Şam Ülkelerinin Coğrafyası başlıklı dokuzuncu sınıf coğrafya kitabında, iklim, yükselti, tarım, sanayi gibi unsurları gösteren çok sayıda harita yer almaktadır. Bu haritaların tümünde, Antakya şehri Suriye sınırları dâhilinde gösterilmenin yanı sıra, daha önceki kitaplarda gasp edildiği vurgulanan bölge, taralı alan içerisinde, herhangi bir tanımlama yapılmadan verilmektedir. Dolayısıyla, bir bilgi verilmesi dahi, Türkiye'nin bu bölgeleri konusunda öğrencilerin zihninde soru işareti oluşturulmakta, bu bölgenin gerçek durumu hakkında bir karmaşa yaratılmaktadır.

#### 2.4. BEŞİNCİ SINIF VATANDAŞLIK BİLGİSİ DERS KİTABI

Suriye okullarında okutulan *Milliyetçi Sosyalizm Eğitimi*<sup>162</sup> adlı ders kitabı, Türkiye'den aşına olduğumuz vatandaşlık bilgisi kitabına denk düşmektedir. Bu ders kitaplarında ülkeye ve hayata dair bilgiler öğrencilere aktarılmaktadır. Vatandaşlık

<sup>161</sup> *Cuğrâfiyatu'l-Vatani'l-Ârabî*, merhaletu't-ta'limi'l-esâsî, es-saffu't-tâsi', el-Mu'essesetu'l-Âmme li't-Tibâ'e, Dimaşk 2003, s. 37.

<sup>162</sup> *et-Terbîyyetu'l-Kavmiyyeti'l-İştirâkiyye*, merhaletu't-ta'limi'l-esâsî, es-saffu'l-hâmis, el-Mu'essesetu'l-Âmme li't-Tibâ'e, Dimaşk 2001.

kitabının Türklerle ilgili olan bölümüne ise beşinci sınıf kitabında, şehitlik kavramından bahsedilirken rastlanmaktadır.

#### 2.4.1. Cemal Paşa ve Suriye’de Şehitlik Algılaması

Beşinci sınıf vatandaşlık kitabında önce vatan, vatandaşlık gibi kavramların tanımlaması yapılmış, vatandaşın görev ve sorumlulukları anlatılmıştır. Daha sonra şehitlik kavramı ve şehitler başlıklı konu ele alınmıştır. Şehitlik kavramı birçok Müslüman ülkede olduğu gibi Suriyeliler için de önemli bir konudur. Suriye ders kitabı bu konuda oldukça duygusal bir yaklaşım içerisindedir. Kitapta, önce Frenk istilâcılarının Arap halkını katlettiği belirtilirken daha sonra bu zulmün Osmanlı döneminde devam ettiği belirtilmiştir:

Osmanlı işgâli altında ve Avrupa sömürgesi döneminde şehitler vermeye devam ettik. Şehitlerimizin kanı, Arap topraklarının her noktasına kök salmıştır.<sup>163</sup>

Şehitlik makamının ne kadar kutsal olduğunun anlatıldığı bölümde yer yer Suriye eski Devlet Başkanı Hafız Esad’ın sözlerine de yer verilmiştir. Bunlardan birinde Esad “Şehitler vatan için fedakarlığın somutlaşmış halidir.” demektedir.<sup>164</sup>

Kitabın “Şehitlerimizi Nasıl Anarız?” başlığı altında her yıl Suriye genelinde 6 Mayıs’ta gerçekleşen anma törenlerine değinilmiştir. 6 Mayıs, Cemal Paşa’nın bölgede, Osmanlı Devleti’ne karşı yasadışı faaliyetlere giriştikleri tespit edilen, önde gelen Arap isimlerini idâm ettirdiği tarihtir. 6 Mayıs Şehitleri Anma Günü, Suriye genelinde düzenlenen resmî etkinlikler ile anılmaktadır. Olayın baş sorumlusu olarak görülen Cemal Paşa ise ders kitaplarında olduğu gibi Suriye toplumunda da olumsuz bir imaja sahiptir. Ders kitabının konu ile ilgili aktardıkları şu şekildedir:

400 yıl süren Türk işgâli altında Arap Vatanı zor günler geçirdi, onların döneminde Arap milleti aşağılandı ve hor görüldü. Arap, Türk zulmüne maruz kaldı. Binlerce mağdur yine de bağımsızlık ve zafere giden yolu aydınlatmaya devam etti. Türk ordusunun komutanı Cemal Paşa, Arapçılığa duyduğu nefret sebebiyle kan dökücü olarak anılıyordu. O, Arap devrimi ateşini bastırmak amacıyla Arap eylemcileri tutukladı ve 6 Mayıs 1916 tarihinde Şam ve Beyrut’taki darağaçlarında astı. Ancak Arap ulusu,

<sup>163</sup> *et-Terbiyyetu’l-Kavmiyyeti’l-İştirâkiyye*, merhaletu’t-ta’lîmi’l-esâsî, es-saffu’l-hâmis, s.151.

<sup>164</sup> *et-Terbiyyetu’l-Kavmiyyeti’l-İştirâkiyye*, merhaletu’t-ta’lîmi’l-esâsî, es-saffu’l-hâmis, s. 152.

kanlarının intikâmını aldı ve işgâlcî Türkleri Arap topraklarından sürdü.  
Komutan Hâfız Esad, *şehitler günü, zafer ve ölümsüzlük günüdür* demiştir.<sup>165</sup>

Gerçek duruma bakılırsa, ne Arap devletleri ne de Suriye, Osmanlıları kendi topraklarından atmış değildir. Zira Araplar bağımsızlık mücadelelerini Osmanlı-Türk yönetimine karşı değil, Birinci Dünya Savaşı sonrası yönetimi altına girdikleri İngiltere, İtalya ve Fransa'ya karşı elde etmişlerdir. Bu noktada Avrupa'nın doğrudan egemenliğinin bölgede kısa süreli olması, nefret söyleminin Türklere yönelmesine sebep olmuş olabilir.

Bazı Arap ileri gelenlerinin Cemal Paşa idaresindeki askerî yönetimde idam edilmesi, vatandaşlık ders kitaplarına da olumsuz yansımış ve bu idamların bağımsızlık için verilen şehitler olduğu vurgulanmıştır. Cemal Paşa'nın Suriye yönetimi, oldukça sıkıntılı bir dönemdir. Birinci Dünya Savaşı'nın ağır şartları altında, İtilaf Devletleri ile münasebeti bulunan aileler büyük tehdit altında olmuş ve bunların bir kısmı askerî mahkeme tarafından, idam edilmiştir. Bu sert tutum, vatandaşlık derslerinde karşılığını bulmuş ve Cemal Paşa üzerinden işlenen bir Türk nefretine dönüşmüştür. Suriye ve Beyrut'ta idâm edilen Arap ileri gelenlerinin isimleri ve resimleri, vatandaşlık kitabında iki tam sayfa<sup>166</sup> olarak verilerek, öğrencilerin dikkati özellikle bu konuya çekilmiştir.

---

<sup>165</sup> *et-Terbiyyetu'l-Kavmiyyeti'l-İştirâkiyye*, merhaletu't-ta'limi'l-esâsi, es-saffu'l-hâmis, s. 155.

<sup>166</sup> *et-Terbiyyetu'l-Kavmiyyeti'l-İştirâkiyye*, merhaletu't-ta'limi'l-esâsi, es-saffu'l-hâmis, s. 157.

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### LİSE DERS KİTAPLARINDA TÜRKLER VE TÜRK İMAJI

Suriye’de lise seviyesindeki sosyal içerikli ders kitapları arasında gözden geçirdiğimiz 16 kitabın 5’inde Türkler ile ilgili bilgi ya da görsellere rastlanmıştır. Bu bilgilere lise iki ve üçüncü sınıf tarih kitaplarının yanı sıra, lise üçüncü sınıf coğrafya ve lise ikinci sınıf edebiyat kitaplarında yer verilmektedir. Bunların arasında lise üçüncü sınıf tarih kitabı, Osmanlı Devleti hakkında verdiği detaylı bilgiler ile araştırmamız açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde öncelikle tarih kitaplarındaki Türk imajı ele alınacak, daha sonra coğrafya ve edebiyat kitaplarındaki Türk imajı ortaya konulacaktır.

Lise ders kitaplarının, ilköğretim seviyesine göre daha detaylı bilgiler sunduğu görülmektedir. Özellikle Osmanlılar konusunda verilen genel bilgilerin yanı sıra birçok detay, kitaplardaki Türk imajının oluşturulmasında kilit öneme sahiptir. Lise kitaplarının içeriği, Osmanlı Devleti’nin son yılları ve Suriye devletinin kuruluş yılları üzerinde daha çok durmaktadır. Bu sebeple, bir ulus-devletin inşası ile sonuçlanan bu süreç, aynı zamanda Suriye milletini bir arada tutan değerlerin de ortaya konulduğu bir dönem olarak göz önünde bulundurulmalıdır.

#### 3.1. LİSE BİRİNCİ SINIF TARİH DERS KİTABI

*Arap Medeniyeti Tarihi*<sup>167</sup> başlıklı lise birinci sınıf ders kitabı Abdurrahman Bedr ed-dîn, Abdulhâdî Nasrî, Şevkî ebû Halîl ve Curcis Mahhûl isimli tarihçilerden oluşan bir komisyon tarafından yazılmıştır ve 1986-1987 Eğitim ve Öğretim döneminden beri okullarda okutulmaktadır. Kitapta Akadlar ve Bâbilliler gibi eski Mezopotamya medeniyetlerinden başlamak kaydıyla Arap medeniyetinin ayrıntılı bir tarihi ele alınmaktadır. Ders kitabının tümüne bakıldığında Arapların tarih boyunca yüksek medeniyetler inşa eden bir halk olduğu vurgusu dikkat çekmektedir. Kitapta Firavunlar da dâhil olmak üzere İslâm öncesi Arap tarihinin övgüyle anlatılması, araştırmamızın başında

<sup>167</sup> Abdurrahman Bedr ed-dîn, *Târîhu’l-Hadâratu’l-‘Arabiyye*, el-evvelu’s-sânevî, el-Mu’essesetu’l-‘Âmme li’t-Tibâ’e, Dimaşk 1986.

Suriye’deki tarih yazımı tartışmalarında gündeme getirilen seküler tarih yazımının bir göstergesidir.

Lise birinci sınıf tarih kitabının ana temasını Arap medeniyeti oluşturması sebebiyle Türkler ile ilgili bir imaja rastlanmamaktadır. Ancak araştırmamızın daha sonraki bölümlerinde göreceğimiz üzere Suriye ders kitaplarında Osmanlı yönetimi, Arapların geri kalmasının sorumlusu olarak gösterilirken, tarihteki Arap medeniyetlerine övgü dolu göndermeler yapılmaktadır. Dolayısıyla lise birinci sınıf tarih kitabının, Arapların Türklere olan üstünlüğünü öne süren diğer tarih ders kitapları için bir temel teşkil edecek şekilde yazıldığı görülmektedir.

### 3.2. LİSE İKİNCİ SINIF TARİH DERS KİTABI

*Modern Dönem Tarihi*<sup>168</sup> başlıklı lise ikinci sınıf tarih kitabı iki ciltten oluşmaktadır. Kitaplar Abdurrahman Bedr ed-dîn, Abdülhâdî Nasrî, Şevkî ebû Halîl, Abdullah Hıyânî ve Bekrî Fâ‘ûr isimli tarihçilerden oluşan bir komisyon tarafından yazılmıştır ve 1987-1988 Eğitim ve Öğretim döneminden beri okullarda okutulmaktadır. Tarih kitabının birinci cildinde konular, Avrupa’da Rönesans öncesi dönemden başlayarak Fransız Devrimi sonrasına kadar ele alınmaktadır. İkinci ciltte ise Avrupa’daki 1830 devriminden başlayarak 1979 İran Devrimi’ne kadar dünya siyasî tarihi sunulmaktadır.

#### 3.2.1. İstanbul’un Fethi’ne Bakış

Anlatım içerisinde kullanılan kelimeler, imaj oluşumunda büyük rol oynamaktadır. Bu açıdan bakıldığında bir bölgenin ele geçirilmesi hakkında kullanılan “fethetmek” ya da “işgâl etmek” kelimeleri, yazarın olaya olumlu ya da olumsuz bir anlam yüklediğini göstermektedir. Suriye ders kitaplarında da sıkça kullanılan bu kelimeler, bize yaratılmak istenen Türk imajı hakkında ipucu vermektedir. Lise iki tarih kitabının birinci cildi, tarihsel çağların anlatımıyla başlamaktadır. Tarihsel çağları değiştiren önemli olayların arasında İstanbul’un fethi konusu şu şekilde işlenmektedir:

Yeniçağ, Kostantiniyye’nin 1453 yılında Mehmed el-Fâtih el-Osmânî tarafından yıkılmasıyla başlar ve 1789 yılındaki Fransız Devrimi’ne kadar devam eder.<sup>169</sup>

<sup>168</sup> Abdurrahman Bedr ed-dîn, *Târihu’l-‘Asri’l-Hadîs*, es-sânîyyu’s-sânevîyyu’l-edebî, el-Mu’essesetu’l-‘Âmme li’t-Tibâ‘e, Dimaşk 1987.

<sup>169</sup> Abdurrahman Bedr ed-dîn, *Târihu’l-‘Asri’l-Hadîs*, el-Cuz’u’l-evvel, es-sânîyyu’s-sânevîyyu’l-edebî, s. 7.

Suriyeli tarihçiler, ortaçağın sona ermesi ve yeniçağın başlangıcına neden olan olayı ele alırken ihtiyatlı bir dil kullanmaktadır. Yazar, *Kostantiniyye'nin düşüşü/yıkılışı* (*sukûtu'l-Kostantiniyye*) kavramını kullanarak, tarihsel vâkaya seküler bir açıdan yaklaştığını göstermiştir. Ancak Suriye dokuzuncu sınıf tarih kitabına baktığımızda bu olay, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun anlatıldığı bölümde;

Bizanslılar'a devletlerinden geriye Kostantiniyye şehri kaldı. Osmanlı Sultanı Mehmed el-Fâtih 1453 yılında bu şehri fethedebildi.<sup>170</sup>

şeklinde aktarılmaktadır. İki okul kitabında ortaya çıkan bu farklı isimlendirmenin, kitapları kaleme alan yazar grubunun farklı olmasına bağlayabiliriz. Ancak “fetih” ya da “yıkılış” -isimlendirme farklı olsa da- her iki kitapta İstanbul'un fethine dinî bir önem atfedilmediği, seküler bir anlayış ile yaklaşıldığı dikkat çekmektedir. Dokuzuncu sınıf tarih kitaplarında, İstanbul'un fethiyle ilgili ayrıca şu bilgilendirme yapılmıştır:

Kostantiniyye'nin fethi, şehrin öneminden dolayı, dünya tarihindeki önemli olaylardan biri olarak sayıldı. Bu sebeple birçok tarihçi bu olayı yeniçağın başlangıcı olarak addetti. Bazı tarihçiler ise 1492 yılında Amerika Kıtası'nın keşfini yeniçağın başlangıcı olarak niteledi.<sup>171</sup>

Yazar bu cümlede, İstanbul'un fethini yeniçağın başlangıcı olarak sayılabileceğini, ancak bir kısım tarihçinin de Amerika Kıtası'nın keşfini referans aldığını belirtmiştir. Dolayısıyla bu konuda kesin bir kabul ortaya konulmamış, farklı görüşler ele alınmıştır.

Suriye'nin aksine Ürdün tarih kitaplarında bu olaya daha büyük önem atfedilmiş ve tutarlı bir şekilde *Kostantiniyye'nin fethi* olarak tanımlanmıştır.<sup>172</sup> Suûdi Arabistan ders kitaplarında ise *Kostantiniyye'nin fethi* tanımlamasının yanı sıra fethin hazırlık sürecine, sonuçlarına ve Hz. Muhammed'in konuyla ilgili hadîsine de yer verilerek olayın İslâm dini açısından önemi vurgulanmıştır.<sup>173</sup>

Yeniçağda ve yakınçağda yaşanan önemli tarihî olaylar arasında coğrafi keşifler, sanayî devrimi, Fransız devrimi ve milliyetçiliğin Avrupa'da yayılması, ulus devletlerin

<sup>170</sup> Muhammed Nihâd Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır*, merhaletu't-ta'lîmi'l-esâsî, es-saffu't-tâsî', s. 6.

<sup>171</sup> Muhammed Nihâd Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır*, merhaletu't-ta'lîmi'l-esâsî, es-saffu't-tâsî', s. 6.

<sup>172</sup> Mehmed Yiğit, *Arap Ülkelerinde Okutulan Lise Tarih Ders Kitaplarında Türkler (Suriye ve Ürdün Örneği)*, s. 15.

<sup>173</sup> Zehra Gökdemir, *Suûdi Arabistan Ders Kitaplarında Türkler ve Türk İmajı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 76.

ortaya çıkışı, sosyalist teorilerin ortaya çıkışı, XIX. yüzyılda Asya, Afrika ve Güney Amerika’da gelişen ulusal özgürlük hareketleri sayılmıştır.<sup>174</sup> Önemli olaylar arasında Türkler ile ilgili bir olaya yer verilmemiştir.

### 3.2.2. Coğrafi Keşifler ve “Arap Vatani”

Avrupalı devletlerin, coğrafi keşifler vasıtasıyla yeni ticaret yollarını kullanmaya başlaması Arap Vatani’nı olumsuz etkilemişti. Suriye ders kitabı bu dönemdeki gelişmeleri şu şekilde aktarmaktadır:

#### **Coğrafi Keşiflerin Sonuçları**

##### **Portekizliler ve Arap Vatani Sahilleri**

Portekizli Alfonso Albûkîrk [Alfonso de Albuquerque], Arap yarımadasının güney sahillerini, Arap körfezini ve Kızıldeniz’i işgâl için uğraş verdi. 1506 yılında Aden, Sukatrâ Adası, Muskat ve Bâb’us-Selâm [Hürmüz] Boğazı’nı işgâl ederek Kızıl Deniz’in güney girişine kadar ilerledi.

Arap Vatani’nın kalbini Memlûklar yönetmekteydi ve başkentleri Kahire idi. Bu olaylar yaşandığı sırada Sultan olan Kansuh Gavri, devlete kazanç sağlayan baharat yolunu kolay bırakmayacaktı. Baharat yolunu vuran durgunluğun sebebinin Albûkîrk’in yaptıkları olduğunu anlayınca harekete geçti.

##### **Diyu Deniz Savaşı (1509)**

Memlûklar 50 gemiden oluşan bir donanma göndererek Portekizlileri Hint Okyanusu’ndan def etme girişiminde bulundu. Ancak Portekizlilerin desteği güçlüydü. Memlûklar ikinci bir girişimde daha bulundu. Ancak Portekizliler 1509 yılındaki Diyu Savaşı’nda, İtalyanların silah yardımıyla bulunduğu Memlûk ve müttefik donanmalarını dağıtarak ikinci kez başarılı oldu.

#### **Coğrafi Keşiflerin Arap Vatani’ndeki Sonuçları**

**Dünya Ticaret Yollarının Değişmesi:** Ticaretin merkezi Arap Körfezi, Kızıldeniz ve Akdeniz’den Atlas Okyanusu’na kaydı ve 1869 yılında Suveyş Kanalı açılana kadar bu bölgeler önemlerini yitirdi. Ümit Burnu’nun keşfiyle birlikte Hindistan ve Çin’e ulaşan dünya ticaretinin rotası Arap ülkelerinden çıkınca, Arap ekonomisi büyük darbe aldı. Arapların ticaretteki paylarının düşmesinin yanı sıra Hint Okyanusu ve Arap Denizi’nde Avrupalı gemilerin tehdidi ortaya çıktı.

**Coğrafi Keşiflerin Memlûkların Yıkılışına Etkisi:** Avrupalı devletlerin doğu ticaretini ele geçirmesinin ardından Arap ülkeleri önemli gelir kaynaklarından mahrum kaldı. İktisadî durum kötüye gidiyordu. Ticaret yollarının Ümit Burnu’na ve Atlas Okyanusu’na yönelmesiyle ekonomi durgunluğa sürüklendi ve Memlûk Devleti’nin çöküşüne zemin hazırladı.

<sup>174</sup> Abdurrahman Bedr ed-dîn, *Târihul-‘Asri’l-Hadis, el-Cuz’u’l-evvel, es-sânîyyu’s-sâneviyyu’l-edebî*, s. 8.



**Avrupa Sömürgeciliğinin Ortaya Çıkışı:** Avrupalıların Hint Okyanusu'nda hâkim olduğu süre boyunca Araplar, özellikle güneyden, Avrupa tehlikesi ile sarılmıştı. XVI. yüzyılın başlarında Portekizliler körfez sularında hâkimiyet kurmuştu. Onlardan sonra İngilizler gelerek 1799 yılında Kızıldeniz'in girişinde tahakküm kurdular. Daha sonra nüfuzlarını Lahic, Aden, Bahreyn, Maskat, Umman üzerinde genişlettiler. İngiltere'den intikam almak isteyen Fransa da katıldı. Sömürgelerindeki kayıplarından sonra gözünü Suriye ve Mısır'a dikti. "Britanya tacının incisi" Hindistan'a ulaşabilmek için buraları üs olarak kullanmak istiyordu. İngiltere bu en zengin sömürgeye Portekizlilerin ayrılmasından sonra yerleşecekti. Fransa'nın Napolyon önderliğindeki girişiminin başarısızlığına rağmen bölgede Avrupalı devletlerin sömürge yarışı giderek arttı.<sup>175</sup>

Yazar bu bölümde, 16 yüzyıldan itibaren Atlas Okyanusu ve Kızıldeniz bölgelerinde yabancı güçlerin tehdidinden bahsetmektedir. Memlûkların bu yabancı Avrupalı güçlere karşı direniş gösterdiği ancak başarılı olamadığı vurgulanmaktadır. Bu noktada Memlûklara, Arap Vatanı'nı koruyan bir unsur olarak olumlu bir imaj yüklendiği görülse de Türk kimliğinden bahsedilmemiştir. Konunun anlatıldığı sayfadaki bir dipnotta, Memlûk Sultanı Kansuh Gavri'nin 1446-1516 yılları arasında yaşadığı ve Mercidabık Savaşı sırasında öldürüldüğü vurgulanmıştır. Bu noktada, Avrupalı sömürgecilere karşı mücadele eden bir liderin Osmanlılar tarafından öldürüldüğü dolaylı yoldan ifade edilerek, öğrencilere aktarılmıştır.

Portekizlilerin ardından İngiltere ve Fransa'nın da Arap Vatanı üzerinde sömürgeciliğe giriştiğini belirten yazar, bölgede kurulan Osmanlı hâkimiyetini ve Osmanlı'nın yabancı güçlere karşı verdiği mücadeleyi görmezden gelmiştir.

### **3.2.3. Fransız Devriminin Araplara Etkisi**

Fransız Devrimi, yarattığı milliyetçilik akımı ile Ortadoğu coğrafyasını derinden etkilenmiştir. Milliyetçilik olgusu XIX. yüzyıl boyunca çok sayıda imparatorluğun parçalanmasına ve bunun yerine ulus-devletlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu sebeple Fransız Devrimi'nin Suriyeliler tarafından nasıl karşılandığı ve bunun ders kitaplarında nasıl işlendiği önem taşımaktadır.

#### **Fransız Devrimi'nin Arap Vatanı'nda Etkisi**

Arap vilâyetlerindeki Osmanlı yönetim sistemi, geri kalmışlığın devamı ve Avrupalı yöntemlerin alınmamasında büyük rol oynamıştır. Ancak yerel emirler

<sup>175</sup> Abdurrahman Bedr ed-dîn, *Târihul-'Asri'l-Hadîs, el-Cuz'u'l-evvel*, es-sânîyyu's-sânêviyyu'l-edebî, s. 119.

halkın durumunu iyileştirecek bazı çabalarda bulunmuşlardır. Filistin’de Zâhir el-Ömer ve Lübnan’da Fahr ed-dîn el-Ma‘nî es-Sânî ve Beşîr eş-Şahâbî, yönetimleri sırasında Avrupa medeniyetinden faydalandılar.<sup>176</sup>

#### **Fransız Devrimi’nin Mısır’a Etkisi**

Fransa’nın Mısır’a müdahalesine kadar (1798-1801) Arap Vatani’nin Avrupa ile irtibatı sınırlı kaldı. Fransız devriminin fikirleri ve modern bilimlerin sonuçlarıyla birlikte gelen bu müdahale, Mısır’da modern bir yönetim ortaya çıkardı. İdarenin düzenlendiği, iktâ sahiplerinin gücünü yitirdiği ve ulusal meclislerin bunun yerini aldığı, ülkenin durumu hakkında bilimsel çalışmaların başladığı ve bu ilmî çalışmalar arasında *Mısır’ın Anlatımı*<sup>177</sup> (Vasf Mısır) adlı bir kitabın da yazıldığı bir yönetim ortaya çıktı.

Arap halkı Mısır’da ve Bilâd uş-Şâm’da Fransa işğaline karşı durdu. Askerî müdahale başarısız oldu ancak Araplar, Avrupa medeniyeti ile irtibata geçtiler ve devrimin ilkelerinden etkilendiler. Napolyon bildirisinde “tüm insanlar eşittir ve onları birbirinden ayıran amel, fazilet ve bilimdir” diyerek devrimin fikirlerini vurguluyordu. Bu fikirler ve yapılanlar, kalplerde bir devrimi tetikledi. İnsanların hakları için yeni özgürlükçü fikirlerin etkisi, Fransız müdahalesinin ardından Memlûkların direnişi ile ortaya çıktı. Devrimin ilkelerinden ve sonuçlarından etkilenen Mehmed Ali, Mısır’a vâli olarak seçildi. Çeşitli iç düzenlemelerin yapılması, modern okulların açılması ve kişisel çıkarlara hizmet eden iktâ sisteminin kaldırılması için çalışmalar yaptı.

#### **Fransız Devrimi’nin Bilâd uş-Şâm’a Etkisi**

Bilâd uş-Şâm’a devrim haberi, Napolyon’un Filistin’e doğru ilerlemesi ve Akka surları önünde başarısızlığa uğraması ile ulaştı. Devrim ilkelerinin anlaşılması, halkın farkındalığını sağladı ve hakkını araması için doğru yolu gösterdi. Bilâd uş-Şâm’da Mehmed Ali yönetiminin sona ermesiyle el-Kevakibî, sömürüye şiddetle karşı çıktı, toplumsal eşitlik ve Osmanlı yönetiminden bağımsızlık için çağrıda bulundu.<sup>178</sup>

Yazar, Fransız Devrimi’nden bahsetmeden önce Osmanlı yönetiminden duyduğu rahatsızlığı dile getirmektedir. Arap vilâyetlerindeki geri kalmışlığın tek sorumlusu olarak Osmanlı’nın yanlış politikaları gösterilmiş ancak bu yanlış politikaların neler olduğuna değinilmemiştir. Osmanlı yönetimi aşağılanırken, Avrupa medeniyetinden övgüyle

<sup>176</sup> Abdurrahman Bedr ed-dîn, *Târîhul-‘Asri’l-Hadîs, el-Cuz’u’l-evvel, es-sânîyyu’s-sânevîyyu’l-edebî*, s. 210.

<sup>177</sup> Orijinal adı *Description de l’Égypte* olan 24 ciltlik bu eser, Fransız emperyal vizyonunun en önemli örneklerinden biri olarak gösterilmektedir. Bkz. İbrahim Kalın, *İslâm ve Batı*, İSAM Yayınları, İstanbul 2007, s. 111.

<sup>178</sup> Abdurrahman Bedr ed-dîn, *Târîhul-‘Asri’l-Hadîs, el-Cuz’u’l-evvel, es-sânîyyu’s-sânevîyyu’l-edebî*, s. 212.

bahsedilmiş, Osmanlı'ya karşı oldukları bilinen bazı emirlerin yine Osmanlı'ya rağmen Avrupa medeniyetinin nimetlerinden faydalandıkları vurgulanmıştır.

Yazarın, Fransız Devrimi fikirlerinin Arap topraklarına girişini anlatırken çelişkiye düştüğü görülmektedir. Daha önce coğrafi keşiflerin anlatıldığı bölümde Portekizlilerin yanı sıra İngilizler ve Fransızlardan sömürgeci güç şeklinde bahsedildiğini görmüştük. Ders kitabının bu bölümünde ise, Napolyon'un Mısır'ı işgali, "Fransız müdahalesi" ( *el-hamletu'l-fransiyye*) olarak tanımlanmıştır. Bu noktada, Fransız işgali kavramının kullanılmaması, Fransa'nın bu müdahalesinin mâzur görülebileceği imajını yaratmaktadır. Çünkü yazara göre bu müdahale, Arapların uyanmasını sağlayan ve özgürlük mücadelesine başlamalarına vesile olan devrim fikirleri ile tanışmalarına imkan vermiştir.

Ders kitabının bu bölümünde ayrıca, Mısır'a çıkartma yapan Napolyon'un, yayınladığı bildiride "tüm insanlar eşittir ve onları birbirinden ayıran amel, fazilet ve bilimdir" dediği ve böylece devrimin fikirlerini vurguladığı iddia edilmektedir. Ancak Napolyon'un "Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla" başladığı bildirisinde şu ilginç mesajlar da verilmekteydi:

Ey Mısırlılar ... Ben buraya sizin haklarınızı zalimlerin elinden almak için geldim ve ben Allâhu Teâlâ'ya Memlûklardan daha fazla kulluk eder, O'nun peygamberi Muhammed'e ve kitabı Kur'ân-ı Kerîm'e onlardan daha fazla hürmet ederim.<sup>179</sup>

Ders kitabı yazarı, Napolyon'un kendisini İslâm'ın koruyucusu olarak ilân ettiği bu gayri ciddi bildiriye olumlu bir anlam yükleyerek bunu Fransız Devrimi fikirlerinin yayıcısı olduğunu iddia etmektedir. Bu durum, modernleşme adı altında Batı'ya hayranlık besleyen ve yanlışlarını görmezden gelerek onu örnek almaya çalışan bir yaklaşımın ürünü olarak yorumlanabilir.

Ders kitabında ayrıca Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da yaptığı reformlardan övgüyle bahsedilmektedir. Fransa'ya, Fransız Devrimi'nin neticelerini daha iyi tahlil etmeleri için öğrenciler gönderildiği anlatılmakta, bunlar arasında Tahtâvî ve Cemâl ed-dîn Afgânî en önemli isimler olarak sayılmaktadır.

---

<sup>179</sup> İbrahim Kalın, *İslâm ve Batı*, s. 112.

### 3.2.4. Balkanlarda Milliyetçilik Hareketleri

Lise ikinci sınıf tarih kitabı, Avrupa merkezli bir tarih anlatımı sunması sebebiyle Fransız Devrimi'nin etkileri konusunda Arap coğrafyasından daha çok Avrupa'daki gelişmelerden bahsedilmiştir. Bu kapsamda Avrupa'da Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde, Balkanlardaki gelişmelerden şu şekilde bahsedilmektedir:

#### **Tarihî bakış**

Balkanlarda Osmanlı genişlemesi XIV. yüzyılın sonlarında başladı. Sultan Mehmed el-Fâtih'in Kostantiniyye'yi ele geçirmesinde sonra Yunan ülkesi ve Balkan yarımadasının büyük bölümü Osmanlı yönetimine geçti. Osmanlıların genişlemesi Birinci Selim zamanında ve daha sonra Rodos adasını işgâl eden, Belgrad'ı ve Macar ülkesinin çoğunu ele geçiren Kanûnî Süleyman döneminde devam etti. Bu bölgeler XIX. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı işgâli altında kaldı.

#### **Balkan Ülkelerinde Milliyetçi Uyanış**

Balkan halklarındaki milliyetçi ruh, XVIII. yüzyılda edebî ve tarihî uyanış hareketiyle ortaya çıktı. Bu ruh Rusya'nın desteği ile Balkan toplumlarında daha da alevlendi. Rusya Balkan halklarını, onları koruma adı altında Osmanlılara karşı savaş için kışkırttı ve onlar üzerinde nüfuzunu artırdı. Avusturya, İngiltere ve Fransa da Balkan halklarının kendine güvenlerini kazanmaları için milliyetçi ruhu destekliyorlardı. Balkan ülkelerinin bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Rusya'ya bağlı olmadan kendilerini yönetebilme kudretine sahip olmalarını istiyorlardı. Balkan ülkelerine uzanan Rus nüfuzu, Akdeniz'deki çıkarlarını tehdit etmekteydi. Tüm bu gelişmeler, bilhassa Osmanlı Devleti'nin zayıflama dönemine girmesiyle birlikte, milliyetçilik duygusunun yükselişi ve Osmanlı işgâlinde kurtulma arzusunun yayılması sonucunu doğurdu.

#### **Doğu Meselesi:**

Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ve Avrupalı devletlerin çıkarları doğrultusunda iç işlerine karışması sonucu ortaya çıkan sorun ve krizlerdir. Doğu meselesi Arap Vatani'nda ve Balkan ülkelerinde ortaya çıkan krizleri kapsamaktadır.<sup>180</sup>

Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da ele geçirdiği bölgeler için yazar, "işgâl" kelimesini kullanarak olumsuz bir anlam atfetmiştir. Dolayısıyla ders kitabı yazarının, Osmanlı'nın Arap ülkelerinde ele geçirdiği toprakların yanı sıra, Araplar için yabancı sayılabilecek Avrupa toprakları konusunda da "işgâl" kavramını kullanması, Osmanlı'nın yaptığı tüm eylemlere olumsuz bir anlam yüklediği gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu durum,

<sup>180</sup> Abdurrahman Bedr ed-dîn, *Târîhu'l-'Asri'l-Hadîs, el-Cuz'u's-sânî, es-sânîyyu's-sâneviyyu'l-edebî, el-Mu'essesetu'l-Âmme li't-Tibâ'e*, Dimaşk 1987, s. 36.

Osmanlı'nın sömürge peşinde koşan, hâkimiyetini olabildiğince geniş topraklara yaymaya çalışan işgâlcî bir devlet olduğu imajını yaratmaktadır.

Bu bölümde ayrıca, Balkan halklarının özgürlük konusunda, Fransız Devrimi'nin fikirleri kadar Rusya'nın kışkırtmasından da etkilendikleri belirtilmektedir. Yani, Balkan halklarının, yabancı bir unsur tarafından harekete geçirildiği imajı yaratılmaktadır. Ancak Araplar söz konusu olduğunda herhangi bir kışkırtmadan söz edilmemekte, Arap milliyetçiliği mücadelesinde Fransa ve İngiltere'nin rolü görmezden gelinmektedir.

Ders kitabında Türklerle ilgili son bilgilere, Birinci Dünya Savaşı hakkındaki kronolojide rastlanmaktadır:

### **Birinci Dünya Savaşı**

1914 yılında: Türkiye savaşa Almanya'nın yanında girdi.

1916 yılında: Arap devrimi ilân edildi. Araplar, Türkleri Arap ülkelerinden çıkarmak için isyân başlattı. Irak'tan ve Arap yarımadasından Türklerin ve Almanların çekilmesini sağlayıp Mısır üzerindeki tehdidi ortadan kaldırarak haleflerine büyük bir hizmet yapmış oldular.

1918 yılında: Bulgaristan, Türkiye ve Avusturya savaştan çekildi. Almanya Batı'da müttefiklerin şiddetli hücumuna maruz kaldı.<sup>181</sup>

Yazar bu bölümde, Arapların bir isyân başlatarak Türkleri ve Almanları bölgeden çıkardıklarını iddia etmektedir. Bu noktada ders kitabı yazarı, bölgede yaşanan çatışmaları özgürlük isteyen Araplar ile hâkimiyet kurmak isteyen Türkler arasındaki bir mücadele olarak görmekte, İngiltere ve Fransa gibi yabancı güçlerin plan ve eylemleri görmezden gelinmektedir. Bu dönemde Arap birliklerinin de destek verdiği Türk kuvvetlerinin İngiltere'ye karşı savaştığından bahsedilmemekte, tüm Arap halkının Türk yönetimine karşı olduğu iddia edilerek yanlış bilgi verilmektedir.

### **3.3. LİSE ÜÇÜNCÜ SINIF TARİH DERS KİTABI**

*Modern ve Çağdaş Arap Tarihi*<sup>182</sup> isimli lise üçüncü sınıf tarih kitabı, Muhammed Nihâd el-Hamevî, Necâd Muhammed, Emîra 'Alî Kîlânî, Asmahân 'Alî Ca'fer, Selîm el-Mîla', 'Âsım 'Îşvana, Ahmed Sârum, Nâile Gânum ve Leyla Kâmil Îsâ isimli tarihçilerden oluşan bir komisyon tarafından kaleme alınmıştır. Kitap 2003-2004 Eğitim ve Öğretim döneminden itibaren okullarda okutulmaktadır.

<sup>181</sup> Abdurrahman Bedr ed-dîn, *Târîhu'l-'Asri'l-Hadîs, el-Cuz'u's-sânî*, es-sânîyyu's-sânevîyyu'l-edebî, s. 46.

<sup>182</sup> Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır*, es-sâlisu's-sânevîyyu'l-edebî, el-Mu'essesetu'l-'Âmme li't-Tibâ'e, Dimaşk 2003.

Ders kitabının büyük bir bölümünde Ortadoğu'daki Osmanlı hâkimiyeti dönemi işlenmektedir. Kitabın girişinde “Osmanlı işgâli” öncesi Arap topraklarındaki durum anlatılırken, XV. ve XVI. yüzyıllar arasında bölgenin farklı devletler arasında taksim edildiği vurgulanmaktadır.

Bölgedeki devletlerin en büyüğü, başkenti Kahire olan Memlûk Devleti idi. Mısır, Suriye ve Hicaz'da yönetimi elinde tutuyordu.

Arap Vatanı'nın etrafında iki Müslüman devlet bulunuyordu. Bunlardan biri başkenti Asitâne olan Osmanlı Devleti, diğeri ise başkenti Tebriz olan Safevî Devleti. Osmanlı Devleti, aslını Orta Asya'dan gelen bir Türk kabilesine dayandırılıyordu. Bu kabîle sınırları Bizans'a dayanan bir beylik kurdu. Bu beylik önce güçlü bir devlete, 1453 yılında Kostantiniyye'nin fethi ve Küçük Asya'nın tamamını kapsayan, Avrupa ve Balkanlara uzanan yayılmanın ardından imparatorluğa dönüştü.<sup>183</sup>

Daha sonra bölgedeki durum hakkında genel bilgi verilmektedir. İspanyolların Amerika kıtasını keşfi, Hindistan'ın keşfi, Portekizlilerin bölgeye gelişi, Bâb Mandıb'ın ele geçirilmesi ve yabancı güçlerin Arap Denizi'ne girmesi, Memlûkların bu kötü gidişatı durduramaması ve kutsal mekânların tehdit altına girmesi bahsedilen konular arasındadır. Son olarak modern Arap tarihinin başlangıcına vurgu yapılmaktadır:

Bütün bu yaşananlar modern Arap tarihinin başlangıcı için önemli gelişmeleri ancak öne çıkan gelişme, Arap Vatanı'nın Osmanlı işgâli altına girmesi olacaktı.<sup>184</sup>

### 3.3.1. Arap Ülkelerinde Osmanlı Hâkimiyeti

Tarih ders kitaplarında yer alan olumsuz Osmanlı imajı, Arap topraklarının Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle başlamaktadır. Kitapta, “işgâl” olarak tanımlanan harekâtın nedenleri ve işgâlin nasıl gerçekleştiği şu şekilde aktarılmaktadır:

#### **Osmanlı'nın Arap Vatanı'nı İşgâlinin Sebepleri**

Arap topraklarının tamamının işgâlinin sebepleri şunlardır:

- Osmanlılar, Arap Vatanı'nı yönetme ve toprak, zenginlik ve insan gücünü kontrol etme arzusundaydı.
- Öncelikli ilgi alanı ülke işlerini önemsemek yerine malların ve zenginliklerin toplanması olan Memlûklara duyulan Arap öfkelerini Osmanlılar istismar etmeyi

<sup>183</sup> Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır*, es-sâlisu's-sânevîyyu'l-edebî, s. 6.

<sup>184</sup> Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır*, es-sâlisu's-sânevîyyu'l-edebî, s. 6.

düşünüyordu. Memlûkların kutsal mekânları tehdit eden Portekizlilere karşı direnişte başarısız olması ülke üzerindeki tehlikeleri arttırıyor, bir yandan Memlûkların öte yandan da Osmanlıların varlıklarını sıkıntıya düşürüyordu.

- Osmanlılar, İslâm Dünyası'na hâkimiyetin, Portekiz tehdidine karşı koyma görevindeki başarısı derecesinde mümkün olduğunu biliyordu. Öte yandan İran'daki Safevîler bölgede güçlü bir rakip olarak sivriliyordu ve davaları sadece Arap Müslümanları arasında değil Anadolu'daki Türk kabîleleri arasında da giderek daha fazla taraftar buluyor ve Osmanlı Devleti içinde bir tehdit oluşturuyordu. Bunun başlangıcı Irak'ta olmuştu.<sup>185</sup>

Yazar, Osmanlı'nın Arap topraklarına giriş sebebi olarak hegemonya kurma arzularından bahsetmektedir. Bu tespit objektif ve bilimsel olmadığı gibi, herhangi bir somut delile de dayandırılmamıştır. Dolayısıyla bu tespit, tarih akışı içerisindeki gelişmeleri değerlendirme dışı bırakarak, işgâle duygusal bir gerekçe oluşturmaktadır. Oysa ki Osmanlı Devleti'nin hem Memlûklar<sup>186</sup> ile hem de Safevîler<sup>187</sup> ile yaşadığı anlaşmazlıkların savaşlarla sonuçlanan süreçleri tetiklediği bilinmektedir.<sup>188</sup> Savaşların sebebi ders kitabı yazarının belirttiği arzulardan ziyâde, Osmanlılar, Memlûklar ve Safevîler arasında yaşanan çıkar çatışmalarının bir sonucudur. Diğer yandan ders kitabı yazarı, Osmanlılar açısından Safevî ve Portekiz tehdidine dikkat çekerek, doğru bilgilendirme yapmıştır.

Ders kitabının devamında, Osmanlı'nın bölgede hâkimiyet kuruluş süreci ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

### **Irak'ın İşgâli**

Safevî Devleti'nin gerçek kurucusu olan Şah Seyfeddin'in takipçisi Şah İsmail es-Safevî, 1502 yılında Tebriz'de kral olarak taç giydi. Kısa sürede tüm Fars ülkelerinde denetim kurduktan sonra 1508 yılında Irak'ı işgâl etti. İşgâlin yanı sıra Safevî davasının Osmanlı yönetimi içinde yayılması ve Fars ülkesinin Osmanlı sultanı muhalifleri için bir sığınağa dönüşmesi iki devlet arasındaki gerginliği özellikle Sultan I. Selim (1516) döneminde arttırdı.

Bu sultan, babası Sultan Beyazıd'ın başladığı şeyi tamamlayarak bu tehlikeyle yüzleşecekti. Selim, Safevîler ile hemen savaş kararı aldı.

Sultan Selim, Safevîler ile 1514 yılında yaptığı Çaldıran Savaşı'nda gâlip geldi. Başkentleri Tebriz'i ele geçirmesine rağmen umulmadık siyasi durumlar

<sup>185</sup> Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadis ve'l-Mu'âsır*, es-sâlisu's-sânevîyyu'l-edebî, s. 8.

<sup>186</sup> İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, TTK, Ankara 1983, s.141.

<sup>187</sup> İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 252.

<sup>188</sup> Ahmed Abdurrahîm Mustafa, "Osmanlı İdaresi Altında Araplar", Türkçe çev. Mehmed Erdoğan, *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, s. 375.

sebebiyle kısa sürede geri çekildi. Bundan sonra Irak, Sultan Süleyman tarafından işgâl edilip 1534 yılında Safevîler'in buradan çıkarılmasına kadar iki devlet arasında çatışma sahası olarak kaldı.

### **Bilâd uş-Şâm ve Mısır'ın İşgâli**

Başlangıçta Memlûklar ile Osmanlılar arasındaki ilişkiler kötü değildi. Çünkü Memlûklar, Osmanlıların Avrupa güçlerine karşı zaferler kazanmasını rahatlık içinde seyrediyorlardı; o kadar ki Memlûk Sultanı, Osmanlı'nın Kostantiniyye'yi fethini haber aldığı sırada Kahire'nin süslenmesini emrediyordu. Ancak iki taraf arasındaki ilişkiler yavaş yavaş kötüleşti ve birçok sebepten dolayı savaşa sonuçlandı. Bu sebeplerden en önemlileri şunlardır:

- Safevîler ile savaşı esnasında Osmanlılara yardım ulaşmasında Memlûkların zorluk çıkarması.
- Osmanlıların özellikle Bilâd uş-Şâm'da yayılma arzusu.
- Osmanlıların, Memlûklar ile ilişkisi bulunan Küçük Asya'daki bazı Türkmen emirliklerinin işlerine karışması.<sup>189</sup>

İki taraf arasında 1516 yılında Halep'in kuzeyinde Mercidabık Savaşı patlak verecekti. Memlûkların komutanı Sultan Kansuh Gavri ve Osmanlıların komutanı Sultan I. Selim idi. Savaş Memlûkların hezimetini ile sonuçlandı; sebepleri ise şunlardır:

- Bu dönemde Memlûk Devleti zayıflamıştı
- Osmanlı askeri üstün durumdaydı ve gelişmiş ateşli silahlarla donatılmıştı.
- Cân Berdi Gazâlî ve Hâyri Bek gibi bazı Memlûk komutanları, sultanlarına ihânet etti.

Sultan I. Selim, ordusunu Bilâd uş-Şâm'dan Mısır'a, buradaki Memlûk hâkimiyetine son vermek için yönlendirdi. 1517 yılında Kahire yakınlarındaki Rîdâniye Savaşı'nda Osmanlılar, Memlûkların cesaretine rağmen zafer kazandı. Mercidabık Savaşı'nda vefât eden Kansuh Gavri'nin yerine geçen Memlûk Sultanının kumandanı Tuğman Bek, Rîdâniye Savaşı'nda uğradığı hezimetten sonra Osmanlı Sultanı'nın elinde can verdi.<sup>190</sup>

### **Arap Yarımadasında Osmanlılar**

Hicaz'daki Mekke Şerifi, Bilâd uş-Şâm ve Mısır'da zaferler kazanan Osmanlı Devleti'ne bağlandığını bildirdi ve oğlunu, itaat altına girişinin habercisi olan Kâbe'nin anahtarlarıyla birlikte Kahire'deki Sultan Selim'e gönderdi. Böylece Sultan onun bağlılığını ve emirliklerindeki varlığını kabul ediyordu.

Bundan sonra Osmanlıların Portekizlilerle mücadelesi başladı. Osmanlılar, bu tehlikeyi Kızıl Deniz'den ve kutsal mekânlardan uzaklaştırmayı başardı ama Arap körfezinden kovmada başarılı olamadı. Hatta kısa sürede onlarla ticarî ortaklık kurdu ve bazı ülkelerde sadece isim olarak egemenliğini yaymakla yetindi.

<sup>189</sup> Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır*, es-sâlisu's-sânevîyyu'l-edebeî, s. 9.

<sup>190</sup> Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır*, es-sâlisu's-sânevîyyu'l-edebeî, s. 10.



Bu mücadele sırasında Osmanlılar çabalarını, Arap Yarımadasının güneyi ile Yemen'in işğaline yoğunlaştırdı. İlk önce 1537 yılında Aden'in işğali tamamlandı, daha sonra işğal diğer bölgelere yöneldi. Luhaiya, Hudeyda, Mokha limanları ele geçirildi ve içerilere girildi. Zeydî emirler ile Yemen hükümdarları arasındaki mücadele Osmanlı'nın 1551 yılında Sana'yı istila etmesini kolaylaştırdı.

### **Osmanlılar ve Mağrip Bölgeleri**

#### **Cezayir**

Arap denizlerindeki İspanyolların ve Avrupalıların saldırılarına karşı Mağrip sahillerinde direniş hareketleri ortaya çıktı. Bu korsanlara karşı mücadeleye girişen liderlerden Oruç Kaptan, İspanyollarla savaşarak onları 1516 yılında Cezayir'de varlık gösterdikleri merkezlerden dışarı attı. Sonra onlarla büyük bir savaşa şahit olundu. Halefi olan oğlu Hayreddin Barbarosa, Sultan I. Selim'den yardım istedi ve sultan da askerî kuvvet ve savaş gemileri yollayarak yardım etti, Hayreddin'i Cezayir'e vâli olarak atadı. Sultan'ın bu uyumunun sebepleri:

- Osmanlı Devleti'nin deniz gücünü arttıracak olan Cezayir donanmasından faydalanmak,
- Egemenliğini Arap Vatanı'nın geri kalan bölgelerine de yaymak,
- İslâm âlemi üzerindeki yönetimini güçlendirmekti.

#### **Libya**

Osmanlılar, Kanuni Sultan Süleyman döneminde 1551 yılında Doğu Trablus kentini işğal etmede ve Malta Şövalyeleri'ni buradan çıkarmada başarılı oldular.

#### **Tunus**

İspanya ile işbirliği yapan ve bu bölgeye hükmeden Hafsîler ile Cezayir'deki Hayreddin Barbarosa arasında, Osmanlılar tarafından 1584 yılında başarıyla bastırılana kadar uzun süren bir mücadele vardı.<sup>191</sup>

Bu bölümde dikkat çeken nokta yazarın, Irak, Bilâd uş-Şâm ve Mısır bölgelerindeki Osmanlı kazanımları için "işğal" kavramını kullanırken, Arap Yarımadası ve Mağrip bölgesi için bu kavramı kullanmamış olmasıdır. Bu noktada yazar, savaşarak Osmanlı hâkimiyetine geçen bölgeler ile gönüllü olarak bağlılığını bildiren bölgeler arasında bir ayırım yapmıştır. Bu ayırımın tek istisnası, Malta Şövalyeleri'nin elinde bulunan Trablusgarp'ın 1551 yılında kurtarılmasına rağmen, bu durumun Osmanlı işğali olarak tanımlanmasıdır.

Bilâd uş-Şâm ve Mısır bölgelerinin Osmanlı hâkimiyetine girişi anlatılırken, Memlûkların Türk kimliği görmezden gelinmiş ve yabancı bir unsur olan Osmanlıların, yerel bir unsur olarak görülen Memlûklara karşı savaştığı imajı yaratılmıştır.

<sup>191</sup> Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır*, es-sâlisu's-sâneviyyu'l-edebî, s. 11.

### 3.3.2. Osmanlı İdâresi Altında Arap Ülkelerinin Durumu

Osmanlı idâresi altında dört yüzyıl yaşayan Araplar, bu süre zarfından Osmanlı kültür ve geleneğinden etkilendikleri gibi, onu etkilemişlerdir de. Karşılıklı etkileşimin kaçınılmaz olduğu bu süreç, Suriye ders kitaplarında tek yönlü bir tahakküm olarak resmedilmiştir.

#### Osmanlı İşgâli Altında Arap Vatanı'nın İktisadî ve Siyasî Durumu

Osmanlı işgâli Arap Vatanı'nın geri kalmasında önemli bir role sahipti. Bunun başlıca sebebi Osmanlı Devleti'nin, Arapların her alanda sahip olduğu bazı medeniyet yeteneklerinden mahsur oluşuydu. Bu durum, çoğu ülkenin tek bir yönetime bağlılığı, siyasî bütünlük ve tek lider olan sultana bağlılığa rağmen parçalanmayı da etkiliyordu. Öyle ki Osmanlılar bu ülkelerle herhangi bir işbirliği girişiminde bulunmadı. Onlarla yakınlaşmak yerine onlardan uzaklaştı. Tüm alanlarda uyguladıkları geri kalmış politikalar, Arapların geri kalmışlığının da temel sebeplerini oluşturdu.<sup>192</sup>

#### Siyasî Koşullar

**Merkezi İdare:** Sınırsız yetkilere sahip bir sultan başta bulunurdu ve şu özelliklere sahipti:

- Dönemsel olarak mutlak siyasî otoriteye sahipti. Sadrazam, vezirler ve yüce divan yardımcılığını yapardı.
- Allah'ın hukukunun öncü temsilcisi ve halîfe unvanları üzerine oluşturulmuş dinî otoriteye sahipti. Bu konuda yardımcılığını Şeyhülislam yapardı.
- Ordu'nun başkomutanı olarak askerî otoriteye sahipti.

#### Ordu: Şunlardan oluşmaktaydı:

- Tımarlı sipahiler, sultan tarafından savaşa katılmaları için komutanlara verilen tımar askerlerinden oluşurdu.
- İhtiyati ordu'nun üyeleri, sadece savaş zamanlarında çağırılırdı.
- Yeniçeri Ordusu, Osmanlı ordusunun destek gücü olarak çoğu fethin gerçekleştirilmesinde büyük öneme sahiptiler. Öte yandan kısa zamanda zayıflamanın ve düzensizliğin kaynağı haline dönüştüler. Devlete karşı isyân ve başkaldırı hareketlerine katıldıkları ve ayrılıkçılığa kalkıştıkları için XIX. yüzyılda varlıklarına Osmanlı Devleti tarafından son verildi. Bu, Avrupa sistemine uygun modern eğitilmiş bir ordu ve zorunlu askerlik sisteminin kurulmasına sebep oldu.

#### İdârî Taksimat

Osmanlı Devleti vilâyetlere ayrılmış, vilâyetler de sancaklara bölünmüştü. Arap ülkelerindeki idârî taksimat ise şöyleydi:<sup>193</sup>

**Bilâd uş-Şâm:** Halep ve Şam olarak iki vilâyete bölünmüştü. Bunlara Can Bardi el-Gazalî hareketinin ardından Trablus, II. Fahr ed-dîn el-Ma'nî hareketinden

<sup>192</sup> Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır*, es-sâlisu's-sânevîyyu'l-edebî, s. 13.

<sup>193</sup> Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır*, es-sâlisu's-sânevîyyu'l-edebî, s. 14.

sonra da Sayda yeni vilâyetler olarak eklendi. Lübnan'da özel bir durum söz konusuydu; burada yerel aşîret liderlerinin yönetimi olduğu gibi bırakıldı. 1914 yılında I. Dünya Savaşı sırasında Suriye Bilâd uş-Şâm'ın tümü askerî yönetim altına sokularak merkezi Şam olan sıkıyönetim uygulandı.

**Irak:** Dört vilâyete ayrılmıştı; Musul, Bağdat, Basra ve Şehrîzûr (kuzeyde). Osmanlı Devleti, yönetimi altındaki kabilelerin işlerini, aşîret reislerine bırakmıştı.

**Arap Yarımadası:** Osmanlılar Hicaz bölgesini tek bir vilâyet olarak ayırdı. Vilâyetin merkezi önce Cidde, daha sonra da Medine-i Münevvere oldu. Burada idâre Osmanlı vâlisinin yanında şeriflerin elindeydi. Yemen çoğu zaman -ve kısa süren bağıllık dönemlerinde- merkezi Sana olan bir vilâyet halindeydi. Toplum üzerinde Zeydî imamların büyük bir etkisi vardı. Vâliler tam anlamıyla sultanın temsilcisi niteliğinde değildi ve Arap aşîretleri üzerinde otoritesi yoktu. Güneydeki ve Arap körfezindeki bazı emirliklerin yanı sıra Osmanlı Devleti'ne sadece ismen tâbi olan emirlikler nadir olarak vilâyetlerde olduğu gibi bir idâre çerçevesine girmişler ve sancaklar genellikle Bağdat ve Basra vilâyetlerine bağılı olmuşlardır.

**Mısır ve Sudan:** Osmanlılar Mısır'ı, merkezi Kahire olan bir vilâyet olarak ayırdı. Sudan ise, Mehmed Ali Paşa başkaldırıp onu Mısır ile birleştirene kadar, yerel ailelerin yönetimi altındaydı.

**Mağrip:** Mağrip ülkelerinde hayat denizcilik işleri ve denizciler üzerine şekillenmiş bulunuyordu. Savaş lordları ve denizcilerden oluşan liderler hükümet kademelerinde büyük bir saygınlığa ve nüfûza sahipti. Bu liderlere idâre üzerinde yetki verilmiş ve sultana tamamen ismî bağıllıkla birlikte kendi emirlikleri içinde serbestlik tanınmıştı.

#### **Vâliler ve Divân**

Osmanlılar bütün vilâyetlere vâli (paşa) adı verilen, vezir seviyesinde, sultanın temsilcisi olarak addedilen ve tam yetkiye sahip yüksek memurlar atıyordu. Sultan, sıklıkla vâlileri görevlerinden azlediyor ya da onlara güvenmediğinde, başkaldırmalarından korktuğunda yerlerini değiştiriyordu. Genellikle de her sene yeniden düzenleme yaparak vâli atıyordu. Vâlilerin çoğu vatandaşlardan varlıkların toplanmasıyla ilgileniyordu. Divân ise vâli için danışma işlevi görmekteydi ve büyük, önemli, seçkin kişilerden oluşuyordu. Çoğunlukla halkın çıkarlarının karşısında yer alıyordu.

#### **Osmanlı İdârî Sisteminin Özellikleri**

- Teokrasi idâresi, din adına yöneten idâre şekli.
- Ferdî despotizm, tüm yürütme ve askerî yetkiler sultanın elinde toplanmıştı.
- Ordu ve güce dayanan askeriye.
- Parçalamaya ve yok saymaya yönelik tutum, farkındalığı yayan fikrî akımlardan duyulan korku.
- Sınıf ayrımcılığı üzerine kurulu düzen. Tımar sisteminin birinci derecede çıkarlarını temsil eden yönetici ve yardımcılarından oluşan sınıf ve bunun dışında kalan sefil, fakir ve bastırılmış halk sınıf ve grupları.

- Sultanın güçlü vâlilerden duyduğu korku ve güven yoksunluğu üzerine kurulu düzen. Bu durum sıklıkla vâlilerin azledilmesi ya da başkaldırmaları korkusuyla yerlerinin değiştirilmesine yol açıyordu.<sup>194</sup>

Suriye ders kitaplarında daha önce rastladığımız sorumluluktan kaçınma ve kötülüklerin sebebi olarak düşmanı gösterme eylemi, bu bölümde de karşımıza çıkmaktadır. Yazar, Arapların geri kalmışlığının sebebi olarak, Osmanlı yönetimini sorumlu tutmaktadır. Ders kitabı yazarı, bu bölümün girişinde Osmanlı Devleti'nin, Arapların her alanda sahip olduğu medeniyet yeteneklerinden yoksun olduğunu vurgulanmaktadır. Bu saptamayı ispat etmek için de Osmanlı Devleti'nin idarî yapısı ele alınmaktadır.

Osmanlı idarî yapılanması içerisinde, ders kitabı yazarının eleştirilerinin belirli noktalar üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bunlar, tüm otoritenin tek kişide toplanması, iktâ sisteminin getirdiği eşitsizlik ve Arap Vatanı'nın vilâyetlere bölünmesi sonucu ortaya çıkan parçalanmış yapı olarak sayılabilir. Ancak yazar bu noktada bası hususları görmezden gelmektedir. Öncelikle devlet işleriyle ilgili tüm yetkilerin tek elde toplanması, sadece Osmanlılara özgü bir gelenek değil, daha önce Arap toplulukları üzerinde hâkimiyet kurmuş çeşitli devlet yöneticileri için de geçerli bir durumdur. Zira Osmanlı yönetim geleneği, önceki Türk devletlerinin mirası üzerine kurulmuştur.

Arap Vatanı'nın bütünlüğünün korunması, Suriye ders kitabı yazarlarının önemle üzerinde durduğu konuların başında gelmektedir. Daha önce Arap ülkelerini birleştirme amacı güden Zengîlerden övgüyle bahsedildiğini görmüştük. Bu noktada, Osmanlıların Arap Vatanı'nı vilâyetlere bölmesi, olumsuz bir durum olarak yansıtılmıştır. Özellikle buraya atanan vâlilerin yerel sorunlar hakkında bilgi sahibi olmadığı ve çıkar amacı güttüğü imajı yaratılmıştır. Osmanlı sultanının bu vâlilere güvenmediği için sürekli değişiklik yaptığı ve bu durumun istikrarsızlığa yol açtığı ifade edilmiştir. Oysa ki Osmanlı Devleti, ülkenin idarî taksimatında, bölgelerin özelliklerine uygun bir idâre tarzı uygulamış ve yerel unsurlar ile merkezî yönetim arasındaki dengeyi gözetmeye çalışmıştır.<sup>195</sup> Osmanlı Devleti'nin, hâkimiyeti altındaki bölgelerde yerel yöneticileri kendi görev yerlerinde bırakması, yerel halkın ihtiyaçlarına önem verdiğinin bir göstergesidir.

<sup>194</sup> Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadis ve'l-Mu'âsır*, es-sâlisu's-sânevîyyu'l-edebî, s. 15.

<sup>195</sup> Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Devleti'nin Arap Topraklarında Yayılışı", *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, s. 78.

Osmanlı tımar sistemi ise, dönemindeki feodal yapılara kıyasla daha eşitlikçi olmuştur. Osmanlı sisteminde iktâ ve tımarla, sadece merkezin belirlediği vergilerin toplanma hakkı verilmiştir. Öte yandan tımarlı sipahilerin vergi topladıkları toprakları ele geçirerek feodal bir senyöre dönüşmemeleri için bazı önlemler de alınmıştır.<sup>196</sup> Ancak genişleyen ülke sınırları ve sona eren fetihler ile birlikte devlet, ciddi bir bütçe krizi ile karşılaşmış, krizden çıkış için umudunu toprak gelirlerine bağlamıştır.<sup>197</sup> Toprağın tımarlı sipahilerin elinden alınarak iltizama çıkarılması, zengin ile fakir arasındaki eşitsizliği de arttırmış, toplumsal huzuru da olumsuz etkilemiştir.

Ders kitaplarında anlatılan Osmanlı Devleti'nin kötü yönetim koşullarına, iktisadî alan ile devam edilmiştir:

### **İktisadî Koşullar**

Osmanlı Devleti bir ilim ve teknik devleti değil, savaşların devleti oldu. Reform ve düzen devleti değil, şiddetin ve kargaşanın devleti oldu. Bu ve diğer birçok sebepten dolayı Osmanlı yönetimi altında Arap ekonomisi geri kaldı ve zayıfladı. Tüm alanlardaki iktisadî durum ise şöyleydi:<sup>198</sup>

### **Maliye**

Vergi toplama sistemi, iltizam ve taahhüt esası üzerine kurulmuştu. Mültezim (vergi toplayıcı) varlıkların toplanması ve vâlilerin isteklerinin yerine getirilmesiyle ilgileniyordu. Ona bu konuda vâlinin vasıtaları, yerel aşiret büyükleri ya da ordu komutanları yardımcı oluyordu. Bu sistem şu sonuçlara neden oluyordu:

- Üzerindeki ağır vergi yükünü ödemekten aciz olan çiftçilerin varlıklarına el konulması sonucu feodal bir sınıf oluştu.
- Vergi ve yükümlülüklerin artması sonucu yaşam koşulları kötüleşti, tarım, sanayi ve ticaret geri kaldı.

### **Tarım**

Tarım geri kaldı ve çiftçinin durumu kötüleşti; yüzlerce köy yok olup gitti. Bunun sebebi daha öncekilere ek olarak:

- Feodal ilişkilerin hegemonyası ve bunun sebep olduğu sefalet, cahillik ve çiftçinin durumunu görmezden gelme. Böylelikle vakıf arazilerinin ihmâl edilmesi ve bazı nüfûzlu kişilerin eline geçmesi.
- Fakirlik ve zulüm sebebiyle çiftçilerin diğer şehirlere iş için göç etmesi.
- Ulaşım güçlüğü, emniyet yoksunluğu ve eski tarım araç ve yöntemlerine bağlılık.
- Devletin, özellikle sulama ve toprak işleme alanında, modern bir tarım siyasetinden yoksun oluşu.

### **Sanayi**

<sup>196</sup> Murat Özyüksel, *Feodalite ve Osmanlı Toplumunu*, Derin Yayınları, İstanbul 2007, s. 182.

<sup>197</sup> Murat Özyüksel, *Feodalite ve Osmanlı Toplumunu*, s. 239.

<sup>198</sup> Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadîs ve'l-Mu'âsir*, es-sâlisu's-sâneviyyu'l-edebî, s. 16.

Osmanlıların yönetimi sırasında Arap Vatanı'nda sanayi geri kaldı, dünyadaki gelişmeleri yakalayamadı. Sebepleri:

- Sultan I. Selim'in Mısır ve Suriye'deki bütün yetenekli zanaatkârları İstanbul'a nakletmesi.
- Devletin yerel zanaatları himâye etmemesi, verdiği ticarî imtiyâzlar ve özellikle İngiltere ve Fransa ile yaptığı ittifaklar ile yabancı malların girişini kolaylaştırması.
- Bazı ailelerin bazı meslekleri tekellerine alması. Bu durum o mesleklerin de sonunu getirdi.
- Yenilikçiliğin yasaklanması, emniyetin kaybolması, ulaşımın kötüleşmesi, fakirlik nedeniyle satın alma gücünün zayıflaması.

### **Ticaret**

Bazen hac mevsimlerinde hareketlenen ticaret genelde karışıklıklar ve savaşlar sebebiyle durgundu. Ancak bundan daha önemlisi tarım ve sanayinin geri kalmasının yanı sıra halkın fakirliği, satın alma gücünün zayıflaması ve ticaret yolları üzerinde güvenlik eksikliği daha büyük bir engel teşkil ediyordu. Dış ticarete ise Osmanlı Devleti'nin Avrupalı şirketlere verdiği imtiyâzlar sistemi, Portekizlilerin Ümit Burnu üzerinden Hindistan'a giden yolu keşfetmesinden beri yaşanan en büyük şoktu. Bu imtiyâzlar Avrupalı devletlerin kendi ulusal ekonomilerini koruma politikasının aksine bölgedeki yerel tüccarların çıkarlarını zedeliyordu. Arap sanayisi ve tarımı, yine de imtiyâzlarda yer alan tüm bu engellere karşı direniş gösterebiliyordu. Sahip oldukları üstünlük ve tarihsel deneyim sayesinde tarım XVII. yüzyıla kadar, sanayi de XVIII. yüzyıl Avrupa sanayi devrimine kadar üstünlüğünü korudu. Öyle ki ürünlerin Avrupa'ya ihracatından sonra yerel pazarlarda Arap ürünleri yok oldu. Bunda, imtiyâz sisteminin rolü büyüktür.<sup>199</sup>

Ders kitabı yazarı, iltizam sistemine geçiş ile birlikte reayanın karşılaştığı zorluklara dikkat çekmiştir. Ancak bu noktada, devletin içinde bulunduğu kötü iktisadî koşullardan bahsedilmemiş, yanlış uygulamaların sadece Araplara yönelik olduğu imajı yaratılmıştır. Öte yandan tarım, sanayi ve ticaret alanlarında olumsuz bir tablo çizilerek, Osmanlı'nın tüm yatırımlarını İstanbul'a yaptığı, Arap topraklarındaki zenginliklerin buraya aktarıldığı iddiası ortaya konulmuştur. Ancak ders kitabında devletin, sanayiye geliştirmeye yönelik tedbirler aldığından bahsedilmemektedir.

Osmanlı Devleti'nin, özellikle XIX. yüzyılın başlarından itibaren sadece İstanbul ya da Anadolu'da değil, devletin birçok noktasında tedbir politikalarını hayata geçirdiği görülmektedir.<sup>200</sup> Kurulan devlet fabrikaları ve düzenlenen çiftçi- esnaf sergilerinin yanı

<sup>199</sup> Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır*, es-sâlisu's-sânevîyyu'l-edebî, s. 17.

<sup>200</sup> Abdullah Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Derya Kitabevi, Trabzon 1999, s. 413.

sıra, Niş, Ruscuk, Sofya, Selânik ve Şam'da açılan Sanayi Mektepleri bu tedbirlerin birer örneğidir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin bölgeye götürdüğü hizmetler göz önüne alındığında ders kitaplarında anlatılanın tersi bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Bu yatırımlara genel olarak bakıldığında, Arap dünyasında modern devlet altyapısını oluşturan temellerin, Osmanlılar'ın yargı teşkilâtı, eğitim-öğretim ve sağlık hizmetleri, idârî yapı, askerlik düzeni, ulaşım, gazetecilik, basım ve yayım gibi çeşitli alanlarda bıraktığı esaslar üzerine kurulduğu görülmektedir.<sup>201</sup>

Ders kitaplarında Türkler ile ilgili en sert yorumlara, kültürel ilişkilerin anlatıldığı bölümde rastlanmaktadır. Bu bölümde konu şu şekilde ele alınmıştır:

### **Osmanlı İşgâli Altında Arap Vatanı'ndaki Toplumsal ve Kültürel Koşullar**

Osmanlı işgâlinin ardından Asitâne Arap Vatanı'nın büyük bir bölümü için hilâfetin merkezi ve İslâm'ın ilk üssü haline geldi. Aynı zamanda Arap ve İslâmî yazma ve kitapların da toplanma merkezi haline geldi. Osmanlı Devleti ise bunları değerlendirmeyi ve Arap kültürünü geliştirmeyi başaramadı; aksine büyük oranda gerilemesine sebep oldu. Eğitim hareketinin güçlendirilmesini ihmal etti, yeni okul açmakla pek ilgilenmedi. Daha önce hayır sahipleri ve aydın vâliler tarafından açılan okullarda da Arapça eğitimi ihmal edildi. Bunların çoğunda dil eğitimi Türk hocalar tarafından veriliyor, dil bilgisi anlatımında Türkçe kullanılıyordu. Öte yandan Arap hocalardan devlet görevleri için ülkenin resmi dili olan Türkçeyi iyi şekilde öğrenmeleri talep ediliyordu.<sup>202</sup>

Bu konuda Türklerin sorumluluğunu anlamak için Arapların büyük fetihler dönemine bakmamız yeterli. Araplar ilmî hareketleri yaymış, Türklerin yaptığı gibi alçak seviyelere düşürmek yerine onu en üst seviyeye çıkarmıştı.

İlmin gerilemesi, ilim hareketi ve Arap dilinin geri kalmasının nedenleri şunlardı:

- Osmanlı Devleti askerî bir yapıya sahipti. Bilime ve kültüre verdiği önem azdı.
- Arap Vatanı'nda Türkçe resmî dil oldu. Bu Arapçanın öneminin azalmasına yol açtı, cahillik ve okumamışlık yayıldı.
- Ticaret yolunun Ümit Burnu'na kayması Arap Vatanı'nı -sultanların da arzuladığı gibi- dünya kültür dolaşımından uzaklaştırdı

Ancak Arap Vatanı'nın evlatları Kuran-ı Kerim'in okunmasına ve mescitlerdeki bilim halkalarına önem verdiler. Arapçanın toplumun tüm tabakalarındaki yerini korudular. XIX. yüzyılın yarısına -Suriye, Mısır ve Irak'ta toplumsal ve edebî nahdâ başlayana - kadar Araplar bu durumu korudu.

<sup>201</sup> Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Devleti'nin Arap Topraklarında Yayılışı", s. 96.

<sup>202</sup> Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadis ve'l-Mu'âsir*, es-sâlisu's-sâneviyyu'l-edebî, s. 19.

### Toplumsal Koşullar

Osmanlı siyasî sistemi bir yandan feodal-askerî sınıf üzerine, diğer yandan gâlip ile mağlup arasındaki eşitsizlik üzerine kurulmuştu. Bu, medeniyet ölçüsüne göre değil, askerî güç ölçüsüne göre idi. Türkler itaatleri altındaki Türk olmayan toplulukları aşağı görüyorlardı. Oysa Araplar Allah'ın temsilcisinin kavmidir ve o bunu "Kim Arapları sevmezse ben de onu sevmem" diyerek kesinleştirmiştir. Buna rağmen Araplar, Türklerle olan ortak İslâmî bağ nedeniyle uzun dönem onlara saygı gösterdiler. Osmanlılar ise önemli görevleri sadece belirli gruplara verdiler.<sup>203</sup>

Ders kitabının bu bölümünde yazar, Arapların geri kalmışlığını Osmanlı idâresinin sorumluluğuna bırakma çabasına devam etmektedir. Osmanlı Devleti'nin, Arap kültürel zenginliklerini İstanbul'a taşıyarak Arapları mağdur durumda bıraktığı ve eğitime yeterince önem vermediği iddia edilmektedir. Bu bölümde bilinçli olarak bazı bilgilerin göz ardı edildiği, Osmanlıların cahil ve savaşçı bir yönetim içerisinde oldukları imajının çizilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Memlûklar döneminde medeniyet alanında önemli ilerlemeler kaydeden Doğu Arap dünyası, Osmanlı idâresi sebebiyle geri kalmış değildir. İmparatorluğun ve hilâfetin başkenti olarak İstanbul'un yeni bir ilim ve kültür merkezi haline gelmesi, İslâm dünyasının ilgisini de bu şehre çekmiştir. Ancak Arap şehirlerindeki köklü İslâmî eğitim kurumlarının önemlerini korudukları ve değerli âlimler yetiştirmeye devam ettikleri görülmektedir.<sup>204</sup> Osmanlı döneminde Türkler ve Araplar arasındaki ilmî ve kültürel hareket âlimler, kadılar, zanaatkarlar ve sanatçılar yoluyla sürmekteydi. Öte yandan Osmanlı, Avrupa'da fethettiği tüm topraklara Türk-İslâm kültürünü de taşımak amacıyla geniş kapsamlı imâr faaliyetleri yürüterek ilmî kurumlar inşa etmekteydi.

Osmanlı eğitim sisteminde kitle eğitimi yer almamakta, bunun yerine devlet için gerekli sayıdaki asker ve sivil bürokrati temin edecek bir yapı bulunmaktaydı.<sup>205</sup> Modern anlamda merkezî bir eğitim sisteminin bulunmayışı sebebiyle halkın eğitimi, bir anlamda halka bırakılmıştı. Resmî okullarda Türkçenin okutulması, ancak İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra yürürlüğe konulmuştur. Dolayısıyla ders kitaplarında öne sürülen kültürel hegemonya iddiasının temelsiz olduğu görülmektedir. Türkçe, Osmanlı Devleti'nde her zaman resmî dil olmuştur ancak, bu durum Araplara yönelik bir tutum olmadığı gibi, Arapların dillerini unutmalarına yol açacak bir durum teşkil etmemiştir. Tam tersine,

<sup>203</sup> Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadis ve'l-Mu'âsır*, es-sâlisu's-sâneviyyu'l-edebî, s. 20.

<sup>204</sup> Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Devleti'nin Arap Topraklarında Yayılışı", s. 87.

<sup>205</sup> Abdullah Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, s. 445.



Osmanlı Devleti, Müslüman halk olması dolayısıyla Araplara her zaman saygı duymuş, onların dillerinden ve kültürlerinden büyük oranda etkilenmiştir. Suriye toplumunun 400 yıl boyunca Osmanlı yönetimi altında yaşamasına rağmen günümüzde Türkçe kelimelere yabancı olduğu, buna karşın 26 yıl süren Fransız manda yönetiminin ardından bugün Fransızca'nın halen yaygın olarak bilindiği göze çarpmaktadır. İddia olunan Osmanlı kültürel hegemonyasının herhangi bir etkisine rastlanmaktadır.

Ders kitabı yazarının bu bölümde, Arap milletinin Türklere karşı üstünlüğünü ispatlama çabasına girdiği görülmektedir. Buna örnek olarak Arapların tarihte kurdukları büyük medeniyet gösterildikten sonra, yazar ilk kez seküler anlatımın dışına çıkarak İslâm peygamberi Hz. Muhammed'in hadîsini ortaya koymaktadır. Bu anlatım tarzı, Türklerin İslâm'a ve İslâm peygamberinin sözüne de saygı göstermediği imajını yaratmaktadır. Oysa ki Osmanlı Devleti'ndeki millet sistemi, tebaayı ırka göre değil, dine göre sınıflandırıyordu. Dolayısıyla Türkler ile Araplar arasında bir ayırım olması söz konusu bile olmamıştır.

### **3.3.3. Osmanlı Hâkimiyetine Arapların Tepkisi**

Arapların Osmanlı yönetiminden duyduğu rahatsızlığı her fırsatta vurgulayan ders kitabı yazarı, Arapların bunu hiçbir zaman kabullenmediği ve Osmanlı'ya karşı sürekli direniş halinde bulunduğu imajını yaratmaya çalışmaktadır. Halkçı ve reformcu olarak anılan direniş liderlerinden şu şekilde bahsedilmektedir:

#### **Bilâd uş-Şâm, Mısır ve Irak'ta Osmanlı İşgâline Karşı Direniş ve Bağımsızlık Hareketleri**

##### **Osmanlı Yönetimine Karşı Arap Direnişinin Sebepleri**

- Osmanlı'nın Araplara karşı düşmanca uygulamaları sebebiyle Osmanlı'ya karşı bağlılığın kaybolması ve buna karşılık teyakkuz halinin güçlenmesi.
- Sultanların zayıflaması, adaletsizliklerinin artması.
- Bazı vâlilerin ve feodal aile liderlerinin devletten ayrılma konusundaki açgözlülüğü,
- İdâre ve askeriyede rüşvetin yaygınlaşması, devletin tüm alanlarda zayıflaması.<sup>206</sup>

#### **Bilâd uş-Şâm'daki Önemli Direniş Hareketleri ve Bağımsızlık Girişimleri**

##### **Cânberdî el-Gazâlî Hareketi**

Memlûk komutanlarından. 1516 yılında Mercidabık Savaşı sırasında Sultan I. Selim'in tarafında yer aldı. Bunun karşılığında Şam vilâyeti ile

<sup>206</sup> Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır*, es-sâlisu's-sâneviyyu'l-edebî, s. 24.

ödüllendirildi. 1520 yılında bağımsızlığını ilân etmek için Sultan Selim'in ölümünü fırsat bildi. Ta ki 1521 yılında Barzet Savaşı'nda Sultan Kanuni Süleyman'ın ordusu ile karşı karşıya gelip öldürülene kadar.

#### **Cânberdî el-Gazâlî Hareketinin Önemli Sonuçları**

- Osmanlı Devleti'nin Memlûklûlara güveninin kaybolması ve Memlûkların Şam'daki güç merkezlerinden uzaklaştırılması.
- Şam vilâyetinin yönetiminin Türk yöneticilere bırakılması.

Ders kitabı yazarı, Osmanlı işgâline karşı direnişin sebepleri olarak idârenin kötü ve adaletsiz oluşunu göstermektedir. Ancak işgâle karşı direnişe verdiği örneklerin ilki olan Cânberdî Gazalî olayı, yazarın kendi açıklamalarıyla çelişmektedir. Zira Memlûklar bir Türk devleti idi ve Mercidâbık Savaşı sırasında Memlûkların Gazze vâlisi olan Cânberdî Gazalî, azadlı bir Çerkez köle idi.<sup>207</sup> Gazalî, Mısır'ın fethi'nin ardından Yavuz Sultan Selim tarafından affedilmiştir. Gazalî'nin, sultanın ölümü üzerine giriştiği isyân ise kısa sürede bastırılmıştır.

Ders kitabı yazarı, Cânberdî Gazalî'nin ardından Şam vilâyetinin yönetiminin Türklere bırakıldığını söylemesi, Osmanlı'nın Türkçü bir politika izlediği imajını doğurmaktadır. Oysa ki Gazalî'nin ardından Şam'a atanan Ayas Paşa, Enderun'da yetişmiş bir Arnavut idi.<sup>208</sup> Ders kitaplarında yaratılan olumsuz imajın aksine Osmanlı sisteminde yöneticinin ırkına değil, öncelikle dinine ve devlete bağlılığına önem verilmekteydi. Arnavut, Çerkez ve Arap çok sayıda yönetici, bu sistemin en somut kanıtını teşkil etmektedir.

Son olarak Gazalî'nin bölgede hâkimiyet kurma amacıyla giriştiği isyânın Osmanlı idâresinin kötü oluşuyla bir ilişkisi bulunmamaktadır, çünkü bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti henüz çok yenidir ve bu isyânın halk desteği olduğunu gösteren bir veri bulunmamaktadır.

#### **Fahr ed-dîn el-Ma'nî es-Sânî Hareketi (1590-1645)**

##### **Bağımsızlık**

I. Selim Şam'ı işgâl ettikten sonra Lübnan'ın emirleri kendisini saygıyla karşıladılar. Bu emirler arasında Şûf bölgesinin emiri I. Fahr ed-dîn el-Ma'nî de vardı. Diğer emirler tarafından Sultan el-Bir [*toprağın sultanı*] olarak adlandırılıyordu. Bu emir bir suikast sonucu öldürüldü, oğlu Korkmaz'ın ölümü de Osmanlılar'ın elinden oldu. Bu yaşananlardan dolayı diğer oğlu II. Fahr ed-dîn el-

<sup>207</sup> İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 309.

<sup>208</sup> İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 547.

Ma'nî, Osmanlı Devleti'ne karşı öfkeliydi. Şûf Emirliği'ni tekrar kontrol altına alarak bağımsızlığa götürmek için bazı iç ve dış politikalar izledi.<sup>209</sup>

### **İç siyaset**

İç siyasette öncelikle tarım konusuyla ilgilendi. Zeytin ve dut ekimine önem verdi. İpek ve sabun üretimini destekledi. İkinci olarak ticareti geliştirmek için girişimlerde bulundu. Limanları yeniledi ve güvenliği sağladı. Sayıları 40 bine varan ve silahları Floransa'dan temin edilen güçlü bir ordu oluşturdu.

### **Dış siyaset**

Dış politikada hedefi dışarıdan destek almak ve bazı İtalyan devletleriyle ilişki kurmaktı. Ayrıca güvenliği ve yayılımı güçlendirmeyi, Trablus yöneticileri ile yaşanan husûmete son vermeyi amaçladı. Bekâ bölgesini ve Filistin'in kuzeyinden Ürdün'ün doğusuna uzanan bölgeleri, Lazkiye'nin kuzeyine ve Tedmur'un doğusuna kadar genişletti.

Hedefi Avrupa medeniyetinden faydalanmak, Osmanlı'dan bağımsız, dünyaya açık güçlü bir devlet kurmaktı.

Osmanlı Devleti, emirin iç ve dış siyasetindeki tehlikeyi hissetti. Şam Vâlisi Ahmet Hâfız Paşa'yı 1613 yılında onunla savaşmaya gönderdi. Emir, buna karşı duramayacağını görünce ülkeyi terk etti ve Floransa yöneticilerine 5 yıl için mülteci olarak sığındı. 5 yıl sonra Sultan ona af çıkarınca emirliğine döndü. Emir İtalya'daki gelişmişlikten çok faydalandı. Böylece ülkesinde ekonomiyi canlandırdı, orduyu güçlendirdi. Yolları ve limanları geliştirdi. Osmanlı Devleti bu girişimlerini görünce bir tehlike olduğunu fark etti ve Emiri, eş-Şefik kalesinde kuşattı, onu teslim olmak zorunda bıraktı. Emir ailesiyle birlikte Asitâne'ye götürüldü ve 1635 yılında orada idâm edildi.

Osmanlı hâkimiyeti altına giren bölgelerdeki yerel yöneticilere, devlete bağlılık gösterdikleri sürece dokunulmuyordu. el-Ma'nî ailesi de bu kapsamda Sultan Selim tarafından bölgede hâkim güç olarak tanınmıştır. Ancak Osmanlı Devleti, başkaldırma eğiliminde olan ve yabancı devletler ile işbirliği içerisine giren yerel güçlere karşı önlemler de almıştır. Bu durum, Suriye ders kitaplarına olumsuz bir imaj olarak yansıtılmıştır.

### **Zâhir el-Ömer Hareketi (1750-1775)**

Zâhir el-Ömer, Taberiye civarındaki Arap beni Zeydân kabilesinin şeyhi idi. Nüfûzu, Safad bölgesine uzanıyordu. Sonra sultanın da onayıyla ve vâlinin zayıflaması sebebiyle nüfûzu Sayda vilâyetine doğru genişledi, daha sonra Akka'yı ele geçirdi. Osmanlı Devleti Zahir el-Ömer'in bu iki vilâyete hükmetmesini kabul etti. O da bu vilâyetlerde önemli iç düzenlemeler yaptı. Bunlardan en önemlileri:

- Güvenliği sağlamak, Akka'yı koruma altına almak ve orduyu güçlendirmek,
- Tarımı, sanayiye ve ticareti canlandırmak, donanmayı güçlendirmek.

<sup>209</sup> Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır*, es-sâlisu's-sâneviyyu'l-edebî, s. 25.

Zahir el-Ömer, Osmanlı Devleti'nin Rusya ile giriştiği savaşlardan istifade ederek, kendisini güçlü hissettiği bir dönemde Asitâne'ye vergi ödemeyi bıraktı. Şam Vâlisi, onu durdurmada başarılı olamadı. Osmanlı Devleti onun Akka'daki bağımsızlığını tanımayı reddetti. Buna rağmen Zahir el-Ömer 1750 yılında bağımsızlığını ilân etti ve gücünü dış politikalar ile destekledi:

- Rusya ile ittifaka girdi. Rusya ona eğer isterse Akka'ya donanma göndereceğine dair söz verdi.

- Mısır'ın vâlisi Büyük Ali Bey ile Osmanlı Devleti'ne savaş açmak için ittifak kurdu. Mısır vâlisinin komutasına girdi.

Vâli, Zâhir el-Ömer'e, Şam'ı kuşatmasında destek olması için komutan Muhammed ebû ez-Zahab'ı gönderdi. Ancak bu kuşatma başarısız oldu ve Zâhir el-Ömer kendi adamlarının birinin elinde öldü. Bundan sonra Akka Ahmed el-Cezzâr'ın eline geçti ve 1775 yılında Ahmed, Akka vâlisi oldu.<sup>210</sup>

Yazar, direniş hareketlerini ele alırken genelde aynı izâhat yolunu seçmektedir. Önce Osmanlı yönetiminin, yerel idâreciye müsamaha gösterdiği ve destek olduğu görölmektedir. Yerel idârecinin bu süreç içerisinde faydalı işler yaptığı anlatılmaktadır. Daha sonra yerel idârecinin isyân hareketine kalkıştığı ve Osmanlı tarafından bastırıldığı vurgulanmaktadır. Bu anlatım tarzı aslında, yazarın iddia ettiğinin aksine Osmanlı'nın yerel idâreciye karşı hoşgörölü olduğu ve halkın çıkarlarını gözettiği gerçeğini ortaya koymaktadır.

Bu isyân teşebbüsünde Zâhir el-Ömer'in, Osmanlı'nın Ruslarla giriştiği savaş sebebiyle zor durumda olduğu bir zamanı fırsat bilerek Mısır'da isyâna kalkışan Bulutkapan Ali Bey<sup>211</sup> ile ittifaka girdiği ve Rusya ile de irtibata geçtiği görölmektedir. Rusya'nın bir donanma ile Beyrut sahillerinden çıkarma yaparak askerlerin kenti yağmaladığı bilinmektedir.<sup>212</sup> Tüm bu yaşananlara rağmen Zâhir el-Ömer, devlete itaat ettiğinden mesele kapanmıştır. 1768 yılındaki bu ilk isyânın ardından Zâhir el-Ömer, 1775 yılında devlete vergi ödemeyi reddederek isyâna girişmiş, ancak padişaha asi olmak istemeyen askerlerinin elinde can vermiştir.<sup>213</sup>

Sonuç olarak ders kitabının bu bölümünde, devletin zayıf dönemini fırsat bilerek hâkimiyet alanını genişletmek ve nüfuzunu güçlendirmek isteyen yerel idârecinin

<sup>210</sup> Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır*, es-sâlisu's-sânevîyyu'l-edebî, s. 26.

<sup>211</sup> İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 430.

<sup>212</sup> İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 434.

<sup>213</sup> İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 441.

bastırılması olayı, Osmanlı işgâline karşı direniş olarak nitelendirilerek yanlış bilgilendirme yapılmıştır.

#### **Emir Beşîr Şahâbî es-Sânî Hareketi (1790-1840)**

Lübnan'da Şûf Emirliği'ne hükmeden Şahâbîler arasında II. Beşîr Şahâbî, 1790-1840 yılları arasında yönetime geçmesiyle tanınmaktadır. O, Beyteddin'i merkez olarak belirledi. Güvenliği sağlamak için iyi işler yaptı. Yollar açtı, binalar yaptı, iktisadı canlandırdı. Beyrut limanını genişletti. Akka vâlisi Abdullah Paşa ile Osmanlı Devleti'nden bağımsızlık koparmak için ittifak kurdu ve 1822 yılında bağımsızlık için birlikte başkaldırdılar. Ama başarısız oldular ve Mısır vâlisi Mehmed Ali Paşa'ya gittiler. Vâli aracı oldu, böylece Osmanlı Sultanı II. Mahmud onları affetti. Mehmed Ali Paşa'nın amacı Suriye'ye açılabilmek için onların desteğini ve sevgisini kazanmaktı.

Sonuçta her ikisi hükmettikleri yerlerine geri döndüler. Emir Beşîr, Mehmed Ali'nin iyiliğini unutmadı. Bu sebeple 1831 yılında oğlu İbrahim'in Suriye'ye yönelen kuvvetlerine katıldı. Böylece emirliğinde bağımsızlık elde etti; ta ki İngiliz kuvvetleri Osmanlı Devleti'nin yardımına gelip İbrahim Paşa'yı geri çekilmek zorunda bırakana kadar. Emir Beşîr 1840 yılında esir düşerek önce Malta'ya, daha sonra da Asitâne'ye götürüldü. 1850 yılında ölene kadar burada kaldı.<sup>214</sup>

Ders kitabının bu bölümünde, başka bir isyân girişimi aynı anlatım yolu izlenerek öğrenciye aktarılmıştır. Osmanlı yönetimine karşı direniş gösterdiği iddia edilen bu isimler arasında özellikle Emir Beşîr Şahâbî es-Sânî ve Fahr ed-dîn el-Ma'nî es-Sânî, bugün halen Suriye ve Lübnan toplumları arasında saygı ve sevgi ile hatırlanmaktadır.

#### **Mısır'da Direniş ve Bağımsızlık Denemeleri**

##### **Büyük Ali Bey Hareketi**

Büyük Ali Bey Memlûkların en büyük yöneticilerindendi. Osmanlı Devleti gölgesi altında fiilî yönetim onun elindeydi. 1768 yılında Osmanlı vâlisini Kahire'den kovdu ve kendisini Osmanlı'ya karşı cesaretlendiren ve yardım eden Rusya ile ittifaka girdi. Ancak Rusya Osmanlı sultanıyla başka bir anlaşma imzalayarak ittifaka ihânet etti. Rusya bu sayede Kırım Yarımadası'na sahip oldu. Ali Bey nüfûzunu Hicaz'a kadar genişletti ve kutsal yerleri ele geçirdi. Akka hâkimi Zâhir el-Ömer ile Osmanlı Sultanı'na karşı tehdit oluşturabilmek için ittifaka girdi. Ancak Osmanlı Sultanı, Şam'ı kuşatan Mısırlı komutan Muhammed ebû ez-Zahab'ın Ali Bey'in ordusu karşısında başarılı olmasını sağladı. Ali Bey öldürüldü ve Muhammed ebû ez-Zahab onun yerine 1773 yılında vâli olarak geçti. Öte yandan

<sup>214</sup> Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır*, es-sâlisu's-sâneviyyu'l-edebî, s. 27.

Mısır'da çok önemli vatanî bağımsızlık hareketi vardı. Bu hareket Mehmed Ali tarafından yönetiliyordu.<sup>215</sup>

### **Irak'ta Direniş**

Safevîler 1623-1638 yılları arasında Irak'ı geri aldı, ancak nihayetinde Osmanlılar'ın eline geçti. Irak'taki yönetim merkezlerine bağlılığını bildiren emirler ve Memlûk yöneticilerinden bazıları burada kaldılar.

Önce Fars ülkelerine karşı, sonra da Osmanlı Devleti'ne karşı vatanî direniş Irak'ta hiç durulmadı. Sadece bazı Memlûk vâlilerinin hükmü altındaki dönemde kısa bir süre için sakinlik görüldü. Memlûk vâlileri, halkın çıkarlarını koruma girişiminde buldukları için güven kazanabildiler. Osmanlı saltanatının ve İngiltere'nin Irak'ın ekonomisi ve ulaşımı üzerinde hâkimiyet kurmak için ittifak yapmasına karşı durdular. İran saldırılarına karşılık veren, idâreyi yoluna sokan, okullar inşa eden, Irak'ta ilk matbaayı kurduran, askerini silahla güçlendirip eğiten ve İngiliz nüfûzuna karşı direnen Süleyman Paşa ve Davut paşa bu vâlilerdendir. Tüm bu yaşananlardan sonra İngiltere, Osmanlı Sultanı İkinci Mahmud'u, bu başkaldıran vâlisini ortadan kaldırmak durumunda bıraktı. Bununla yetinmeyen İngiltere Irak'taki Memlûklardan sonsuza dek kurtulmak için onları katletme girişimlerinde bulundu.

### **Arabistan Yarımadasında Sömürgecilik ve Vatanî Direniş**

XV. yüzyılın sonlarından XVI. yüzyıla uzanan zaman içinde tarih; İspanya, Portekiz, Hollanda, İngiltere, Fransa gibi sömürgeci ülkelerin ortaya çıkışına şahit oldu. Bu ülkeler, özellikle Arap Körfezi'nin önemli stratejik konumu sebebiyle, deniz ticaret yollarını tamamen ele geçirmeye göz dikmişlerdi. Bu bölgede ticarete Arapların yerine geçmek istediler. Bu sebeple Arap Vatanı, özellikle de Arap yarımadası onların en önemli hedefiydi. Bu yarımada 5 bölgeye bölünmüştü; Osmanlı Devleti'ne tabi olan Hicaz bölgesi, Osmanlı Devleti'nin işgâl denemelerine çokça direnen Yemen bölgesi, Birinci Suûdi Devleti'nin kuruluşuna tanıklık eden Necd bölgesi ve Arap Körfezi'nin doğu sahillerini paylaşan ve işgâle karşı direnen Bahreyn ve Umman bölgeleri.

### **Necd Bölgesi**

#### **Birinci Suûdi Devleti'nin Kuruluşu**

Deraiyye'nin hâkimi Muhammed bin Suûd ve oğlu Abdulaziz, Birinci Suûdi Devleti'nin kurucuları olarak addedilir. Es-Suûd ailesi Necd ve İhsa bölgeleri ile Arap körfezi sahillerini ele geçirip, kuzeyde Irak'a kadar yayıldı. Böylece Birinci Suûdi Devleti kuruldu. Abdulaziz'in oğlu İkinci Suûd döneminde Asîr'e ulaştılar. Sonra Hicaz'ı ele geçirdiler ve 1805 yılında Mekke ve Medine'ye girdiler. Böylece hac yolunu ele geçirmiş oldular ve 1806 yılında Şamlı bir hac kafilesinin Hicaz'a ulaşmasını engellediler.

#### **Osmanlı Sultanının Birinci Suûdi Devleti'nin Kuruluşuna Tepkisi**

<sup>215</sup> Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır*, es-sâlisu's-sâneviyyu'l-edebî, s. 28.

Osmanlı Sultanı İkinci Mahmud, özellikle kutsal yerlerin ele geçirilmesiyle birlikte bu devletin tehlikesinin farkına vardı. Şerefli beldelerin hizmetçisi (*Hâdim el-Haremeyni Şerefeyn*) ünvanını taşıyan II. Mahmud, bu heybetini kaybetti ve Mısır'daki vâlisi Mehmed Ali Paşa'dan yardım istedi. Bu Mısır vâlisi ki daha önce Şam'da ve Irak'ta hâkimiyetini sürdürememişti.

Osmanlı Sultanı'nın korkusu, Mehmed Ali'nin Mısır'da güçlü bir ülke kurmasından duyduğu endişeden daha az değildi. Bu sebeple birini diğeriyle vurmak için Britanya ile ittifığa girdi ve Mehmed Ali'den Suûdi Devleti'nin başına geçmesini istedi. O da sultanın isteğini yerine getirdi. Hedefleri şöyleydi:

- Yarımada'yı elde etmek için sultanın desteğini almak ve büyük bir Arap devleti kurmak.
- Avrupa ülkeleri karşısında güçlü bir hâkim duruş sergilemek istedi. Fransa bu konuda ona destek veriyordu çünkü Hint yolu üzerinde İngiltere nüfuzu yerine Mehmed Ali'nin nüfuzunun yayılmasını istiyordu.

Mehmed Ali, 1811 yılında oğlu Tosun komutasında bir ordu yolladı. Sonra kendisi arkasından yardım için yola çıktı. Çünkü Osmanlı sultanının amacının iki kuvveti birden vurmak olduğunu anlamıştı. Bu nedenle Mehmed Ali, Suûdi Devleti ile anlaşmak istedi, ama Suûdiler karışık vermediler. Böylece bu devleti 1818 yılında oğlu İbrahim Paşa'nın eliyle bitirme durumunda kaldı. İbrahim Paşa mukaddes yerleri geri alabildi ve Suûdilerin başkenti Dar'a'yı işgâl etti. O dönemde hâkim olan aile üyelerini esir aldı ve Emir Abdullah bin Suûd'u Asitâne'ye yolladı, daha sonra bu emir idâm edildi. Böylece Birinci Suûdi Devleti ele geçirilmiş oldu.

### **Yemen**

Osmanlı kuvvetleri Yemen'de, Zeydîlerin liderliğindeki Arap halkının direnişi büyük direnişi ile karşılaştı. Osmanlılar, çok sayıda donanma göndermelerine rağmen halkın direnişi kıramadılar. Osmanlılar'ın burada ardı ardına yaşadığı hezimetlerin sebepleri:

- Ülkenin dağlık coğrafyası,
- Osmanlı Devleti'nin merkezinden uzak oluşu,
- Halkın ciddi direnişi, özgürlük ve istiklale bağlılıkları.

### **Osmanlı Devleti ve Körfez Emirlikleri**

Osmanlıların emirliklerdeki varlığı sadece ismendi. Emirliklerin körfez sahillerinde yerleşmesi, Osmanlı Devleti'nin merkezinden uzak olmaları ve siyasî ve uluslararası durumun elverişli olması, Osmanlı Devleti'nden fiilî olarak bağımsız olmalarına imkân veriyordu.<sup>216</sup>

Bu bölümde Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasında yaşanan karışıklıklar ve isyânlar öğrencilere ard arda verilerek, devletin büyük bir zaaf içerisinde olduğu, güvenlik ve istikrarı sağlayamadığı imajı yaratılmıştır. Osmanlı devletinin, hâkimiyeti altındaki

<sup>216</sup> Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır*, es-sâlisu's-sâneviyyu'l-edebî, s. 32.

bölgelerde tam egemenlik kuramadığı vurgulanarak, merkezî idâreye yönelik isyân hareketleri meşrû gösterilmeye çalışılmıştır. İç karışıklıkların ardından dış güçlerin müdahaleleri de sıkça vurgulanarak, devletin güçsüz olduğu imajı yaratılmıştır.

### **Yarımada Sahilleri ve Sömürgeciler**

#### **Portekizli Sömürgeciler**

Portekizliler, Ümit Burnu'ndan Hindistan'a giden yolu keşfettiler ve Sukutra'yı istilâ ettiler. Afrika sahilleri boyunca tüm merkezleri ve Arap Yarımadası'nın etrafını işgâl ettiler. Arap Körfezi'ndeki ve Kızıl Deniz'deki bölgeler, Portekizlilerin sömürmesine maruz kaldı. Ticaret yolları tekeli ellerinde tutabilmek için bölgeye yerleştiler, özellikle de 1509 yılında Diu Deniz Savaşı'nı Memlûklara karşı kazandıktan sonra, korkuyu ve terörizmi Arap sahillerinde hâkim kıldılar. Hürmüz Boğazı'nı ve Arap Körfezi'ndeki önemli Arap limanlarını işgâl ettiler. Aden'i kuşattılar ve kutsal kentleri tehdit eder hale geldiler.

#### **Hollandalı Sömürgeciler**

Hollandalılar Fars'a ulaştılar ve İngilizleri Portekizlere karşı desteklediler ve nüfûz bölgelerinde rekabete girdiler. Merkezi Bender-Abbas olan Hollanda Doğu Hindistan şirketini kurdular. Doğu Hindistan adalarını ele geçirdiler. Bu şirket, Hollanda sömürgesinin gelişimine destek oldu.

### **Britanyalı Sömürgeciler ve Arap Sahilleri ve Hindistan Yolunda İngiltere'yi Sömürgeye İten Sebepler**

İngilizler sömürgelelerini Hindistan'da kurabildi. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi sömürgeciliği destekleyen büyük işler yaptı. Kendi istilâ ettikleri bölgelerden, özellikle de Körfez Bölgesi'nden Portekizlileri ve Hollandalıları uzaklaştırabildiler. İngiltere ve Fransa arasında 1763-1756'da 7 yıl süren savaşının ardından Fransızlardan da kurtulabildiler. Bu sayede İngiltere Hindistan yolunu ve doğu ticaretini ele geçirmiş oldu.<sup>217</sup>

Daha önceki bölümlerde Osmanlı Devleti'nin Arap coğrafyasını Portekiz tehdidinden kurtardığını belirten yazar, bu bölümde aynı bilgiyi görmezden gelerek, Osmanlı hâkimiyeti altındaki toprakların sömürgeci güçler tarafından ele geçirildiğini vurgulamaktadır.

### **Napolyon'un Mısır'a Donanma Göndermesi (1798)**

İngiltere Napolyon'un Mısır'ı işgâlini, doğu yönüne genişleme çabalarını ve yarımadadaki Arap emirlerle irtibatı oluşturan ciddi bir tehdit olarak görüyordu. Bu sebeple İngiltere Kızıldeniz'in girişindeki Brim [Miyun] adasını 1799 yılında işgâl etmekte ve Lahj ve Aden emiriyle irtibata girmekte acele etti. 1802 yılında bu emir ile birlikte Kızıldeniz ticaret yolunu Fransızlara kapatan ve Aden'de İngiliz

<sup>217</sup> Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır*, es-sâlisu's-sâneviyyu'l-edebî, s. 33.



ticaretini kolaylaştıran bir anlaşmaya imza attı. Muskat ve Umman sultanıyla da 1800 yılında başka bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşmayla Fransız çalışanlar uzaklaştırıldı ve gemileri kabul edilmedi, Muskat'taki İngiliz sorumlu danışman olarak atandı.

### **Suûdi Devleti'nin Büyümesi**

Birinci Suûdi Devleti Umman ve Körfez'e doğru genişledi.

### **Mehmed Ali'nin Arap Yarımadası'nda İlerlemesi**

Birinci Suûdi Devleti'nin 1818 yılında kurulmasından ve yarımada genişlemesinin ardından İngiltere ciddi anlamda endişelenmeye başlamıştı. Fransa'nın yeniden nüfûz kurabileceğinden endişe ediyordu. Bu sebeple 1820 yılında Körfez emirleriyle barış anlaşmaları imzalamaya başladı. 1822 yılında Maskat ve Umman sultanıyla köle ticaretini önlemek amacıyla yeni bir anlaşma imzaladı. Mısır nüfûzu Arap Körfezi'ne kadar ulaşınca 1839 yılında Muskat sultanıyla anlaşmayı yeniledi ve 1839'da Güney Arabistan'daki Aden'i işgâl etti. İngiltere etraftaki bölgelere sızmaya başladı; buradaki emirlere savunma anlaşmaları teklif etti, onları etkilemeye çalıştı, bazen de tehdit etti. Sonunda Güney Arabistan parçalandı:

Aden Sömürgesi: Doğrudan Britanya hükmü altındaydı ve taç sömürgesi olarak adlandırılıyordu.

Korunan Batı: En önemlileri 9 tanedir; emirleri Britanya himâyesini kabul etmiştir.

Korunan Doğu: En önemlileri 4 tanedir; bunların emirleri de Britanya himâyesini kabul etmiştir.

Böylece İngiltere ilgisini Irak'ın körfeze bakan kısmına yönlendirdi ve bu bölgeyi nasıl istilâ edeceğinin planını yapmaya başladı.

### **Yarımada Emirliklerinin Sahillerinde Vatanî Direniş**

Portekizliler; Kızıldeniz, Umman, Bahreyn ve diğer körfez sahillerinde sert bir direnişle karşılaştılar. XVI. yüzyılda Osmanlılar Arap ülkelerinin işgâlini tamamladıktan sonra Portekizlilere ciddi kayıplar verdirmelerine rağmen sadece Kızıldeniz'i korumakla yetindiler. Ama bu husûmet de kısa bir süre içinde ticarî işbirliği ile sona erdi.<sup>218</sup>

Mısır ve Arap Yarımadasındaki gelişmeler ele alınırken, bu bölgelerde Osmanlı Devleti'nin etkinliğinin sona erdiği ve artık yabancı güçlerin nüfûz mücadelesine sahne olduğu imajı verilmiştir. Bu gelişmeler arasında Osmanlı Devleti'nin aldığı önlemlerden ve bulunduğu girişimlerden söz edilmemiştir. Yazar bu aşamada, Osmanlı Devleti'nin Arapları, sömürgeci güçler karşısında korumasız bıraktığı imajını yaratmıştır.

<sup>218</sup> Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır*, es-sâlisu's-sâneviyyu'l-edebî, s. 34.

### 3.3.4. Osmanlı Devleti'nin Zayıflaması ve Doğu Meselesi

Ders kitabı yazarı, Avrupa, Asya ve Afrika'daki birçok ülkede farklı milletlere hükmeden Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş dönemini, sadece olumsuz imajlar ile ele alarak devleti zâfiyet içinde gösterdikten sonra zayıflama dönemine geçmektedir. Bu bölümdeki Osmanlı imajı da diğer bölümler ile bütünlük arz etmektedir.

#### Yabancı İmtiyazları ve Doğu Meselesi

Osmanlılar Arap Vatanı'nı XVI. yüzyılın başında işgâl ettiler ve bu dönemde Arap Vatanı, Portekizlilerin Ümit Burnu'nu keşfinden dolayı zor durumdaydı. Portekizliler XV. yüzyılın sonundaki bu keşifle Afrika'nın etrafından dolaşabileceklerini bulmuşlardı. Bu keşfin sonuçları.<sup>219</sup>

- Hindistan ticaretinin Arapların elinden çıkıp Portekizlilerin eline geçmesi ve özellikle de 1509 yılındaki Diyu Deniz Savaşı'nda Memlûk donanmalarının Portekiz donanmaları karşısında hezîmete uğramasının ardından ortaya çıkan fakirlik ve ekonominin gerilemesi.
- Portekizlilerin Arap Yarımadası'ndaki limanları ele geçirmesi ve Arap sahillerini kuşatması.
- Arap Vatanı'nın yalnızlığa kapılması, dünyadaki gelişmelerden uzak kalması sebebiyle yaşadığı fakirlik.

Osmanlılar yararsızca Arap bölgelerinin ticarî konumunu düzeltmeye ve Arap ticaret merkezlerinden Portekiz tehlikesini uzaklaştırmaya çalıştılar. Osmanlı Devleti hem kendinin hem de Arap ülkelerinin uğradığı zararı telafi etmek için bazı Avrupa ülkeleri ile ticarî taahhütlere imza attı. Böylece bu Avrupa ülkelerinin tüccarlarına kolaylıklar ve imtiyâzlar sağladı.

Ticareti kolaylaştıran bu yabancı imtiyâzlar, Osmanlı Devleti tarafından başta Fransa ve İngiltere olmak üzere bazı Avrupa Devletleri'ne sözleşmeler ve ittifaklar yoluyla verildi. Bu imtiyâzlar ticarî alanın yanı sıra din ve ulaşım alanında da genişletildi. Daha sonra bu kazançlardan Rusya ve Almanya da elde etti. İmtiyâzlar bu devletlere, Osmanlı Devleti'nin işlerine karışma hakkı verdi.

Bu imtiyâzları ikiye ayırabiliriz:

#### Güçlü Dönemdeki İmtiyazlar

Osmanlı Devleti genelde Avrupa ticaretini, özel olarak da Fransız ve İtalyan ticaretini, ticarî aktivitelerini Arap şehirlerinde ve limanlarında kolaylaştırmak amacıyla destekledi.

Osmanlı Devleti, Kanuni Sultan Süleyman zamanında en güçlü dönemini yaşıyordu. Bu sultan 1535 yılında Fransız Kralı I. Franso'ya ticarî imtiyazlar verdi. Bu imtiyazlarda Fransız tüccarların Osmanlı Devleti ile ticaret yapmalarını sağladı.

<sup>219</sup> Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadis ve'l-Mu'âsir*, es-sâlisu's-sâneviyyu'l-edebî, s. 40.

Fransız bayrağının, gemilerinin üzerinde olması şartıyla tüccarların ve mallarının korunacağı garantisini verildi.

Ticarî kolaylıklar İtalya'daki Venedikli tüccarlar için de sağlandı. Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu denizlerde bu tüccarların Osmanlılara boyun eğmemesi ve denizcilik ve ticaret hakkının tanınması sağlandı ve gümrük vergileri belirlendi. Osmanlı Devleti 1579 yılında İngiltere ve Hollanda ile benzer taahhütlere imza attı. Bu imtiyâzlar, Osmanlı Devleti'ne, bu devirde güçlü olması sebebiyle siyasî bir etki yapmıyordu. Hatta Avrupa ülkeleri Osmanlı Devleti ile dostâlişkiler kurmak için birbirleriyle yarışıyorlardı.

### **Zayıflık Dönemindeki İmtiyazlar**

1604 yılında imzaladığı anlaşma ile Osmanlı Devleti'ndeki Katoliklerin haklarını koruması altına alan Avrupa devletlerinden Fransa, avantaj elde etmişti. Rusya ise 1774 Kaynarca ve 1792 Yaş antlaşmaları ile Ortodoksların himâyesi konusunda onları temsilen haklar kazandı. Kendisini Bizanslıların varisi olarak addetti ve onların Bosfor ve Dardanel boğazlarındaki ve Kostantiniyye (Asitâne, İstanbul) şehrindeki miraslarını talep etme hakkı kazandı. Avrupa ülkelerinin birçoğu hukukî imtiyâzlar elde ettiler. Bu imtiyâzlar, bu devletlerin kendi vatandaşları arasında veya kendi vatandaşları ile Osmanlı Devleti vatandaşları arasında bir anlaşmazlık yaşanması durumunda konsolosluk mahkemeleri kurabilme hakkı tanıdı. Sultanlar bu imtiyâzları Birinci Dünya Savaşı öncesine kadar vermeye devam ettiler. Bu imtiyâzlardan biri de Almanya'nın planladığı (Hamburg'dan Basra'ya kadar) Bağdat demiryollarıydı. Ancak İngiltere, Bağdat-Basra arası demiryolu imtiyâzını elde ederek Alman nüfuzunun körfeze inmesine engel olmayı başardı. Tüm bu imtiyâzlar Avrupa ülkelerinin Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışması vesilesiyle devletin zayıf döneminde yaşandı.

Yazarın bu bölümde, devletin zayıflamasıyla ilgili sebeplere daha objektif yaklaştığı görülmektedir. Öncelikle bölge ekonomisini asıl sekteye uğratan gelişmenin coğrafi keşifler yoluyla ticaret yollarının yön değiştirmesi olduğu vurgulanmıştır. Öte yandan Osmanlı'nın iktisadî düzeltmek için bazı girişimlerde bulunduğu fakat başarılı olamadığı belirtilmiştir. Yazar, hem Osmanlı'nın hem de Arapların uğradığı zararı telafi etmek için yabancı devletlere imtiyâzlar verildiğini vurgulayarak, devletin zayıflama sürecinde önemli rol oynayan bu girişimin iyi niyet doğrultusunda yapıldığını ifade etmiştir.

### **Osmanlı Devleti'nin Zayıflaması ve Doğu Meselesinin Ortaya Çıkışı**

#### **Zayıflamanın Sebepleri**

##### **İç Sebepler**

- Sultanlığın zayıflaması, halkın idâresinin ihmâl edilmesi

- İdârenin bozuk olması, rüşvetin yaygınlaşması, işleri satın almaların artması. Devlet adamlarının malları toplayıp bölgelerini muhafaza derdinde olmaları.
- Tımar sisteminin bozulması, zabıtların devlet işlerine karışmaları ve komplolar düzenlemeleri , tüccarlara haraç koymaları.
- Ülke topraklarının genişlemesi ve unsurlarının farklılığı.
- Devletin hayatın farklı yönlerinde, özellikle de bilimsel, ekonomik ve askerî alanlarda gerilemesi.<sup>220</sup>

### **Dış Sebepler**

- Rönesans Dönemi'nin ardından Avrupa Devletleri'nin gücü artarken Osmanlı Devleti'nin geride kalması
- Balkan halkları arasında milliyetçiliğin yayılması, Rusya ve Avusturya'nın bu Balkan halklarını Osmanlılara karşı başkaldırmaları için teşvîk etmesi.

### **Doğu Meselesi**

#### **Tanımı**

Doğu meselesi, Osmanlı Devleti'nin zayıflığından dolayı ortaya çıkan sorunlar topluluğu, Avrupa devletlerinin buradaki arzuları ve Osmanlı Devleti'nin işlerine karışmasıdır. Bu mesele iki aşamadan geçmiştir:

#### **Birinci Aşama**

Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla başlayan ve XVIII. yüzyılın sonuna kadar süren bu aşamada Rusya ve Avusturya'nın istekleri ortaya çıktı. Bu devletler Balkanlarda ortaya çıkan milliyetçiliği, Osmanlı Devleti'ne karşı başkaldırı için kışkırtıyor ve bunu sebep göstererek Osmanlı Devleti'nin işlerine karışıyorlardı.

Rusya Karadeniz'in kuzeyini tekrar ele geçirmeyi başardı ve Kırım Yarımadası'nı elde etti. Avusturya da tekrar Macaristan'ı ele geçirdi. Sonra bu iki ülke arasında Balkanlarda nüfûz kurma yarışı başladı. Ancak Avusturya duruşunu değiştirerek saltanatını korumaya yöneldi. Bunun birinci sebebi, Macaristan'ı elde ettikten sonra Osmanlı Devleti ile sınırını garanti altına alması. İkincisi ise, Rusya ile selefî Balkan halklarını bağlayan ırkî ve dinî bağlar üzerinden Rusya'nın Balkanlardaki nüfûzunu artırmasından çekinmesi. Bunlar, Osmanlı Devleti'nin zayıflamasına rağmen ömrünün uzamasını sağladı.

#### **İkinci Aşama**

XIX. yüzyılın başlarında Doğu Meselesi, Osmanlı Devleti'nin varlığını hedef alan yeni bir döneme girdi: kalması, yok olması ya da topraklarının rakipleri arasında bölünmesi. Başta İngiltere ve Fransa olmak üzere diğer Avrupa devletleri de Rus nüfûzunu durdurmak için saltanat işlerine müdâhil oldular. Daha sonra bunlara, 70 yıl savaşlarının ardından 1870 yılında birliğini tamamlayan Almanya da katıldı. Böylece doğu meselesinin krizleri ortaya çıktı ve devletlerin çatışmaları tanımlandı.

Yaşanan krizlerin çokluğu Avrupa devletlerinin daha fazla karışmalarına sebep oldu. Bu krizlerin asıl hedefi saltanatı yok etmektir.

<sup>220</sup> Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadis ve'l-Mu'âsir*, es-sâlisu's-sâneviyyu'l-edebi, s. 42.

### **Sebepleri**

- Osmanlı Devleti'nin zenginliği, askerî ve stratejik olarak sahip olduklarının önemi.
- Avrupa devletlerinin özellikle XIX. yüzyılda sömürgeye yönelmesinin ardından, bu varlıklara göz dikmesi.
- Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ve iç sorunlarını çözmekten aciz oluşu.

Doğu meselesi krizlerinden Araplar için en önemlileri:

- Napolyon'un Mısır harekatı 1798-1801
- Yunan ayaklanması 1821-1829
- Mehmed Ali'nin Suriye ve Anadolu'ya yayılması ve karşılaştığı zorluklar.
- Mukaddes yerlerin yaşadığı zorluklar, Kırım Savaşı 1853-1856 ve Lübnan olayları 1860.<sup>221</sup>

Yazar bu bölümde devletin zayıflamasını iç ve dış nedenlere ayırırken, her ikisinde de devletin idârede kötü olduğu ve yozlaştığı imajı dikkat çekmektedir. Devletin zayıflaması karşısında yabancı güçlerin harekete geçmesi, doğu meselesini ortaya çıkış sebebi olarak gösterilmiştir. Ancak bu dönemde Osmanlı yönetimi de devlet kurumlarının yetersiz kaldığının farkındaydı ve bu sebeple bürokraside reform hareketinin yanı sıra Kanun-i Esâsî, Tanzimat ve Meşrutiyet gibi girişimlerde bulunulmuştu. Yazar, idâredeki reform hareketlerinden bahsetmeyerek Osmanlı'nın bu süreçte pasif kaldığı imajını yaratmıştır.

### **3.3.5. Arap Coğrafyasındaki Krizler**

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın ikinci yarısında birçok sorun ile meşgul olmaktaydı. Bu dönemde Arap coğrafyasında yaşanan krizler, yabancı güçlerin müdahalesini kolaylaştıran türdendi.

#### **Suriye'nin Osmanlı İşgâli ile Mücadelesi, Avrupa Komplosu, Mukaddes Yerler Sorunu ve Lübnan Olayları**

Doğu Meselesi, Osmanlı Devleti'nin (hasta adam) zayıflaması sonucunu doğurdu. Yaşanan krizler, Avrupa devletleri arasında Osmanlı Devleti'ne kimin hükmedeceği çekişmesini ortaya çıkardı. Bu krizler:

#### **Mukaddes Yerler Sorunu ve Kırım Savaşı (1853-1856)**

#### **Uzak Sebepler**

Rusya'nın sıcak sulara (Akdeniz) ulaşma arzusu, bu sebeple Bosfor ve Dardanel Boğazları'nı ele geçirip bölgede söz sahibi olmak istemesi.

#### **Yakın Sebep**

<sup>221</sup> Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır*, es-sâlisu's-sâneviyyu'l-edebî, s. 43.

Sömürgeci hırsları, dinî imtiyâzlardan faydalanan iki devletin, Rusya ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne nüfûz etmek için rekabet etmelerine sebep oluyordu. Fransa'nın Osmanlı sultanından mukaddes yerlerin anahtarlarını, özellikle de 1852 yılında Beytullahim'deki El-Mehdi Kilisesi'nin [Doğuş Kilisesi] anahtarını alması Rusya'nın öfkelenmesine ve iki devlet arasındaki rekabetin kızışmasına neden oldu.

### **Olaylar**

Rusya, Osmanlı sultanına şu talepleri içeren bir uyarı gönderdi:

- Mukaddes yerlerin anahtarlarının Rusya'nın lehine yeniden düzenlenmesi.
- Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyanların himâyesinin tek başına Rusya'ya verilmesi.
- Rusya ile Osmanlı Devleti arasında saldırıya karşı savunma antlaşmasının imzalanması.<sup>222</sup>

Osmanlı sultanı, Rusya'nın uyarısını İngiltere ve Fransa'nın baskısıyla reddetti. Rusya 1853 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilân etti. İngiltere, Fransa ve İtilâf devletleri savaşa sultanın yanında girdi, şu sebeplerden dolayı:

- Rusya'nın boğazlara ulaşmasını engellemek için Rusya'ya karşı muhalefet oluşturmak. Bu İtilâf devletlerinin çıkarlarını tehdit ediyordu.
  - Rusya'nın 1853 yılında Romanya'yı (Eflak ve Boğdan) işgâl etmesi.
- Savaş, Karadeniz'in kuzeyinde, Kırım Yarımadası'nda yaşandı ve iki yıldan fazla sürdü. Çok sayıda kayıp verildi. Rusya'nın yenilgisiyle sonuçlandı. En belirgin savaş, kara savaşında ve Sivastopol şehrinin kuşatılması sırasında oldu. Bu gâlibiyette Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı'yı, Rusya'nın açgözlülüğünden koruma ve Rus nüfûzunu Akdeniz'den uzak tutma siyaseti büyük rol oynadı.

### **Sonuçları**

Kazananlar Rusya'ya 1856 yılında Paris antlaşmasını dayattılar. Antlaşmanın maddelerinden:

- Rusya'nın Osmanlı Devleti bünyesindeki Hıristiyanların haklarını korunma talebinden vazgeçmesi.
- Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin işlerine asla karışmaması.
- Devletlerin Osmanlı yönetimine ve bağımsızlığına saygı duymaları.
- Eflak ve Boğdan'ın (Romanya) Rusya himâyesinden çıkarılıp bağımsızlıkları sağlanarak Osmanlı Devleti'nin himâyesine verilmesi.
- Sultan'ın yönetimi altındaki taifeler ve milletler arasında eşitliği sağlayacak ıslahatları yerine getirmesi.
- Sultan'ın boğazların savaş gemilerinin geçişine kapalı olma durumunu koruması, Karadeniz'in tarafsızlığının korunması ve limanlarının ticaret için tüm devletlere açık olması.

Ders kitabı yazarı, bu bölümde sadece Arap coğrafyasında yaşanan gelişmelere değil, ancak özellikle Hıristiyanların durumunu ilgilendiren dış gelişmelere oldukça detaylı

<sup>222</sup> Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır*, es-sâlisu's-sânevîyyu'l-edebeî, s. 113.

biçimde değinmiştir. Bu kapsamda Hıristiyan tebaanın, hangi yabancı gücün koruması altına gireceği konusu, öğrencilere ayrıntılarıyla aktarılmıştır. Kırım savaşının ardından yabancı güçlerin müdâhil oldukları krizlerin anlatımına devam edilmiştir.

### **Fransız- İngiliz Çatışması ve Lübnan Olayları (1845-1860)**

#### **Fransa ve İngiltere'nin Bilâd uş-Şâm İçin Rekabeti**

Fransa Suriye'yi kendi etki alanı olarak kabul ediyordu. Bu bölge ile ilişkisini Harun er-Reşîd ve onun çağdaşı Şarlıman dönemine kadar dayandırıyor. Daha sonra hırslarının artması sonucu bölgedeki nüfûzunu Haçlı Seferleri sırasında güçlendirdi. Sonra da Osmanlı Devleti'nden dinî ve ticarî imtiyâzlar bütünü elde etti. Napolyon'un 1798-1801 yıllarında Mısır ve Suriye'ye müdahalesi ile birlikte Fransa ile İngiltere arasında rekabet ortaya çıktı. İkili arasındaki rekabet, Mehmed Ali'nin Suriye'ye doğru genişlemesinin ardından daha da kızıştı. Fransa onu desteklerken İngiltere karşı çıkıyordu. Bu rekabet daha sonra siyasî alanın yanı sıra kültürel ve misyonerlik faaliyetleri alanında da devam etti.

#### **Lübnan Olayları (1845-1860)**

##### **Sebepleri**

Lübnan'daki çiftçilerin iktâ sahiplerinden bıkmaları ve Osmanlı Devleti'nin yerel liderlerden ve feodal ailelerin nüfûzundan kaçınmak için taifeler arasında fitne sokmasından duyulan memnuniyetsizlik.

Devletler arasında yaşanan bölge üzerinde nüfûz kurma yarışı, bu devletlerin konsolosluklarının (İngiltere, Rusya, Avusturya ve Fransa) kendi çıkarları için din kılıfını kullanarak vatandaşlar arasında entrikalar çevirmeleri.

##### **Olaylar**

Sömürgeci devletlerin siyaseti sonucu Lübnan'da taifeler arası anlaşmazlıklar çıktı ve 1845-1860 yılları arasında kanlı olaylar yaşandı. 1860 yılında bu olaylar Şam'a da sıçradı. Devletin içinde akıllı ve aydın insanlar olmasaydı olaylar tehlikeli sonuçlara gidebilirdi. Bu aydınların başında Emir Abdulkâdir el-Cezâ'irî vardı. Aydınlar sayesinde fitne girişimleri alevlenmeden sonlandı.

##### **Sonuçları**

- Hıristiyanları korumak adına bir Avrupa donanması hazırlandı.
- 1860 yılında devlet, Lübnan dağında özel bir idarî düzen oluşturdu. Bu sayede bölge özerklik kazandı. Ancak direk olarak Babıâli'ye bağlandı.
- Lübnan'da özellikle Fransa'nın öncülüğünde yabancı güçlerin arzuları arttı. Fransa bölgeye okullar ve hastaneler yapmaya, bölgedeki öğrencileri Fransa'ya yollamaya başladı. Zaman içinde dükkânlar, demiryolları ve bütün ekonomik aygıtlar Fransa'nın eline geçmiş oldu. 1913 yılına gelindiğinde Avrupa ülkeleri ve Osmanlı Devleti Bilâd uş-Şâm'ın Fransa nüfûzuna girdiğini kabullenmişti.

Özellikle 1916 yılındaki Sykes Picot anlaşmasıyla Suriye ve Lübnan Fransa'ya bırakılmıştı.<sup>223</sup>

Bu bölümde Lübnan olaylarının asıl çıkış noktası, Osmanlı Devleti'nin adaletsiz ve eşitsiz yönetim anlayışı olduğu iddia edilmiştir. Devletin sebep olduğu bu olumsuzluklar neticesinde çıkan olayların devlet tarafından değil, Arap aydınlar tarafından bastırıldığı ifade edilmiştir. Ancak 1860 olayları sırasında Dürzîler ve Marûnîler arasında sosyal ve ekonomik sebeplerden çıkan çatışmalarda binlerce kişi hayatını kaybetmiştir. Bu karışıklıklar, bölgedeki Hıristiyanların haklarını koruma iddiasındaki yabancı güçlere müdahale için imkan tanımıştır.

Ders kitabı yazarı, İngiltere ve Fransa'nın, Osmanlı toprakları üzerinde rahatça nüfûz kurabildiğini belirtirken Almanların Osmanlılar ile yakınlaştığına dikkat çekmektedir:

#### **Almanların Osmanlılara Yakınlaşma Sebepleri**

- Osmanlı sultanının diğer Avrupa ülkelerinin kendi mülklerine göz dikmesinden bıkmaması.
- Osmanlı sultanının Alman askerî, sanayî ve bilimsel gücünü beğenmesi.
- Sultanın, sömürgecilerin saltanatı yok etme girişimleri karşısında Almanya'nın desteğine ihtiyacı olması.

#### **Almanya-Osmanlı Yakınlaşmasının Belirtileri**

- Osmanlı askerinin eğitimi için Alman askerî heyetinin yollanması
- Alman İmparatoru'nun Âsitâne, Şam ve Kudüs'ü ziyaret etmesi, Almanya, Osmanlı Devleti ve tüm Müslümanlar arasında güven toplaması.
- Esnaf kollarının kurulması, Osmanlı'ya verilen destek ile denizciliğin ve deniz yollarının canlandırılması
- Almanya'nın Şam ile Medine-i Münevvere arasında demiryolları yapımı konusunda Osmanlı sultanını desteklemesi.
- Almanya'nın Bağdat demiryolları imtiyâz haklarını kazanması.<sup>224</sup>

Yazar, Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki yakınlaşmayı tarafsız bir üslûp ile anlatmış, Osmanlı Devleti'nin Almanlar'a bazı imtiyâzlar vermesi vurgulanmıştır.

<sup>223</sup> Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır*, es-sâlisu's-sânevîyyu'l-edebî, s. 116.

<sup>224</sup> Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır*, es-sâlisu's-sânevîyyu'l-edebî, s. 120.



### 3.3.6. Arap Devrimine Giden Yol

Arapların deyişiiyle “Büyük Arap Devrimi”, Arap topraklarında 400 yıl süren Osmanlı yönetiminin sonunun da habercisiydi. Ders kitabının bu bölümünde yazar, Arapların neden böyle bir yolu tercih ettiklerini ve onları buna iten sebepleri izâhata girişmektedir.

#### **Arap Uyanışı**

##### **Osmanlı Devleti’nde Anayasal Islahat Hareketi**

Bu hareket Sultan II. Mahmud (1808-1839) döneminde başladı ve ondan sonra da devam etti. Mithat Paşa (Anayasanın Babası) bu hareketin en önemli isimlerindendi. Yeni okulların açılması ise en önemli neticelerindendi. Bu hareket Arapların kendi hakları konusunda uyanmasını ve haklarını istemeye başlamasını sağladı

##### **Türkleştirme Hareketi**

Türk Ocağı adı verilen bir cemiyet kuruldu. Bu cemiyet Osmanlı Devleti dâhilindeki milliyetçilikleri eritmeyi ve böylece onları Türkleştirmeyi amaçlıyordu. Yok edilmesi planlanan bu milliyetçiliklerin başında Arap milliyetçiliği vardı. Bu hareketin hedefi milletlerin dillerini yok ederek onları Türkleştirmek ve Arap Vatanı’nı Türk sömürgesi haline getirmektir. Araplar bu tehlikenin farkına vardılar ve buna direndiler. Dillerine, tarihlerine, geleneklerine ve milliyetlerine sahip çıkarak tutunabildiler.

##### **Arap Uyanışında İç Gelişmeler**

##### **Osmanlı İşgâline Karşı Direniş Hareketleri**

Bütün direniş hareketleri Osmanlı işgâline karşı savaştı. Bu da Arapların uyanmalarını ve milliyetçi, vatanî fikirlere sarılmalarını sağladı. Araplar bu sayede Osmanlı idâresinin kötülüklerini keşfettiler.

##### **Millî Eğitimin Yayılması**

Osmanlı Devleti’nin ya da bazı vatandaşların kurduğu az sayıdaki okullarda Türk diliyle eğitim gösteriliyordu. Bu yüzden bu okullar bilimde ve aydınlanmada sadece sınırlı sayıda insana yaradı.<sup>225</sup>

Mithat Paşa, 1876 yılında ilân edilen Kanun-i Esâsî’nin mimarlarından biri olması ve Şam vâililiği sırasında bölgeye götürdüğü büyük hizmetlerden dolayı Suriyeliler tarafından olumlu bir imge olarak algılanmaktadır. Bu sebeple Mithat Paşa öncülüğündeki

---

<sup>225</sup> Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu’l-‘Arabi’l-Hadîs ve’l-Mu‘âsır*, es-sâlisu’s-sânevîyyu’l-edebî, s. 126.

ıslahat hareketlerinden övgüyle bahsedilmekte ve bunun Arap uyanışına katkı sağladığı yorumu yapılmaktadır.

Yazar Türkleştirme siyaseti olarak adlandırdığı süreç içerisinde Türk ocağı ve İttihat ve Terakki'nin politikalarını eleştirmektedir. Ancak yazarın olumsuz anlam yüklediği bu örgütler, henüz XX. yüzyılın başlarında kurulmuşlardır. Yazarın Türkleştirme siyasetine tepki olarak sunduğu direniş hareketleri ise ders kitabının önceki bölümlerinde gördüğümüz, XVII. yüzyıldan itibaren Mısır ve Lübnan'da ortaya çıkan isyân hareketleridir. Osmanlı Devleti içindeki bu isyân hareketlerinin Türkleştirme siyasetine karşılık olarak çıkmadığı bilinmektedir. Bu sebeple Arapların, Türkleştirme siyasetine karşı çıkmak için devrime giriştikleri tezi asılsız olduğu gibi, Türklerin, diğer milliyetçiliklere bir tepki olarak kendi milliyetçiliklerini geliştirdikleri savı öne sürülebilir. Bu tür bir tartışma, araştırma konumuzun dışına çıkmaktadır.

Arap devrimine giden yolda çok sayıda cemiyet önemli rol oynamıştır. Ders kitabı, bu cemiyetlerden oldukça detaylı bahsetmektedir.

#### **Arap Uyanışının Ortaya Çıkışı**

##### **Siyasî ve Edebî Cemiyetler**

Arap uyanışı ortaya çıktığında Arap cemiyetleri çeşitlilik gösteriyordu. Bunların çoğu XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında ortaya çıktı.

##### **Arap Cemiyetlerinin Önemi**

- Gizli ve alenî Arap cemiyetleri Arap milletinin uyanışı için önemli rol oynadı. Bu cemiyetler Arap kültürünü yaydı, vatanî ve millî uyanışı gerçekleştirdi.
- Bu cemiyetler Osmanlı Devleti zamanında Arapların kaderini tehdit eden Türkleştirme siyaseti başladıktan sonra, Arap ülkelerinin durumunu ve olası tehlikeleri araştırmaya başladı.
- Bu cemiyetler siyasî programlar oluşturarak Arapların isteklerini gerçekleştirdi ve Arap haysiyetini korudu.<sup>226</sup>

Arap cemiyetlerinin faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki en sorunlu alanlardan biridir. Çünkü bu cemiyetlerin bir bölümü gizli örgütlenmelere sahipti ve devlet aleyhine gizli programlar dâhilinde çalışmaktaydı. Ders kitabı yazarı, Doğu ve Batı Arap bölgelerinde kurulan edebî, ilmî ve siyasî cemiyetleri tek tek ele alarak,

---

<sup>226</sup> Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır*, es-sâlisu's-sânevîyyu'l-edebeî, s. 130.

bunlardan övgüyle bahsetmiştir. Yazar sadece Arap milliyetçisi örgütleri değil, Osmanlı taraftarı örgütlere de değinmiştir. Bir örgütten şu şekilde bahsetmektedir:

#### **Arap-Osmanlı Kardeşliği Cemiyeti 1908**

İstanbul'da 1908'de anayasa ilân edildikten sonra kuruldu. Hedefi Osmanlı Devleti unsurları arasında adalet, özgürlük ve eşitliği sağlamak için İttihat ve Terakki ile işbirliği yapmaktı. Ayrıca Arap ümmetinin yerini yüceltmek ve bilimi halkın arasında yaygınlaştırmayı amaçlıyordu. Ama ittihatçıların yüzünden Arapların tüm hayalleri suya düştü. Onlar Sultan Abdulhamid'e ihânet etti ve devletin yönetimini ele geçirdiler. Irkçı siyaset uyguladılar ve cemiyetin yerini kapattılar.

Yazar, Osmanlı yönetimi boyunca kötü idâreye yönelttiği eleştirileri oklarını artık Türkleştirme siyaseti uyguladığını iddia ettiği İttihat ve Terakki partisine yöneltmektedir. Yazarın, devlete karşı isyân eden Arap emirlerden övgüyle bahsederken, İttihat ve Terakki yöneticilerini Osmanlı padişahına ihânet etmekle suçlaması bir çelişki olarak göze çarpmaktadır.

#### **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Bilâd uş-Şâm'ın Durumu**

Birinci Dünya Savaşı döneminde Bilâd uş-Şâm, Araplar ile Türk ittihatçıları arasında ciddi bir çatışmaya sahne oluyordu. Öte yandan sömürgeci ülkeler İngiltere ve Fransa arasında Bilâd uş-Şâm üzerine bir rekabet yaşanıyordu. Arap cemiyetlerinin geliştirdiği millî ve vatanî düşüncelerin insanların üzerinde devrimi uyandırmak için büyük etkisi vardı.

#### **Bilâd uş-Şâm'da Türklerin Siyaseti**

İttihatçılar Ahmed Cemal Paşa'yı, Bilâd uş-Şâm'daki 4. Kolordu komutanı Arap Zeki Halebî'nin yerine geçirdiler. Bu ittihatçılar kasvetli ve saldırgan olarak biliniyorlardı. Cemal Paşa, geldiği andan itibaren örfî hükümleri koymaya başladı. Araplara yakın gibi görünmeye çalıştı, sanki Asitâne ittihatçılarının, hükümdarlarıyla bir problemi varmış gibi göstererek şu hedeflere ulaşmak istedi:

- Askerî donanmayı tekrar birleştirip Suveyş kanalı yolundan İngiltere'ye karşı savaşabilmek için Arapların yardımını kazanmak istedi.
- Arapların kızgınlığını azaltmak istedi. Çünkü Araplar, Zeki Halebî'nin görevden alınmasından ve bazı Arap askerlerin Arap vilâyetleri dışına taşınmasından rahatsız olmuşlardı.
- Arap liderlerini daha yakından tanımak istiyordu. Daha sonra bu liderleri Fransa ile işbirliği yaptıkları gerekçesiyle suçlayacaktı.<sup>227</sup>

#### **Şehitleri İdâm**

<sup>227</sup> Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır*, es-sâlisu's-sânevîyyu'l-edebî, s. 150.

Cemal Paşa kanal hareketinde başarısız olunca bütün sinirini Bilâd uş-Şâm halkına yöneltti ve başarısızlıktan onları sorumlu tuttu. Böylece gerçek yüzünü belli etmiş oldu. Özgürlük hareketlerinin üstüne çöktü ve Arap gazetelerini kapattırdı. Türkleştirme siyaseti uyguladı ve Arap özgürlükçülerini tutukladı. Bu yüzden Araplar ona katil (*es-Seffâh*) lakabını koydu, çünkü o çok kişinin kanını döktü. Lübnan'da askerî bir mahkeme kurdu ve tutukluları oraya götürdü. Arap hareketlerinden olan liderleri ve cemiyet üyelerini, özellikle de el-Feth, Ahd ve La Merkeziye cemiyetinden çok sayıda kişi yargılandı. Suçlamalar şöyleydi:

- Arap ülkelerini bağımsızlığa davet ve Osmanlı'dan ayrılma planı.
- Gizli cemiyetlere üye olmak.
- Osmanlı Devleti'ne karşı yabancı devletlerle irtibatla olmak.

Bunun ardından birçok Arap Vatanı insanı için idâm hükmü çıkarıldı. Onlar 21 Ağustos 1915'te idâm edildiler. Beyrut'taki birinci kafiiledeki özgürlükçü şehitlerin sayısı 11 idi. 6 Mayıs 1916'da Cemal Paşa ikinci kafilenin fertlerini idâma sürükledi. Bu 21 şehidin 7 tanesi Şam'da, 14'ü Beyrut'ta idâm edildi. Ve kimi hapishanelerde ölen şehitlerin toplam sayısı 800 oldu. Binlerce kişi de Anadolu'ya sürüldü. Bütün bunlar sadece Arap devrim hareketini bitirmek içindi. Ama bu yaşanan acılar beklenenin aksine Arap devriminin patlamasında en belirgin faktörlerdi.<sup>228</sup>

Osmanlı'nın son dönem politikasında Araplar açısından Cemal Paşa, önemli bir yer tutmaktadır. Ders kitaplarında, Suriye'deki Osmanlı politikası Cemal Paşa'nın idâm kararları ile özdeşleştirilmiştir. Öyle ki Osmanlı'nın özellikle son yıllarda yabancı güçlerin planlarına engel olmak ve Arap topraklarını elinde tutmak adına yaptığı yatırımlar ve yardımlar görmezden gelinmektedir. Ders kitaplarındaki bu taraflı yaklaşım, Arap devrimine giden yolda, Türklere karşı savaşan Araplar için bir gerekçe yaratma çabası olarak görülebilir. Nitekim ders kitabı yazarı, bir sonraki bölümde Arapların Türklere karşı isyân etmekten başka bir şansı kalmadığını, hatta istemeyerek de olsa İngiltere ve Fransa ile anlaşmak zorunda kaldıkları iddiasını ortaya koyacaktır.

### **Büyük Arap Devrimi 1916**

Büyük Arap devrimi, millî uyanış ve nahdânın en büyük görünüşü olarak sayılır. Bu, Osmanlı işgâline karşı Arapların uzun kanlı mücadelesinin doruk noktasıydı ve özgürlük ve bağımsızlık isteklerinin neticesiydi.

Devrim'in sebepleri:

- Araplarda millî uyanış ve bağımsız Arap devleti kurma istekleri.
- Osmanlıların açgözlülüğü ve Arap ülkelerinin mallarını sömürmeleri.

---

<sup>228</sup> Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır*, es-sâlisu's-sânevîyyu'l-edebî, s. 152.

- Osmanlıların ademimerkeziyetçi yapıyı reddetmesi ve gereken islahatları uygulamaması.
- Arap millî varlığını hedef alan Türkleştirme siyaseti.
- Savaş senelerinde Arapların yaşadığı kötü siyasî, sosyal ve iktisadî durum. Bunlarla gelen açlık ve hastalıklar.
- Katil Cemal Paşa'nın yaptığı katliamlar ve çok sayıda kişiyi idâm etmesi.
- Türk yöneticilerin Şerif Hüseyin'in yolladığı yardım isteklerini görmezden gelmesi.
- Fransa ve İngiltere'nin Arapları, Osmanlı'ya karşı devrim yapmaları için kışkırtmaları. Onlara özgürlük ve bağımsızlık vaat etmeleri.

### **Savaşta Araplar ve Türkler**

Araplar ittihatçı Türklerle çatışma içinde bulunmalarına rağmen savaşa İtilâf devletleri yanında değil Türklerin yanında girdiler. Nedenleri:

- Arapların ve Türklerin arasındaki dinî bağa saygı duymaları
- Arapların açgözlü sömürgeci İtilâf ülkelerden korkması, en başta Fransa ve İngiltere'den.
- Osmanlıların Arapların isteklerini gerçekleştirecekleri konusunda verdikleri umut.

Bu durum sebebiyle tüm Arap cemiyetleri Osmanlı Devleti'ne karşı olan eylemlerini durdurdu. Osmanlılarla beraber olacaklarını ilân ettiler. Ancak özellikle Cemal Paşa'nın Bilâd uş-Şâm'da yaptığı üzere, ittihatçıların Türkleştirme siyasetini devam ettirmedeki ısrarları fark edilince ve İslâmî bağları kopardıkları görülünce, Arapların duruşu da değişti.<sup>229</sup>

Ders kitabı yazarı, Arapların Osmanlı'ya karşı isyân hareketine Türklerin dayatması ile girdikleri imajını yaratmaktadır. Bu aşamada İngiltere ve Fransa'dan açgözlü sömürgeciler olarak bahsederken, bunun hemen ardından İtilâf devletleri ile nasıl işbirliği yaptıklarını şu şekilde açıklamaktadır:

### **Araplar ve İtilâf Devletleri**

İngiltere savaşta Arapları kendi tarafına, İtilâf devletleri tarafına çekmeye çalıştı. Bunun büyük bir önemi vardı:

- Suveyş kanalının varlığı ve Arap bölgelerinde petrol kuyularının oluşu.
- Arap bölgelerinin askerî ve ekonomik açıdan önemi.
- Müslümanların içinde Arapların konumunun önemi.

İngiltere bazı Arap liderleri ve onların yardımcılarıyla irtibata geçti. Aziz 'Alî el-Mısrî bunlardan biriydi. Aslında o, bu ilişkilere uzak bakıyordu. İtilâf ülkeleriyle yardımlaşmayı tehlikeli görüyordu. Bu açgözlülerin ileride nasıl bir

<sup>229</sup> Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır*, es-sâlisu's-sânevîyyu'l-edebî, s. 155.

tehlike oluşturacağını bilerek uzak duruyordu. El-Mısır, yardımlaşmayı kabul etti ama şartları vardı:

- İngiltere'nin Arap kaynaklarında gözü olmadığını ilân etmesi.
- Kendi kuvvetlerinin harp esnasında Irak cephesine katılmaması ve Fransa'nın da Bilâd uş-Şâm cephesine katılmaması (Fransa yeni bir sömürgeci ülkeydi, Arapların bu yeni ülkenin avına düşmesinden korkuyordu)

Bazı Arap ileri gelenleri bu duruşu uygun gördü. Çünkü artık Türklerin Bilâd uş-Şâm'a yaptıklarından ve Türkleştirme siyasetinden dolayı bıkmışlardı. Bu sebeple Türklere karşı devrimi ilân ettiler. Onları buna sürükleyen şey, Osmanlı hükümünden kurtulma ve özgürlüklerine, bağımsızlıklarına kavuşabilme ümitleri idi.<sup>230</sup>

Yazar, bir yandan sömürgeci devletler olarak tanımladığı İngiltere ve Fransa'nın gizli çıkarlarından duyduğu korkuyu dile getirirken, öte yandan onlarla işbirliği yapmanın mantıklı bir izâhını bulmaya çalışmaktadır. Bu noktada, tarih kitabının genelinde rastladığımız indirgemeci bir yaklaşım ile, Türklerin Bilâd uş-Şâm'a yaptıklarından şikâyetçi olunmaktadır. Bu noktada Cemal Paşa'nın askerî mahkeme sonucu suçlu bulunduğu Arap ileri gelenlerini idâm ettirmesi ifade edilmeye çalışılmaktadır. Ders kitabı yazarının, bu idâmları gerekçe göstererek, hedeflerinden şüphe duydukları Fransa ve İngiltere ile işbirliğini mazur göstermesi, bu devletlerin daha sonra Suriye topraklarında yaptıkları katliamlar göz önüne alındığında çelişki doğurmaktadır.

Suriye lise ikinci sınıf tarih kitabı, Araplar açısından bir direniş ve mücadelenin kitabı olarak görülebilir. Ortaya koyduğumuz veriler çerçevesinde Arapların, yüzyıllar boyunca başta Osmanlılar olmak üzere, Portekizliler, Fransızlar ve İngilizlerin sömürgeci arzularına hedef oldukları düşüncesi taşıdıkları görülmektedir. Yine ders kitabının verdiği bilgilere göre Arap liderler, tüm baskılara rağmen mücadeleye devam etmişler, mücadele sırasında sömürgeci olarak nitelendirdikleri devletler ile işbirliği yapmaktan çekinmemişlerdir. Ancak yine de Arapların, Birinci Dünya Savaşı sırasında Türklerin yanında yer almadıkları konusu ele alınırken, bu konuda bir suçluluk duygusunun hâkim olduğu hissedilmekte, Arapların İtilâf devletlerinin yanında yer almalarını gerektiren hususlar, öğrencileri tatmin edecek düzeyde ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bu dönem ile ilgili olarak Cemal Paşa imgesi ön plana çıkarılmakta ve Osmanlı Devleti'ne karşı duyulan öfke bu imge üzerinden şekillendirilmektedir. Bu tür bir anlatım tarzı, bugün dahi

---

<sup>230</sup> Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır*, es-sâlisu's-sânevîyyu'l-edebî, s. 158.

Türkiye ile Suriye toplumları arasında sorun çıkaracak düşüncelerin gelişmesine ortam hazırlamaktadır. Aslında Arapça bir isim olan Cemal'in, yüklenen bu olumsuz tarihî anlam sebebiyle günümüz Suriye'sinde çocuklara konulmasının pek tercih edilmediği görülmektedir. Özel hayatın en uç noktasını bile etkileyebilen bu yanlış imajların düzeltilmesi, iki ülke arasındaki olumlu ilişkilerin sağlam temellere oturtulması için önem taşımaktadır.

### **3.4. LİSE ÜÇÜNCÜ SINIF COĞRAFYA DERS KİTABI**

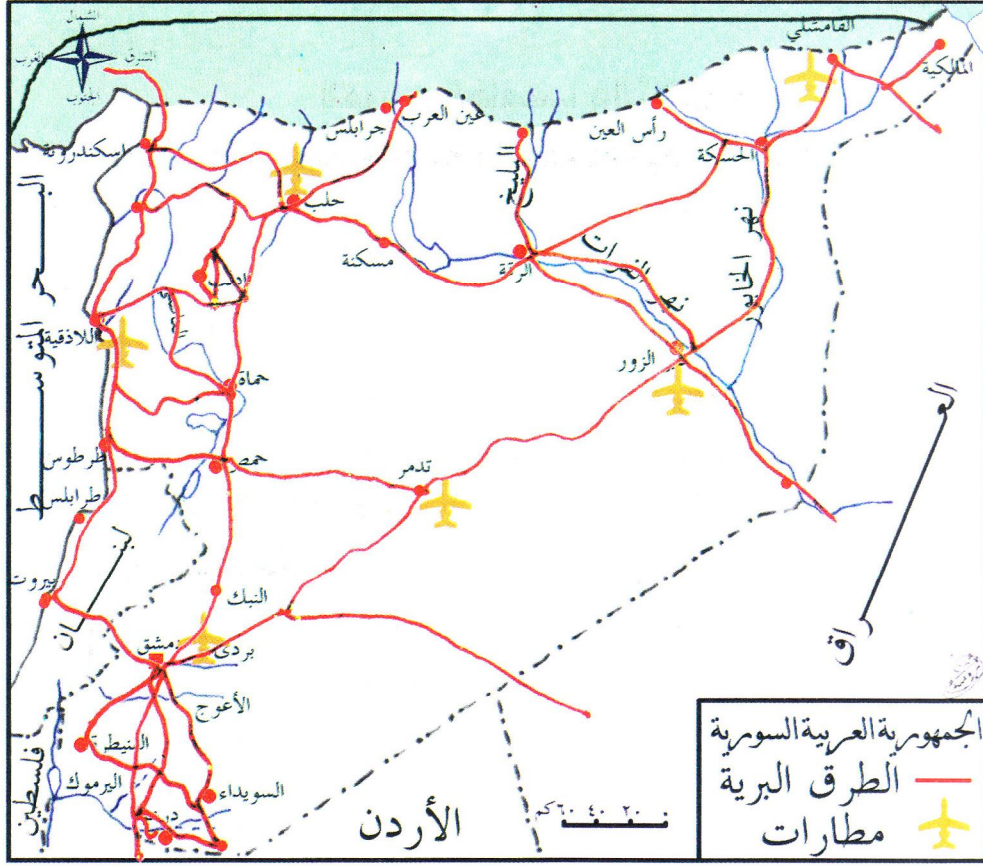
*Arap Vatani'nin İklimi ve Genel Coğrafyası*<sup>231</sup> isimli lise üçüncü sınıf coğrafya kitabı Hişâm el-Halâk, Hayâm el-Humsî, Ahmed Hudûr ve Saffûh Berkâvî isimli yazarlar tarafından kaleme alınmıştır ve 1988-1989 Eğitim-Öğretim döneminden bu yana okutulmaktadır. Kitapta Arap ülkelerinin bulunduğu genel coğrafyanın özellikleri ele alındıktan sonra, tek tek Arap ülkelerinin anlatımına geçilmektedir. Bu süreç içerisinde Arap Vatani'ni gösteren haritaların tümünde, Türkiye'nin sınırlarına ilişkin yanlış bilgilendirmeler göze çarpmaktadır.

#### **3.4.1. Haritalarda Hatay'ın Konumu**

Suriye millî eğitim müfredatında okutulan tüm kitaplarda olduğu gibi, lise üçüncü sınıf coğrafya kitabında da Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları yanlış olarak verilmektedir. Hatay ilinin resmi konumu Türkiye ile Suriye arasında uzun yıllar çatışma konusu olmuştur, ancak son dönemde geliştirilen ilişkiler kapsamında bu sorunun gündeme getirilmemesi konusunda devletler mutabakata varmıştır. Günümüzde uygulanan bu fiilî uygulamaya rağmen Suriye ders kitaplarında Hatay ili Suriye sınırları içerisinde gösterilmeye devam etmektedir.

---

<sup>231</sup> Hişâm el-Halâk, *el-Cuğrâfiyatu'l-Âmme ve'l-İklîmiyye li'l-Vatani'l-Arabî*, es-sâlisu's-sâneviyyu'l-edebî, el-Mu'essesetu'l-Âmme li't-Tibâ'e, Dimaşk 1988.



Harita 7: Suriye Arap Cumhuriyeti'nin Karayolları ve Havalimanları<sup>232</sup>

Lise ikinci sınıf coğrafya kitabında sıkça rastladığımız Suriye haritalarından birinde, ülkedeki karayolları ağı ve havalimanları gösterilmektedir. Diğer haritalarda olduğu gibi yukarıdaki haritada da Hatay ili Suriye sınırları dâhilinde gösterilerek yanlış bilgilendirme yapılmıştır. Suriye karayollarının Hatay ve İskenderun gibi kentlere kadar uzanması, öğrencilerin zihninde bu bölgelerin Suriye sınırları dâhilinde olduğu imajını kuvvetlendirmektedir. Öte yandan Türkiye sınırları içerisinde geçirilen tanımlanmamış işaretlenme ise, daha önceki coğrafya kitaplarında işlenen, Türkiye tarafından gasp edildiği iddia edilen toprakları simgelemektedir. Hatay ilinin konumu ve Türkiye tarafından gasp edildiği iddia edilen topraklar konusu, coğrafya kitaplarında defalarca verilen yanlış imajlardır. Bu yanlış bilgilendirmenin okul kitaplarında devam etmesi, gelecekte iki ülke arasında yapılacak olası bir uzlaşma çabasını güçleştirecektir.

<sup>232</sup> Hişâm el-Halâk, *el-Cuğrâfiyatu'l-Âmme ve'l-İklîmiyye li'l-Vatani'l'Arabî*, es-sâlisu's-sâneviyyu'l-edebî, s. 186.



### 3.5. LİSE ÜÇÜNCÜ SINIF EDEBİYAT DERS KİTABI

*Modern Arap Edebiyatı*<sup>233</sup> isimli lise üçüncü sınıf edebiyat kitabı ‘Omer Dukâk, Muhammed Mav‘id, Nadva el-Nûrî, Muhammed Yâsîr ‘Alâyâ, Ahmed Kan‘ân, Seyyâh el-Cahîm ve Kasî Atâsî isimli yazarlar tarafından kaleme alınmıştır ve 1991-1992 Eğitim-Öğretim döneminden bu yana okutulmaktadır. Arap edebiyatını dönemlere ayıran yazarlar, istibdâd dönemi başlığı altında Abdurrahman el-Kevâkibî, Halîl Matrân ve İbrahim Yazıcı’nın eserlerine yer vermişlerdir.

Arap uyanışı, siyasî bir kimlik kazanmadan önce edebî ve kültürel bir nitelik taşımaktaydı. Araştırmamızın, Arap milliyetçiliğinin düşünsel gelişimini incelediğimiz birinci bölümünde Suriyeli aydınların, milliyetçi düşüncenin gelişimindeki rollerine değinmiştik. Bu bölümde özellikle Abdurrahman el-Kevâkibî ve İbrahim Yazıcı’nın, Arap uyanışındaki etkileri önemlidir. Suriye edebiyat ders kitabı da, özellikle bu edebiyatçıların eserlerine yer vererek, Arap milliyetçiliği fikrinin canlı tutulmasını ve “Osmanlı zulmüne” karşı verilen savaşın hatırlanmasını amaçlamaktadır.

Şiir tercümesi, başlı başına bir uzmanlık alanıdır. Ancak araştırmamızın bu bölümünde yer alan şiirlerin Türkçe tercümelerinin bulunmamasından dolayı, tarafımızdan tercüme edilmesi yoluna gidilmiştir. Dolayısıyla şiir tercümesi alanının metodları kullanılmadan yapılan amatör çeviride, bazı hatalara rastlanabilir. Yine de elde edilen sonuç, eserlerdeki Türk imajına ilişkin bilgileri sorunsuz biçimde bize sunmaktadır.

#### 3.5.1. Abdurrahman el-Kevâkibî

1854 yılında Halep’te, seçkin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Abdurrahman el-Kevâkibî, yayın hayatına gazetecilik ile başlamıştı.<sup>234</sup> Suriye ders kitabında bir bölümü aktarılan İstibdâd’ın Nitelikleri (*Tabâyi’l-İstibdâd*) adlı kitabı da aslında Mısır’da el-Mueyyed gazetesinde yayınlanan ve istibdâdın verdiği zararları konu alan makalelerin toplamından oluşmaktadır. Ders kitabında, ilgili eserin şu bölümü aktarılmaktadır:

İstibdâda karşı direniş göstermedikçe ve baskıya karşı savaşmadıkça istibdâddan kurtuluş yoktur.

Müstebit, halkın işlerine, kendi isteği doğrultusunda hükmeder; onların isteklerine göre değil. Kendi arzusuna göre yönetir; onların hukukuna göre değil.

<sup>233</sup> ‘Omer Dukâk, *el-Edebu’l-‘Arabiyyeti’l-Hadis*, es-sâlisu’s-sâneviyyu’l-edebî, el-Mu’essesetu’l-‘Âmme li’t-Tibâ’e, Dimaşk 1991.

<sup>234</sup> Hamid İneyet, *Arap Siyasî Düşüncesinin Seyri*, Çev. Hicabi Kırlangıç, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1997, s. 182.

Kendisi de bilir ki adaletsizce gasp eder ve topuğunu milyonların ağzına koyarak gerçeği söylemelerini ve isteğine karşı çıkmalarını engeller.

Müstebit, hak ve özgürlüğün düşmanıdır ve bu ikisine karşı savaşı. Hak insanoğlunun babasıdır, özgürlük ise anası. Avam, hiçbir şeyden haberi olmadan uyuyan öksüz çocuklardır ve ulema, onların bilge ağabeyleridir. Ulema onları uyandırırsa kalkışlırlar, çağırırsa buna uyarlar, aksi takdirde ölüm onların rüyalarına gelir.

Müstebit, demirden duvarları yıkarak daha önce görmediği sınırlara ulaşır. Zâlim olan, mazlumun yanında bir kılıç görürse, zulme kalkışamaz. Dedikleri gibi: “Savaşmaya hazır olmak, savaşı önler.”

Müstebit, doğası gereği kötülüğe yatkındır, zorlayınca da iyiliğe. Halkın neyin iyi neyin kötü olduğunu bilmesi gerekir, zâlimi -doğasının aksine- iyiliğe zorlayabilmek için. Zâlim sözün arkasında eylem olduğunu bilirse, sadece talep için zorlamak yeterlidir. Şu bilinir ki eylem için hazırlık, istibdâdın kötülüğü için yeterli bir eylemdir.

İstibdâd tüm kötülüklerin temelidir. Bunun anlamı doğru araştırmacının, insanın hallerinde ve toplumun doğasında, her yönünde istibdâddan kalan bir kötülük bulduğudur. Müstebit, akıl üzerinde baskı kurar ve onu mahveder. Din ile oynar ve onu mahveder. Bilim ile savaşı ve onu mahveder.

İstibdâd ve bilim, mücadele içindeki iki karşıt güçtür. Tüm müstebit yönetimler bilim ışığını söndürmek ve halkı cahilliğin karanlığıyla sarmak için çaba harcar. Genellikle istibdâdın kayalık dar geçitlerinde filizlenen bilgin ulema ise, insanların fikirlerinin aydınlanması için uğraşır. Ve kural şudur ki istibdâdın adamları bilim adamlarının izini sürer ve onları şiddetli biçimde cezalandırır. Onlar arasında mutlu olanı, bu diyardan göçenidir.<sup>235</sup>

Abdurrahman el-Kevâkibî, Araplar arasında oldukça ses getiren bu yazılarında II. Abdülhamit yönetimini isim vermeden eleştirmektedir. Yazar, doğrudan sultanı hedef göstermek yerine, tüm baskıcı rejimler hakkında genel tespitlerde bulunuyormuş gibi gözükmekte, ancak eleştirdiği kişinin Sultan II. Abdülhamit olduğu bilinmektedir. İsim vermeden dolayı yoldan eleştiri, bu dönemin diğer Arap edebiyatçılarının da uyguladığı bir yöntemdir. Nitekim Halîl Matrân’ın şiiri, bu tür bir gönderme içermektedir.

### 3.5.2. Halîl Matrân

Mısır, Suriyeli Arap milliyetçiler için korunaklı bir bölge niteliği taşıyordu. Çoğu önemli isim, eserlerini Mısır’da kaleme almıştır. 1872 doğumlu Suriyeli şair Halîl Matrân

<sup>235</sup> ‘Omer Dukâk, *el-Edebu’l-‘Arabiyyeti’l-Hadis*, es-sâlisu’s-sânevîyyu’l-edebî, s. 57.

da bunlardan biridir. Matrân, Arap şiirinde romantik akımın öncüsü olarak görülmektedir.<sup>236</sup> Suriye edebiyat kitabında yer alan şiirinde Osmanlı yönetimine karşı eleştiriler, yine dolaylı yoldan dile getirilmektedir. Şiirden önce, ders kitabı yazarının kısa bir açıklaması mevcuttur.

Sultan, yenilikçi vezîri Mithat Paşa'yı öldürttüğünde bu olay Matrân'ın rüyalarına girip ruhunu incitti. Bunun üzerine Matrân tarihe sığındı ve Hüsrev'in, vezîri Buzercumuhri [Bozorgmihri]'yi öldürttüğü tarihe geri gitti. Sultanın gaddarlığı vasıtasıyla istibdâdın her zaman ve her mekânda var olduğunu gösterdi.

Matrân, Osmanlı yönetimine yönelttiği eleştirileri, bu kez tarihsel bir vaka ile benzetme kurarak yöneltmektedir.

### **Buzercumuhri [Bozorgmihri]'nin Katli**

Ah Buzercumuhri'nin katledildiği gün! Gelmişlerdi. O gün çağrıya hemen uymuşlardı.

Ülkeyi adaletli ve faydalı bir şekilde kalkındıran kişinin ölümüne şahitlik etmeye gittiler hep birlikte.

Öfke dolu ruhları kaburgaları arasında korku ile çarpışırken mutlu görünüyorlardı.

Cellâdı, vezir Buzercumuhri'yi kibirlice ve hilekârca getirirken,

Kalabalık onların etrafında ilerliyor, bir ileri bir geri dalgalanıyordu.

Kral, bir nasihat sonrası ona kızgındı. Onu hatalı şekilde cezalandırdı.

Cellât oradakilere sordu Buzercumuhri için aracı olan var mı diye.

Hepsi cevapladı: Hayır, Hayır.

Ve Hüsrev bakışlarını kalabalığa çevirdi ve güzelliği sabah gibi olan bir kız gördü.

Hüsrev kızı işaret etti; onu tanımak için temsilcisini gönderdi. Temsilci sordu:

Efendim nasıl örtünmediğini merak ediyor. Kız cevap verdi: Hayranlık ve soru?

Temsilci yüce kralına geri döndü ve ona dedi ki: Nasihat veren öldü ama faydaları özenle yaşıyor.

Bak, aydın kişi öldü ama onun izlerinden başka bir şey görüyor musun etrafında, gölgesinden başka?

Güzellik örtüsünü kaldırmadı, erkek kalabalığının hezeyanı içinde.<sup>237</sup>

<sup>236</sup> Salma Khadra Jayyusi, *Modern Arabic Poetry*, Columbia University Press, New York 1987, s. 82.

<sup>237</sup> 'Omer Dukâk, *el-Edebu'l-'Arabiyyeti'l-Hadis*, es-sâlisu's-sânevîyyu'l-edebî, s. 62.

Suriye ders kitabında yer alan bu dizeler, Halîl Matrân'ın “Bozorgmihr'in Katli” isimli şiirinden alınmış birkaç beyitten oluşmaktadır. Matrân bu eserinde, Osmanlı sadrazamlarından Mithat Paşa ile Hüsrev'in vezîri Bozorgmihr<sup>238</sup> arasında benzetme kurmaktadır. Mithat Paşa, Kanun-i Esâsî'nin ilânında oynadığı rol ve Şam vâililiği döneminde yaptığı hizmetler sebebiyle Suriyeliler tarafından sevilmekte, reformcu bir devlet adamı olarak tanınmaktadır. Bu şiirde de Matrân, Bozorgmihr'den övgüyle bahsederken aslında Mithat Paşa'yı övmektedir. Bozorgmihr'in idâma götürülüş sahnesinin betimlemelerle anlatıldığı şiirde, Mithat Paşa'nın II. Abdülhamid tarafından sürgüne gönderilmesi ve sürgündeyken hayatını kaybetmesine gönderme yapılmaktadır. Şiirde, cellatın sorusu üzerine Bozorgmihr için kefil olacak birinin çıkmaması, istibdâd yönetiminin insanları sindirdiği yönündeki imajını desteklemektedir. Dolayısıyla eser, Sultan Abdülhamid'e yönelik bir eleştiri söylemini içermektedir.

### 3.5.3. İbrahim Yazıcı

İbrahim Yazıcı, Arap uyanışı döneminin önemli isimlerinden biri olduğu gibi, yazdığı şiirler ile halkın Osmanlı yönetimine karşı harekete geçmesinde etkisi olmuştur. Özellikle, “Arap'ın Uyanışı” (*Yakazatu'l- Arab*) isimli şiiri, Arap edebiyatında önemli bir yer edinmiştir.

#### Arap'ın Uyanışı

Uyan Ey Arap ve ayağa kalk! Felaket dizlerine kadar her yeri sardı.

Rüyaya aldanmak için sebebin ne, düşman mızrağı ile ümitlerini çalmış.

Allahuekber! Nedir bu uyku? Beşikler senden sıkıldı ve mezarlar seni bekliyor.

Zulmediliyorsun ve şikayet etmiyorsun. Bu senin için gazap değil mi?

Artık sana doğal gelene kadar aşağılanmaya alıştın. Baskıyı umursamıyorsun, yıkımı da.

Allah için, keşke bu atların ve kılıçların bulunduğu bir savaş yerinde olsaydı.

Doğuyu ve batıyı fetheden, gittikleri her yerde saygı gören kahramanlar siz değil misiniz?

Ve saldırılara karşı koyabilen güçlü sütunlar üzerine medeniyet kuranlar.

<sup>238</sup> Bozorgmihr, Sâsânî hükümdarı I. Hüsrev'in veziri olarak 531-578 yılları arasında görev yapmıştır. Üstün bilgisi ve bilge öğütleriyle tanınan Bozorgmihr'in Maniheizm'e olan bağlılığı sebebiyle idâm edildiği sanılmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz. <http://www.iranica.com/articles/bozorgmeh-e-boktagan>, (Erişim Tarihi, 03.03.2011).

Hazırlan ve öne çık! Düşmanla yüzleşmek için bu ender gelen fırsatı  
kaçırma.<sup>239</sup>

İbrahim Yazıcı'nın şiirindeki coşku ve heyecan dolu anlatım dikkat çekmektedir. Şairin bir felaket olarak tasvir ettiği ve Arapları ayaklanmaya çağırdığı baskıcı rejim, Osmanlı yönetimidir. Yazıcı, Arapların uzun zamandır derin bir uykuda olduğunu söyleyerek bir öz eleştiri yapmakta, bu uykunun sebebi olarak baskıcı yönetimi göstererek sorumluluktan kaçınmaktadır. Bu ifade tarzı, Suriye ders kitaplarında sıkça rastladığımız, Arapların geri kalmasının tek sorumlusu olarak Osmanlı idâresini gösteren anlatım ile uyum göstermektedir. Şiirde Osmanlı hâkimiyeti dönemi, Araplar için felakete sebep olan bir uyku süreci olarak tasvir edilmektedir. İbrahim Yazıcı'nın şiiri bugün dahi, artık Türklere karşı olmasa da, ortak düşmana karşı Arapları birleştirmek ve eyleme davet etmek için kullanılan bir slogan olarak önemini korumaktadır.

---

<sup>239</sup> 'Omer Dukâk, *el-Edebu'l-'Arabiyyeti'l-Hadis*, es-sâlisu's-sânevîyyu'l-edebî, s. 65.

## SONUÇ

Suriye ders kitaplarına genel olarak bakıldığında Arap ülkelerini kültürel ve sosyal bir bütün olarak tanımlayan, seküler Arap milliyetçiliğini temel alan bir yaklaşımın hâkim olduğu görülmektedir. Bu yaklaşım özellikle tarih kitaplarında Arap Vatani'nin ortak düşmana karşı korunmasında, coğrafya kitaplarında ise Arap Vatani'nin bir bütün olarak gösteren haritalarda ortaya çıkmaktadır. Kitaplardaki Türk imajı, bu anlatım tarzının tabii bir sonucu olarak olumsuz biçimde şekillendirilmiştir.

Tarih kitaplarında Türklerden ilk kez, Abbâsî Halîfesi Mu'tasım zamanında bahsedilmektedir. Bu dönemden itibaren Türkler, Abbâsî Devleti çatısı altında yönetimi ele geçirmek isteyen dış güçler olarak yansıtılmakta, hatta Türklerin İslâmiyet'e "çıkar amaçlı girenlerden" olduğu imâ edilmektedir. Türklere yüklenen bu olumsuz imaj, köle olarak Abbâsî Devleti'ne giren bir topluluğun devlet kademesinde önemli görevlere kadar yükselmesi ve bu süreçte Arap unsurların etkinliklerini kaybetmesinden duyulan rahatsızlığın bir yansımasıdır. İslâm tarihi ve medeniyeti açısından büyük öneme sahip Selçuklulara ise tarih kitabında yüzeysel olarak değinilmiş, liderlerinin yaptıkları icraatlerden olumlu biçimde bahsedilmiştir.

Abbâsî Devleti çatısı altında yönetime göz diken hırslı savaşçılar olarak gösterilen Türkler, ancak Arap coğrafyasına katkılarından dolayı Zengîler döneminde olumlu bir imaja kavuşabilmiştir. Bu süreçte sadece İmâd ed-dîn Zengî'nin Türk olduğu belirtilmiş, öte yandan Zengîlerin bir Arap devleti olduğu ve Arap Vatani'nin Haçlılara karşı savunduğu vurgulanmıştır. Haçlılara karşı kazanılan tüm zaferler "Arapların başarısı" olarak öne çıkarılmıştır. Bunun dışında Türk oldukları belirtilen Gaznelilerin bilime yaptıkları katkı vurgulanmıştır. Eyyübîlerden ise, özellikle Salâh ed-dîn Eyyübî'nin Kudüs'ü Haçlıların elinden geri alması sebebiyle, övgüyle bahsedilmiş, ancak Eyyübîlerin kimlikleri hakkında hiçbir bilgi verilmemiştir. Memlûklar'ın ise Türk olduklarından söz edilmemiş, Moğollara karşı kazanılan zafer, yine Arapların başarısı olarak yansıtılmıştır.

Arap coğrafyasındaki Osmanlı hâkimiyeti dönemi, Suriye ders kitaplarına detaylı biçimde yansımıştır. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki fetihlerine, ders kitaplarının genel yaklaşımı çerçevesinde sadece Suriye açısından değil, tüm Arap ülkeleri açısından yaklaşmıştır. Osmanlı Devleti'nin "Arap Vatani'nin işgâl ettiği" vurgulanmıştır. "İşgâl" kavramının kullanılması, Suriye'nin bir ulus-devlet haline gelmeden önce 400 yıl idâresi altında yaşadığı, döneminin en güçlü devleti olan, İslâm dininin ve kültürünün yayılmasına

ve korunmasına büyük hizmetler vermiş bir cihan imparatorluğuna nasıl baktığını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Zira “işgâl” kavramı Türklerin; bölgede tahakküm kuran diğer yabancı güçler ile eşdeğer tutulduğunun bir göstergesidir. Dolayısıyla Suriye ders kitabı yazarları, Arap coğrafyasında hâkimiyet kuran güçleri Müslüman olup olmadıklarına göre değil, Arap olup olmadıklarına göre sınıflandırmaktadır. İslâm medeniyetine hizmet etmesine rağmen Osmanlı hâkimiyetinin “işgâl” olarak tanımlanması, buna karşın “Arap Vatanı’nın birliği için çaba harcayan” Zengîler, Eyyûbîler ve Memlûklar’ın zaferleri konusunda sadece Arap unsurların ön plana çıkarılması, seküler Arap milliyetçisi tarih yazımının en somut örneğidir.

Kültürel ve sosyal bir bütün olarak tahayyül edilen “Arap Vatanı”nın siyasî birliğinin sağlanması, ders kitaplarında olumlu anlam yüklenen bir olgudur. Dolayısıyla Osmanlı idâresi altında Arap coğrafyasının vilâyetlere bölünmesi, en çok eleştirilen konuların başında gelmektedir. Suriye ders kitapları, Osmanlı idârî sistemini, Arapları parçalamak ve başkaldırmalarını engellemek üzere oluşturulduğu görüşünü savunmaktadır. Bu olumsuz imaj, Arapların geri kalmasının tek sorumluluğunu Osmanlı idâresinin kötü oluşuna bağlayan gerekçeler ile desteklenmeye çalışılmaktadır. Hilâfetin Türklere geçmesi, değerli İslâm kaynaklarının İstanbul’a nakledilmesi ve Türk başkentinin, İslâm kültürünün de merkezi haline gelmesi, Suriye ders kitaplarında olumsuz gelişmeler olarak yansıtılmıştır.

Devletler açısından ulusal kurtuluş savaşları, millî birlik hissini güçlendiren en temel araçlardandır. Suriye ders kitapları açısından bakıldığında Suriyeliler, kurtuluş savaşlarını önce Osmanlılara karşı, sonra da Fransızlara karşı vermiştir. Osmanlı yönetiminin “zulüm”, “gasp”, “işgâl” ve “istibdâd” kavramlarıyla anılmasının sebebi, Osmanlı Devleti’ne karşı yürütülen savaşa meşruiyet kazandırmak olduğu kadar, mevcut Suriye Arap Cumhuriyeti’nin kurucu unsurlarına da meşruiyet sağlama amacı gütmektedir. Zira Arap milliyetçiliği fikrinin yüceltilmesi için, “Türk milliyetçilerinin zulmüne” vurgu yapılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransız ve İngilizler ile işbirliğini mazur göstermek için, yine “Türk zulmü” ön plana çıkarılmıştır. Dolayısıyla Osmanlılar hakkında yaratılan her olumsuz imaj, Suriye devletinin bağımsızlık mücadelesini haklı gösteren bir etkiye sahiptir.

Suriye edebiyat ders kitaplarındaki Türk imajı, tarih kitaplarındakini destekler nitelikte olumsuzdur. Suriye’de Arap milliyetçiliğinin gelişimine öncülük eden yazarlardan Abdurrahman el-Kevâkibî ve İbrahim Yazıcı’nın yanı sıra Arap şiirinde romantizmin

öncüsü sayılan Halil Matrân'ın eserlerinin ana temasını “istibdâd dönemi” oluşturmaktadır. “Türk zulmü” söylemi, vatandaşlık bilgisi kitaplarında Cemal Paşa'nın idâm ettirdiği Arap ileri gelenlerinin anlatımı ile devam etmektedir.

Ders kitaplarının tümünde vurgulanan bir kavram olan “Arap Vatani”, coğrafya kitaplarında sınırları belirlenerek somutlaştırılmaktadır. Bu haritalarda dikkat çeken nokta, Türkiye'nin güneydoğu bölgesinden bir kısmın da “Arap Vatani”na dâhil edilmiş olmasıdır. Toros Dağları'nın güneyinde denk gelen bölgedeki Diyarbakır, Maraş, Cizre, Urfa, Antep, Mardin ve Nusaybin şehirleri, “Arap Vatani” sınırları dâhilinde gösterilerek, gerçeklerle uyuşmayan bilgiler ortaya konulmaktadır. Ders kitaplarında bu bölgelerin “gasp edilmiş Arap toprakları” olarak tanımlanması ise, bir hak iddiasını doğurmaktadır. Öte yandan Türkiye ile Suriye arasında uzun yıllar çatışma sebebi olan ve gelişen ilişkiler ile bir daha gündeme getirilmemesi üzerine mutabakata varılan Hatay meselesinin, Suriye ders kitaplarında yanlış olarak vurgulanmaya devam ettiği görülmektedir. Ders kitaplarında Hatay'ın Suriye sınırları içerisinde gösterilmesi, toplumsal algılamada Türkiye'yi işgâlcî konumuna düşürmektedir.

Suriye ders kitaplarında yaratılan olumsuz Türk imajı, günümüz Türkiye-Suriye ilişkilerinin gelişimindeki en önemli engellerden biridir. Zira, hükümetler arasında çok sayıda işbirliği anlaşması imzalanmasına rağmen ders kitaplarındaki yanlış imajların varlığını koruması, Arapların Türklere bakış açısında bir önyargılar sistemi oluşturmaktadır. Yaratılan önyargılar, devletler arası gelişen ilişkilerin halklar tabanında yayılması önünde engel teşkil etmektedir. Mevcut ders kitapları ile yetişen öğrencilerin, Türkiye'nin Arap ülkeleri ile giriştiği yakın ilişkileri, yeni bir Türk hâkimiyeti tehlikesi olarak yorumlaması kaçınılmaz olacaktır. Nitekim Suriye'de bulunduğumuz bir yıllık süre boyunca yaptığımız mülakatlar, Hatay meselesinde Suriye toplumundaki yanlış algılamaların devam ettiğini göstermektedir. Her yıl 6 Mayıs'ta resmi törenler ile anılan Şehitler Günü ise, Cemal Paşa ismi üzerinden yönlendirilen Türk nefreti söyleminin devam etmesine yol açmaktadır.

Ders kitaplarındaki olumsuz imajların gözden geçirilerek, ortak değerlere vurgu yapan yapıcı imajlar ile yenilenmesi, aynı medeniyetin iki önemli üyesi olan Türkler ve Arapların birbiriyle yakınlaşması için hayati önem taşımaktadır. Zira bölgede sağlam temellere dayanan, uzun vadeli ittifakların oluşturulması, halklar arasındaki önyargıların kaldırılması ve kardeşlik fikrinin yayılması ile mümkün olacaktır.



## BİBLİYOGRAFYA

### I. SURİYE DERS KİTAPLARI

- Bedr ed-dîn, Abdurrahman, *Târîhu'l-'Asri'l-Hadîs, el-Cuz'u's-sânî, es-sânîyyu's-sânevîyyu'l-edebî, el-Mu'essesetu'l-'Âmme li't-Tibâ'e*, Dimaşk 1987.
- , *Târîhul-'Asri'l-Hadîs, el-Cuz'u'l-evvel, es-sânîyyu's-sânevîyyu'l-edebî, el-Mu'essesetu'l-'Âmme li't-Tibâ'e*, Dimaşk 1987.
- , *Târîhu'l-Hadâratu'l-'Arabiyye, el-evvelu's-sânevî, el-Mu'essesetu'l-'Âmme li't-Tibâ'e*, Dimaşk 1986.
- Cuğrâfiyatu'l-Vatani'l-'Arabî, merhaletu't-ta'lîmi'l-esâsî, es-saffu't-tâsî', el-Mu'essesetu'l-'Âmme li't-Tibâ'e*, Dimaşk 2003.
- Dukâk, 'Omer, *el-Edebu'l-'Arabiyyeti'l-Hadîs, es-sâlisu's-sânevîyyu'l-edebî, el-Mu'essesetu'l-'Âmme li't-Tibâ'e*, Dimaşk 1991.
- el-Cumyân, Davûd, *Cuğrâfiyatu'l-Vatani'l-'Arabî, merhaletu't-ta'lîmi'l-esâsî, es-saffu's-sâdis, el-Mu'essesetu'l-'Âmme li't-Tibâ'e*, Dimaşk 2002.
- el-Edebu'l-'Arabiyyi'l-Hadîs, es-sânîyyu's-sânevîyyu'l-edebî, el-Mu'essesetu'l-'Âmme li't-Tibâ'e*, Dimaşk 2001.
- el-Gadbân, Ahmed, *Cuğrâfiyatu'l-'Âlem, merhaletu't-ta'lîmi'l-esâsî, es-saffu's-sâmin, el-Mu'essesetu'l-'Âmme li't-Tibâ'e*, Dimaşk 2005.
- el-Halâk, Hişâm, *el-Cuğrâfiyatu'l-'Âmme ve'l-İklîmiyye li'l-Vatani'l-'Arabî, es-sâlisu's-sânevîyyu'l-edebî, el-Mu'essesetu'l-'Âmme li't-Tibâ'e*, Dimaşk 1988.
- el-Hamevî, Muhammed Nihâd, *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır, es-sâlisu's-sânevîyyu'l-edebî, el-Mu'essesetu'l-'Âmme li't-Tibâ'e*, Dimaşk 2003.
- , *Târîhu'l-'Arabi'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır, merhaletu't-ta'lîmi'l-esâsî, es-saffu't-tâsî', el-Mu'essesetu'l-'Âmme li't-Tibâ'e*, Dimaşk 2002.
- et-Terbîyyetu'l-Kavmiyyeti'l-İştirâkiyye, merhaletu't-ta'lîmi'l-esâsî, es-saffu'l-hâmis, el-Mu'essesetu'l-'Âmme li't-Tibâ'e*, Dimaşk 2001.
- Humsî, Hiyâm, *el-Cuğrâfiya, merhaletu't-ta'lîmi'l-esâsî, es-saffu'l-hâmis, el-Mu'essesetu'l-'Âmme li't-Tibâ'e*, Dimaşk 2002.
- Târîhu'l-'Arab fî'l-'Asri'l-'Abbâsî, merhaletu't-ta'lîmi'l-esâsî, es-saffu's-sâmin, el-Mu'essesetu'l-'Âmme li't-Tibâ'e*, Dimaşk 1988.

## II. ARAŞTIRMA KAYNAKLARI

- Baktıaya, Adil, *Osmanlı Suriyesi 'nde Arapçılığın Doğuşu*, Bengi Yayınları, İstanbul 2009.
- Crawford, Keith “The Role and Purpose of Textbooks”, *International Journal of Historical Learning, Teaching and Research*, III/ 2, (2003), s. 5-11.
- Çağrııcı, Mustafa, “Asabiyet”, *DİA*, III, (2004) s. 454- 461.
- Dawn, C. Ernest, *Osmanlıcılıktan Arapçılığa*, Çev. Bahattin Aydın, Taşkın Temiz, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1998.
- Durkheim, Emile, *Education and Sociology*, The Free Press, New York 1956.
- el-Husrî, Sâtî, *İbn-i Haldûn Üzerine Araştırmalar*, Çev. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 2001.
- et-Tahtâvî, Râfî', *Paris Gözlemleri*, Çev. Cemil Çiftçi, Ses Yayınları, İstanbul 1992.
- Evans, Sara, *The Journal of American History*, LXXVIII/ 4, (1992), s. 1377-1379.
- Fazlıoğlu, Şükran, *Arap Romanında Türkler*, Küre Yayınları, İstanbul 2006.
- , *Modern Mısır romanında Türk imajı (1798-1914)*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2001, 353 s.
- Freitag, Ulrike, “In Search of “Historical Correctness”:The Ba'th Party in Syria”, *Middle Eastern Studies*, XXXV/1, (1999), s. 1-16.
- , “Writing Arab History: The Search For The Nation”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, XXI/1, (1994), s. 19-37.
- Gellner, Ernest, *Uluslar ve Ulusçuluk*, Çev. Günay Göksu Özdoğan, İnsan Yayınları, İstanbul 1992.
- Giddens, Anthony, *Sosyoloji*, Ayraç Yayınevi, Ankara 2000.
- Gökdemir, Zehra, *Suûdi Arabistan Ders Kitaplarında Türkler ve Türk İmajı*, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, IX+193 s.
- Hitti, Philip, *İslâm Tarihi*, Çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1980.
- Hobsbawm, Eric, *Milletler ve Milliyetçilik*, Çev. Osman Akinbay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995.
- Hourani, Albert, *Arap Halkları Tarihi*, Çev. Yavuz Alogan, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.
- , *Çağdaş Arap Düşüncesi*, Çev. Hüseyin Yılmaz, Latif Boyacı, İnsan Yayınları, İstanbul 1994.

- İhsanoğlu, Ekmeleddin-Ramazan Şeşen, “Araplarla Türklerin İlk Temasları”, *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, IRCICA, İstanbul 2000, s. 3-47.
- , “Osmanlı Devleti’nin Arap Topraklarında Yayılışı”, *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, IRCICA, İstanbul 2000, s. 49-98.
- İnal, Kemal, “Durkheim’in Eğitim Anlayışı”, *AÜRBFD*, XXIV/ 2, (1991), s. 511-518.
- İnayet, Hamid, *Arap Siyasî Düşüncesinin Seyri*, Çev. Hicabi Kırlangıç, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1997.
- Kalın, İbrahim, *İslâm ve Batı*, İSAM Yayınları, İstanbul 2007.
- Kemal, Namık, *Renan Müdafaaanamesi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- Merçil, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara 1991.
- Mustafa, Ahmed Abdurrahîm, “Osmanlı İdaresi Altında Araplar”, Çev. Mehmed Erdoğan, *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, IRCICA, İstanbul 2000, s. 373-412.
- Nicholls, Jason, “Methods in School Textbook Research”, *International Journal of Historical Learning, Teaching and Research*, III/2, (2003), s. 11-27.
- Oran, Baskın, *Türk Dış Politikası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- Ortaylı, İlber, “Osmanlılarda Millet Sistemi” *DİA*, XXX, (2004), s. 65- 73.
- Özbaran, Salih, *Tarih, Tarihçi ve Toplum*, TVYY, İstanbul 1997.
- Özyüksel, Murat, *Feodalite ve Osmanlı Toplumunu*, Derin Yayınları, İstanbul 2007.
- Pamukçu, Ekrem, *Bağdat’ta İlk Türkler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994.
- Parker, Garland G., *Syrian Arab Republic*, The Association of Collegiate Registrars, Washington 1978.
- Pehlivanlı, Hamit-Yusuf Sarıncay-Hüsametdin Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, ASAM Yayınları, Ankara 2001.
- Pingel, Falk, “Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision”, *UNESCO*, (2003) s. 1-49.
- Saydam, Abdullah, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Derya Kitabevi, Trabzon 1999.
- Schama, Simon, “Tarih ve Gönümüzün İmgelemi”, *Toplum ve Bilim*, LIV, (1991), s.97-108.
- Sırma, İhsan Süreyya, *Abbâsîler Dönemi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2002.
- Smith, Anthony D., *Nationalism*, Oxford University, Oxford 1994.
- Şen, Sabahattin, *Ortadoğu’da İdeolojik Bunalım: Suriye Ba’as Partisi ve İdeolojisi*, Birey Yayıncılık, İstanbul 2004.

- Şeşen, Ramazan, *Salahaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memluklar*, İSAR Vakfi Yayınları, İstanbul 2007.
- , *Sultan Baybars ve Devri*, İSAR Vakfi Yayınları, İstanbul 2009.
- Tekeli, İlhan, *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi, Ankara 1998.
- Tezcan, Mahmud, *Eğitim Sosyolojisinde Çağdaş Kuramlar ve Türkiye*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1993.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, TTK, Ankara 1983.
- World Education Encyclopedia*, Facts On File Publications, New York 1988, C.3, s.1198-1212.
- Yıldız, Hakkı Dursun, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976.
- Yılmaz, Muhsin, "Suriye Eğitim Sistemi", *AÜEBFD*, XXIV/2, (1991), s. 551-574.
- Yiğit, İsmail, "Memlûklar", *DİA*, XXIX, (2004), s. 90-100.
- Yiğit, Mehmet, *Arap Ülkelerinde Okutulan Lise Tarih Ders Kitaplarında Türkler (Suriye ve Ürdün Örneği)*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009, VIII+136 s.

### III. İNTERNET KAYNAKLARI

- [http://www.law.yale.edu/rcw/rcw/jurisdictions/asw/syrianarabrep/syria\\_constitution.pdf](http://www.law.yale.edu/rcw/rcw/jurisdictions/asw/syrianarabrep/syria_constitution.pdf),  
Erişim Tarihi: 03.12.2009.
- <http://www.cbssyr.org/yearbook-EN.htm>, Erişim Tarihi: 02.04.2010.
- <http://www.baath-party.org/eng/constitution1.htm>, Erişim Tarihi: 18.01.2010.
- <http://www.gei.de/>, Erişim Tarihi: 18.01.2010.
- <http://www.iranica.com/articles/bozorgmehr-e-boktagan>, Erişim Tarihi: 03.03.2011.

EKLER

EK I

الجمهورية العربية السورية  
وزارة التربية

# التربية القومية الاشتراكية

مرحلة التعليم الأساسي  
الصف الخامس



١٤٣٠ هـ  
٢٠٠٩-٢٠١٠ م

المؤسسة العامة للطباعة



5. Sınıf Vatandaşlık Bilgisi Ders Kitabı Kapağı  
*et-Terbiyyetu 'l-Kavmiyyeti 'l-İştirâkiyye*, merhaletu't-ta'îmi'l-esâsî, es-saffu'l-hâmis, el-Mu'essesetu'l-'Âmme li't-Tibâ'e, Dimaşk 2001.



حري حداد  
بيروت ١٩١٦



عبدالرهاب الانكليزي  
دمشق ١٩١٦



شكري العسلي  
دمشق ١٩١٦



الشيخ عبدالحميد  
الزهراري  
دمشق ١٩١٦



سعد فاضل عقل  
بيروت ١٩١٦



جلال البخاري  
بيروت ١٩١٦



رفيق رفيف  
دمشق ١٩١٦



رشدي الشمعة  
دمشق ١٩١٦



توفيق ساسا  
بيروت ١٩١٦



عارف الشهابي  
بيروت ١٩١٦



حري حداد  
بيروت ١٩١٦



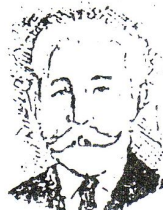
الشيخ احمد مرارة  
بيروت ١٩١٦



امين نظامي الحانان  
بيروت ١٩١٦



عبدالقيس العربي  
بيروت ١٩١٦



شفيق النظم  
دمشق ١٩١٦



رفيق رزيق سليم  
دمشق ١٩١٦

قائمة لائحة شهداء ٦ أيار  
في دمشق:  
عمر الخزازي  
في بيروت:  
محمد الشنطي الباني  
سيف الدين الخليلي  
علي الشامي



القافلة الثانية من الشهداء في  
دمشق وبيروت (٦ أيار ١٩١٦)

— ١١٨ —

“Şam ve Beyrut’taki Şehitlerden İkinci Grup (6 Mayıs 1916)”  
*et-Terbiyyetu’l-Kavmiyyeti’l-İştirâkiyye*, merhaletü’t-ta’lîmi’l-esâsî, es-saffu’l-hâmis, el-  
Mu’essesetu’l-Âmme li’t-Tibâ’e, Dimaşk 2001, s. 158.

شهداء الحركة الوطنية آب ١٩١٥ / أيار ١٩١٦ في دمشق

وببيروت

القافلة الأولى من الشهداء في بيروت (٢٠ آب ١٩١٥)



محمد الحمصاني  
بيروت ١٩١٥



نور الدين القاضي  
بيروت ١٩١٥



عبدالكريم الحليل  
بيروت ١٩١٥



علي أرمناري  
بيروت ١٩١٥



محمد المجد  
بيروت ١٩١٥



محمد الحمصاني  
بيروت ١٩١٥



عبدالقادر الحرسي  
بيروت ١٩١٥



نايف  
بيروت ١٩١٥

تمة شهداء بيروت ٢٠ آب ١٩١٥  
١- سليم عبدالمادي  
محمد مسلم عادين  
صالح حيدر

(١١ شهداء)







## الدرس الخامس

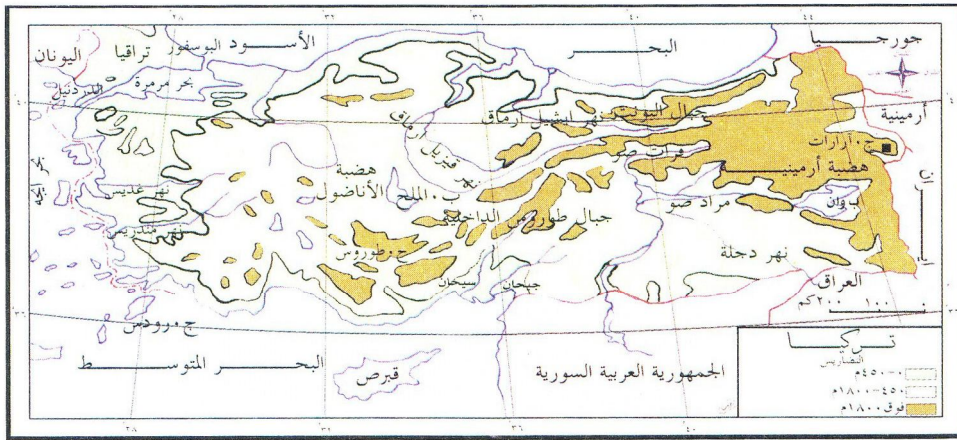


### الجمهورية التركية طبيعياً - بشرياً - اقتصادياً

أولاً: انظر المصور رقم /١٢/ وتبين:

\* الحدود البحرية والبرية.

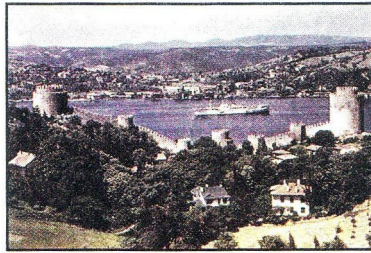
\* المظاهر التضريسية.



المصور رقم /١٢/

ثانياً: انظر الشكل رقم / ٦ / وتبين:

\* موقع مدينة أستانبول على مضيق البوسفور.

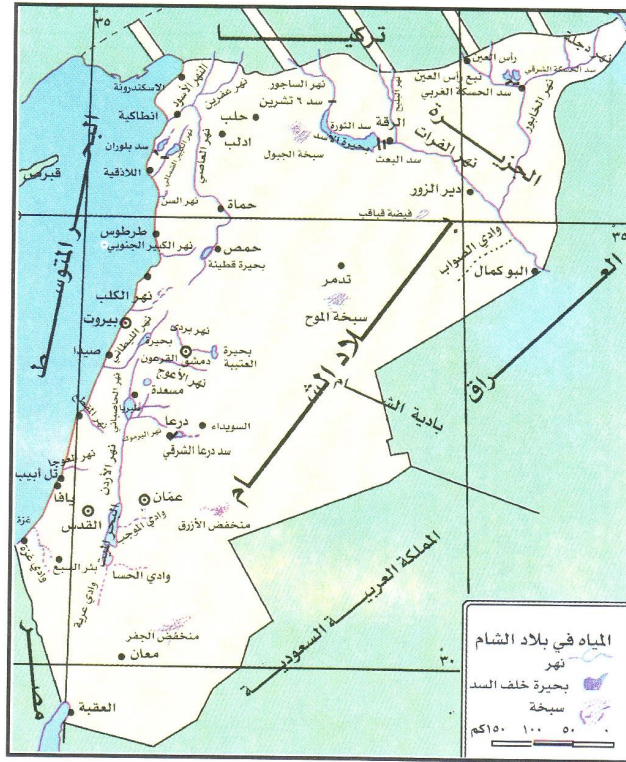


الشكل رقم / ٦ /

“Türkiye Cumhuriyeti – Tabîî, Beşerî ve İktisadî”

Ahmed el-Gadbân, *Cuğrâfiyatu'l-Âlem*, merhaletu't-ta'lîmi'l-esâsî, es-saffu's-sâmin, el-Mu'essesetu'l-Âmme li't-Tibâ'e, Dimâşk 2005, s. 21.

EK V



“Bilâd uş-Şâm’ın Su Kaynakları”  
*Cuğrâfiyatu’l-Vatani’l-‘Arabî*, merhaletu’t-ta’lîmi’l-esâsî, es-saffu’t-tâsî, el-  
 Mu’essesetu’l-‘Âmme li’t-Tibâ’e, Dimâşk 2003, s. 38.

EK VI

إمارة نور الدين محمود (الشهيد) ٥٤١ - ٥٦٩ هـ :



- نور الدين الشهيد -

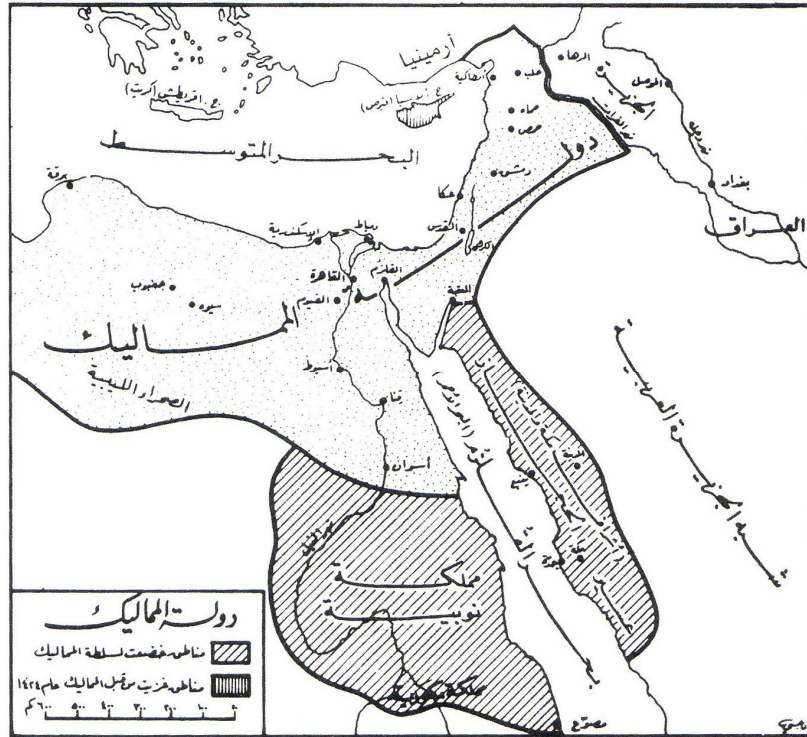
عمل نور الدين على توحيد بلاد الشام  
 تحت سلطانه ليستطيع محاربة الصليبيين الذين  
 وجدوا في موت عماد الدين زنكي فرصة  
 لاسترداد مدينة الرها وأرسلوا الحملة الصليبية  
 الثانية التي اتجهت إلى دمشق عوضاً عن الرها  
 وفشلت بفضل مساعدة نور الدين لأهلها . ثم  
 استولى بعدها على دمشق ومد نفوذه إلى مصر  
 بمساعدة أسد الدين شيركوه وابن أخيه  
 صلاح الدين . أما أخوه سيف الدين غازي فقد  
 استمر في حكم الموصل والجزيرة حتى وفاته .

“Nûr ed-dîn Mahmûd eş-Şehîd”

*Târîhu’l-‘Arab fî’l-‘Asri’l-‘Abbâsî*, merhaletu’t-ta’lîmi’l-esâsî, es-saffu’s-sâmin, el-  
 Mu’essesetu’l-‘Âmme li’t-Tibâ’e, Dimâşk 1988, s. 102.



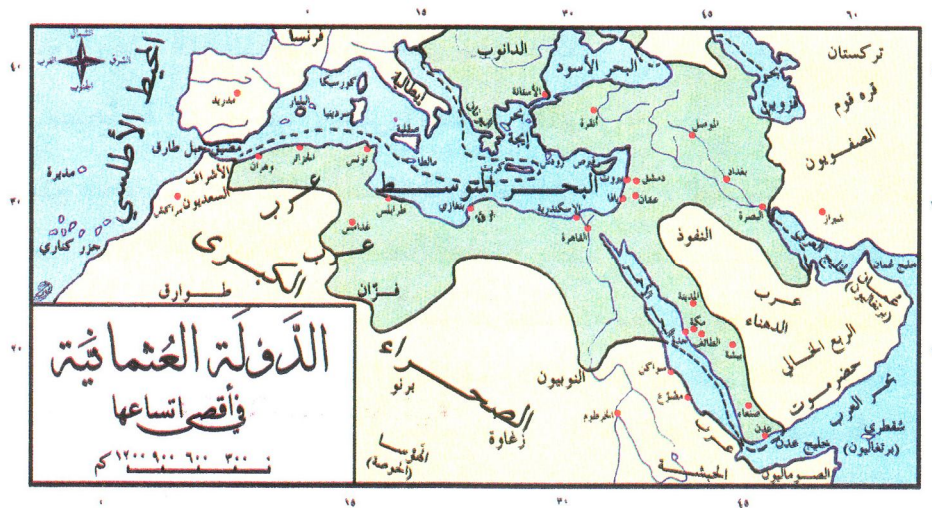
EK VII



“Memlûk Devleti Sınırları”

*Târîhu'l-‘Arab fî'l-‘Asri'l-‘Abbâsî*, merhaletu't-ta'îmi'l-esâsî, es-saffu's-sâmin, el-Mu'essesetu'l-‘Âmme li't-Tibâ'e, Dimâşk 1988, s. 145.

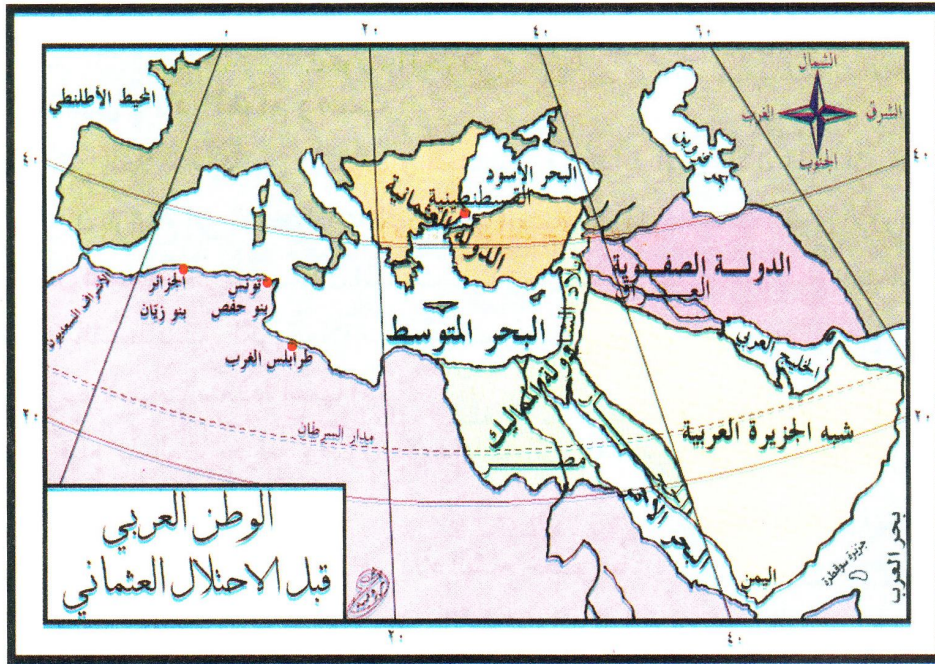
EK VIII



“Osmanlı Devleti'nin Ulaştığı En Geniş Sınırlar”

Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu'l-‘Arabî'l-Hadîs ve'l-Mu'âsir*, merhaletu't-ta'îmi'l-esâsî, es-saffu't-tâsî, el-Mu'essesetu'l-‘Âmme li't-Tibâ'e, Dimâşk 2002, s. 14.

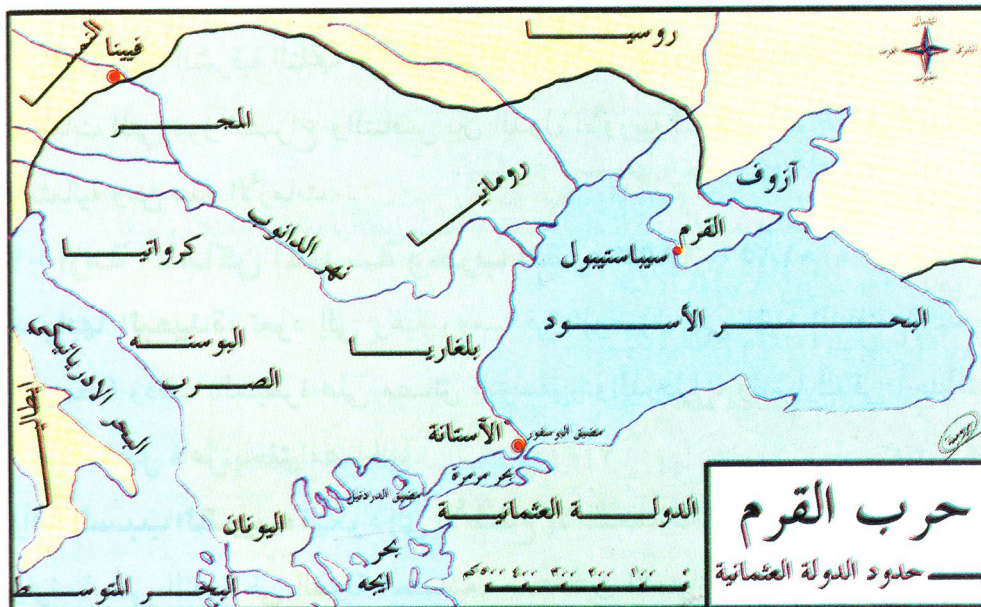
EK IX



“Osmanlı İşgâlinde Önce Arap Vatani”

Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu 'l-'Arabi'l-Hadîs ve 'l-Mu'âsır, es-sâlisu's-sânevîyyu'l-edebî, el-Mu'essesetu'l-'Âmme li't-Tibâ'e, Dimâşk 2003, s. 10.*

EK X



“Kırım Savaşı – Osmanlı Devleti'nin Sınırları”

Muhammed Nihâd el-Hamevî, *Târîhu 'l-'Arabi'l-Hadîs ve 'l-Mu'âsır, es-sâlisu's-sânevîyyu'l-edebî, el-Mu'essesetu'l-'Âmme li't-Tibâ'e, Dimâşk 2003, s. 114.*



EK XI



Suriyeli İlkokul Öğrencileri  
*et-Terbiyyetu'l-Kavmiyyeti'l-İştirâkiyye, merhaletu't-ta'limi'l-esâsi, es-saffu's-sâdis, el-Mu'essesetu'l-Âmme li't-Tibâ'e, Dimaşk 2001, s. 84.*